

”Waikioita Waiwoja Watasta”
Kolera ja siitä käyty keskustelu 1800-luvun Turussa

Sofia Paasikivi
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurihistoria
Maaliskuu 2016

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta
PAASIKIVI, SOFIA: "Waikioita waiwoja watasta" - Kolera ja siitä käyty
keskustelu 1800-luvun Turussa

Pro gradu -tutkielma, 91 s.

Kulttuurihistoria

Maaliskuu 2016

Tässä tutkielmassa käsittelemme 1800-luvun koleraepidemioita Turussa sekä niistä käytyä keskustelua. Kolera levisi kansainvälisen pandemian myötä Suomeen ensimmäistä kertaa vuonna 1831 ja koleraepidemioita oli Turussa 1800-luvun aikana yhteensä yhdeksän. Lääketiede kävi samalla läpi suuria muutoksia, kun miasma-teoriasta alettiin siirtyä bakteriologiseen teoriaan. Käsittelemme tämän lääketieteen paradigman muutoksen näkymistä koleraa koskevassa keskustelussa, sekä sitä, miten paradigmanmuutos vaikutti kolerapotilaiden hoitoon ja taudin ehkäisemiseen. Käsittelemme myös lehtikeskustelussa näkyviä asenteita ja käsityksiä koleraa sekä näiden muutoksia 1800-luvun kuluessa.

Lähestyn tutkimuskysymyksiäni sekä turkulaisten sanomalehtien että lääkäreiden ammatillisten kirjoitusten kautta. Aikalaislehtien kirjoitukset ovat olleet pääasiassa osa viranomaisten ja lääkäreiden keskustelua, joissa on pyritty ohjeistamaan ja valistamaan ihmisiä uhkaavasta epidemiasta. Lääkäreiden näkemyksiin olen perehtynyt lukemalla Finska Läkäresällskapet -seuran *Notisblad för läkare och pharmaceuter* -lehteä, sekä lääkäri Carl von Haartmanin teosta *Tankar om Choleran* ja Carl Qvistin lääketieteen väitöskirjaa *Om Koleran i Helsingfors 1871 och om föregående koleraepidemin i Finland*.

Erityisesti lääketieteen paradigman muutos osoittautui työni pohjalta monisyiseksi ja pitkäksi prosessiksi. Koleralle ominaiset leviämisen- ja tartuntatavat olivat osin ristiriidassa 1800-luvun tartuntatautiteorian kanssa ja paradigman muutos edellytti bakteriologisen teorian kehittymistä. 1800-luvun lopulla bakteriologinen teoria oli laajentunut käsittämään monet erilaiset tartuntareitit ja bakteerien osuus myös koleraepidemiassa vakiintui lääketieteelliseen keskusteluun. Suurin osa koleraa käydystä keskustelusta heijastuu joko miasma-teoriaa tai bakteriologista teoriaa vasten; koleraa hoito ja viranomaisten toimenpiteet olivat myös osittain kytköksissä kulloinkin vallitsevaan paradigmaan. Viranomaistoimenpiteet muuttuivat vuosisadan kuluessa siinä missä lääketieteen teoriatkin. Karanteeneista ja hyvältä tuoksuvista suitsukkeista siirryttiin hygieniaan ja bakteerien ehkäisyyn. Viranomaiskeinoihin kuuluivat myös Turun kahden kolerahautausmaan, Itäharjun sekä Kakolanrinteen hautausmaiden perustaminen. Näiden hautausmaiden avulla pyrittiin sekä ehkäisemään taudin leviämistä että antamaan vainajille kristinuskon mukainen hautaus. Lehtikirjoitusten kautta tarkastelen myös koleraa herättämiä pelkoja ja kokemuksia, jotka heijastuvat esimerkiksi lehdissä julkaistuissa rukouksissa, ja huhupuheissa, joissa epäiltiin että kulkutaudin sijaan kyse oli tahallisesta yrityksestä myrkyttää kansalaisia.

Asiasanat: bakteriologia, epidemiat, hautausmaat, kolera, lääketieteen historia, paradigmat, Turku, 1800-luku

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuksen taustaa.....	1
1.2. Tutkimuskysymykset ja keskeiset käsitteet.....	7
1.3. Alkuperäislähteet ja tutkimuskirjallisuus.....	10
2. Kolera ja 1800-luvun lääketiede	17
2.1. Ajatuksia kolerasta – lääketieteellisen paradigman muutos Suomessa.....	17
2.2. Koleran hoitaminen	26
3. Viranomaistoimenpiteet	33
3.1. Pyrkimys hillitä ja ehkäistä koleraa	33
3.2. Kolerahautausmaat.....	49
4. Koleran kokeminen	59
4.1. Uutisointi ja asenteet koleraa kohtaan	59
4.2. Huhupuheet ja uskonnolliset reaktiot epidemioihin	66
5. Lopuksi	76

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen taustaa

Tämä tauti osottaa itsensä enimmäksi kuuotuksilla,¹ päänsärjyllä, pyörytyksellä, pyörtymisellä, waikioilla waiwoilla watasta ja wattataudilla, jonka ohesta woimat pikaisesti loppuwat”²

Näin kuvaili koleraa *Turun Wiikko-Sanomat* vuonna 1831, Yhteisessä Julistuksessa Kolerasta. Uusi kulkutauti oli saapunut Suomeen, ja pyrkimyksenä oli valistaa ja hoitaa ihmisiä sekä saada heidät suojautumaan taudilta kaikilla keinoilla, joita heillä oli käytettävissään. Tässä tutkielmassa tarkastelen Turun 1800-luvun koleraepidemioita ja niistä käytyä aikalaiskeskustelua sekä sanomalehtiaineiston että lääketieteellisten kirjoitusten kautta.

Lääketieteen historia tarjoaa kiinnostavan mahdollisuuden tarkastella sekä arjen vaivoja että poikkeuksellisia kriisejä, kuten laajoja epidemioita. Hoitojen ja erityisesti ajatusmallien ja asenteiden muutos lääketieteessä näkyy ihmisten elämässä usein hyvin konkreettisella tavalla, sillä taudit ovat aina olleet merkittävä osa ihmisten arkea. Epidemiat puolestaan tarjoavat mahdollisuuden tarkastella yhteisössä vallitsevaa poikkeustilaa ja kriisiä sekä yhteisön reaktioita siihen. Tartuntatautien monivaiheisesta historiasta Suomessa on kirjoitettu paljon, mutta verrattain uutena tulokkaana kolera on jäänyt kotimaisessa tutkimuksessa usein vähemmälle huomiolle kuin monet esiteollisen ajan taudit.³ Ensimmäinen kolerapandemia levisi Euroopan rajoille vasta 1817–1824.⁴ Pohjois-Eurooppaan ja Suomeen kolera saapui toisen pandemian mukana vuonna 1831⁵ ja aiheutti lukuisia epidemioita 1800-luvun kuluessa. Epidemiat hiipuivat Suomessa 1900-luvun alussa infrastruktuurin ja vesihuollon paranemisen myötä, ja erityisesti Pohjois-Euroopassa koleraa voidaan pitää leimallisesti 1800-luvun tautina.⁶

¹ Lähteessä lukee ”kuuotuksilla”, mutta kyse lienee kirjoitusvirheestä. Todennäköisesti kirjoittaja on tarkoittanut joko ”kuvotuksilla” tai ”kuumotuksilla”, sillä kumpikin näistä sanoista esiintyy usein koleran aikalaiskuvauksissa.

² Yhteinen Julistus Cholerataudista. *Turun Wiikko-Sanomat* 09.07.1831, 1–4.

³ Esiteollisen ajan tauteja käsittelee esimerkiksi Kallioinen 2009.

⁴ Pollitzer 1954, 427.

⁵ Pollitzer 1954, 432.

⁶ Pollitzer 1954, 427–452.

Maailmalla kolera aiheuttaa yhä nykyisin arviolta 100 000–120 000 kuolemaa vuosittain.⁷ Oireisiin kuuluvat raju ripuli, lihaskrampit sekä oksentaminen, ja hoitamattomana tauti voi tappaa jopa tunneissa. Hoitokeinoista tärkein on yksinkertainen suolaliuosnesteytys, jonka avulla jopa 80% sairastuneista toipuu. Kolera leviää pääosin ulosteista saastuneen veden välityksellä, ja tärkeimpiin ehkäisykeinoihin kuuluvat hyvä hygienia sekä toimiva vesihuolto.⁸ Koleran aiheuttaja on *Vibrio cholerae* -bakteeri, jonka löysi ensimmäisenä Filippo Pacini vuonna 1854.⁹ Bakteerin itämisaika on lyhyt, kahdesta tunnista muutamaan päivään, ja nestehukasta ja shokista johtuva kuolema saattaa seurata hyvinkin nopeasti riippuen bakteerikantojen sekä ihmisten yksilöllisten ominaisuuksien vaihteluista. Keskimäärin tauti kestää kahdesta seitsemään päivää.¹⁰

Historialliset kolerapandemiat rajautuvat suurimmaksi osaksi 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun aikaan, jolloin miasma-teoria¹¹ ja mikrobiteoria vielä kilpailivat tiedeyhteisön suosiosta. Historioitsijoille tautien ja sairauksien tutkiminen asettaa aina haasteita, sillä historiallisten kuvauksien yhdistäminen nykyisin tunnettuihin tauteihin on usein vaikeaa tai jopa mahdotonta. Kuvaukset oireista saattavat olla puutteellisia ja tilastot sairastuneista ja kuolleista ovat olleet myös poliittisesti merkittäviä pelinappuloita, joilla on voitu tarvittaessa joko lieventää tai lietsoa pelkoa epidemiaa kohtaan. Tutkija Heikki S. Vuorinen korostaa *Tautinen Suomi* -teoksessaan, että erityisesti tavallisen kansan käsitys taudeista ja sairauksista erosi niin paljon nykyisestä, että niiden tutkiminen nykyisiä tautinimiä käyttäen on mahdotonta. Lääkärien ammattikunnan sisällä kirjoitettujen tekstien tulkitseminen on hänen mukaansa helpompaa.¹² Ongelmaksi muodostuu myös se, ettei tavallisen ihmisen sairaus näy juuri muualla kuin lääkärin kertomuksissa ja tilastoissa; heidän tarinansa kerrotaan siis lääkärin kautta. Koleran kohdalla erityisen ongelmallista on sen erottaminen monista muista suolisto-oireita

⁷ Arvio vuodelta 2014. Ks. WHO: Fact sheet N°107.

⁸ WHO: Fact sheet N°107.

⁹ Kunnia *V. choleraen* löytämisestä annetaan usein Robert Kochille, joka löysi bakteerin itsenäisesti 30 vuotta Pacinin jälkeen ja julkaisi tiedon ensimmäistä kertaa yhdessä hoitokeinojen kanssa. Ks. Bentivoglio & Pacini 1995, 165 ja Hamlin 2009, 9–10.

¹⁰ Weiss 2006, 189.

¹¹ Käsitys siitä, että taudit leviävät huonon ilman mukana.

¹² Vuorinen 2006, 24.

aiheuttavista taudeista.¹³ Koleran myöhäinen leviäminen maailmalla tekee sen todentamisesta kuitenkin nähdäkseni hieman helpompaa kuin monien muiden tautien kohdalla. Lääketieteen kehitys, alan professionalisoituminen, lääkärien korkeampi koulutus sekä parempi ymmärrys eri tautien eroista lisää luotettavuutta 1800-luvun diagnooseihin, vaikka onkin mahdollista, että joukossa on tapauksia, joissa kolerakuolemaksi tilastoitu potilas on menehtynyt johonkin toiseen suolistotautiin, tai että tilastoja on muuteltu poliittisista syistä. Koleran poikkeuksellisen nopea itämisaika sekä sille tyypillinen ”riisivesiripuli”¹⁴ ovat myös auttaneet lääkäreitä erottamaan koleran muista vastaavista taudeista. Jo vuonna 1831 sanomalehdissä levitettiin ohjeita siitä, miten esimerkiksi koleran ja punataudin voi erottaa toisistaan.¹⁵ Kuvaukset eivät kuitenkaan ole aukottomia, ja myös aikalaislääkärit kritisoivat tartuntatautien puutteellista dokumentointia.¹⁶

Myös pandemioiden erottaminen toisistaan on haastavaa, ja pandemiavuosista on usein eriäviä mielipiteitä, mutta koleraa tutkinut amerikkalainen historioitsija Christopher Hamlin mainitsee auktoriteettina R. Pollitzerin World Health Organisationille (WHO) vuonna 1954 valmistaman tutkimuksen, jossa 1800-luvun kolerapandemiat jaetaan kuuteen eri aaltoon.¹⁷ Pollitzerin mukaan pandemioiden alkamisvuodet ovat 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ja 1899.¹⁸ Pandemioiden leviäminen reuna-alueille on luonnollisesti vienyt aikaa. Esimerkiksi Suomeen vuonna 1831 saapunut pandemia on Pollitzerin mukaan lähtenyt leviämään Intian niemimaalta jo vuonna 1829.¹⁹ Tämä tarkoittaa myös sitä, että kun pandemia saapuu reuna-alueille, on aiempi pandemia jo ehtinyt kulkea loppuun niillä alueilla, joilta se on lähtöisin. Joissain tapauksissa uusi pandemia on ehtinyt jo puhjeta keskusalueella, kun tauti vasta saapuu reuna-alueille. Nykylääketieteessä pandemiat voidaan erottaa toisistaan selvittämällä, onko kyseessä sama bakteeri-

¹³ Hamlin 2009, 3.

¹⁴ Eng. “rice-water stool”. Kolerapotilaan ripuli on usein vetistä ja vaaleaa, sillä nesteet kulkevat ruumiin läpi niin nopeasti, ettei mikään ehdi imeytyä. Tällainen ripuli näyttää hieman riisin keitinvedeltä. Ks. Medical dictionary: Rice water stool.

¹⁵ Tietoja Johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. Turun Wiikko-Sanommat 13.08.1831, 1–4.

¹⁶ Qvist 1872, 41.

¹⁷ Hamlin 2009, 15.

¹⁸ Pollitzer 1954, 427–452. Suunnilleen samoja vuosia käyttää myös Vuorinen, jonka arvio kolerapandemioiden alkamisvuosista eroaa ainoastaan toisen pandemian kohdalla. Vuorisen mukaan se on saattanut alkaa jo vuonna 1826. Ks. Vuorinen 2002, 124.

¹⁹ Pollitzer 1954, 431–432.

tai viruskanta. Historiallisia epidemioita ja pandemioita tutkittaessa ei päästä samanlaiseen tarkkuuteen, vaan tutkijoiden täytyy luottaa historiallisiin kuvauksiin taudin maantieteellisestä leviämisestä.²⁰

Koleraa on tavattu sen syntyseuduilla Intian niemimaalla jo 1700-luvulta lähtien, mutta Hamlinin mukaan kolera on verrattain uusi tauti myös tällä alueella.²¹ Hamlin myös suomii koleratutkijoiden Eurooppa-keskeisyyttä. Hänen mukaansa ensimmäinen kolerapandemia tapahtui jo 1761–1804, mutta tämä pandemia levisi Euroopan sijasta Aasiaan ja on jäänyt pitkälti huomioimatta eurooppalaisilta tutkijoilta, kuten Pollitzerilta, jonka mukaan ensimmäinen pandemia sai alkunsa vasta vuonna 1817.²² Selvytyden vuoksi noudatan tässä alan tutkimuksissa vakiintunutta Pollitzerin tapaa listata pandemiat vuodesta 1817 alkaen, mutta käytännön Eurooppa-keskeisyys on syytä tiedostaa.

Myös Pollitzerin ensimmäisenä mainitsema pandemia levisi pääasiassa Kiinaan, Lähi-Itään ja Kaakkois-Aasiaan.²³ Raju talvi pysäytti taudin leviämisen Venäjälle, vaikka maan reuna-alueilla oli joitakin koleratapauksia.²⁴ Pandemioista toinen (1829–1851)²⁵ oli ensimmäinen, joka levisi Pohjois-Eurooppaan asti. Suomeen kolera saapui Venäjän kautta vuonna 1831.²⁶ Samalle aikavälille ajoittuvat Suomessa myös vuosien 1848–1849 koleraepidemiat, jotka aikalaistutkimuksessa katsottiin kahdeksi erilliseksi epidemiaksi.²⁷ Kolmas pandemia ja erityisesti vuosi 1854 on Pollitzerin mukaan ollut poikkeuksellisen raju taudin historiassa. Hän

²⁰ Arkeologiassa epidemioiden tutkiminen on mahdollista myös bakteerien muinais-DNA:n avulla. Koleran kohdalla DNA:n eristäminen arkeologisesta luuaineistosta on kuitenkin epätodennäköistä bakteerin heikon säilyvyyden ja sijainnin vuoksi. Koleran muinais-DNA:ta kuitenkin tutkitaan esimerkiksi alkoholiin säilytyistä lääketieteellisistä museonäytteistä. Ks. lisää: McMaster Ancient DNA Centre: Cholera (*Vibrio cholerae*): Evolution of a Pandemic.

²¹ Intian niemimaalla on esimerkiksi bengalilainen koleran jumalatar (Ola Bibi). Hamlin kuitenkin korostaa, ettei kyse ole hinduismin yleiseen pantheoniin kuuluvasta jumalhahmosta, vaan paikallisesta ja verrattain uudesta bengalilaisesta jumalasta, joka on todennäköisesti syntynyt reaktiona uuteen tautiin. Hamlin herättelee myös keskustelua siitä, voisiko kolera olla arveltua eurooppalaisempi tauti, sillä sen esiintyminen Intian niemimaalla on hyvin vähäistä ennen kolonialismia. Ks. Hamlin 2009, 43–44 ja 49–51.

²² Hamlin 2009, 43–46. Ensimmäisen pandemian leviämistä Intian niemimaan ulkopuolelle on selitetty aiemmin esimerkiksi poikkeuksellisen rankoilla sateilla ja niistä seuranneilla tulvilla ja sadonmenetyksillä. Aikalaiset pitivät myös hindujen pyhiinvaelluksia syynä taudin leviämiseen. Nykyisin merkittäviksi tekijöiksi katsotaan englantilaisten sotajoukkojen liikkeet sekä Itä-Intian Kauppakomppanian toiminta. Ks. lisää Pollitzer 1954, 428 ja Weiss 2006, 196–197.

²³ Pollitzer 1954, 428–430.

²⁴ Pollitzer 1954, 430.

²⁵ Pollitzer 1954 427, 440.

²⁶ Pollitzer 1954, 432.

²⁷ Qvist 1872, 2.

näkee syynä tähän Krimin sodan aiheuttaman laajan liikehännän Euroopassa.²⁸ Toivoa toi kuitenkin englantilaisen John Snow'n löytö, jonka avulla koleraan leviäminen osattiin yhdistää nimenomaan veteen.²⁹ Vuoden 1853 aikana koleraa tavattiin myös Suomessa. Turun läänistä sairastui tuolloin 1540 henkilöä, joista 727 kuoli.³⁰ Pollitzer mainitsee Skandinavian kärsineen Ruotsia lukuun ottamatta melko vähän neljännessä pandemiasta, joka tappoi Ruotsissa vuonna 1866 yhteensä 4503 ihmistä.³¹ Suomessakin koleraa tavattiin tuolloin, mutta huomattavasti pienemmässä mittakaavassa kuin länsinaapurissa. Vuonna 1866 koleraa oli tavattu kyllä muualla Suomessa, mutta *Sanomia Turusta* uutisoi, että Turussa oli ollut ainoastaan muutama yksittäinen tapaus.³² On myös syytä muistaa, että tautia on saatettu tavata erityisesti Itä-Suomessa silloinkin, kun se ei ole levinnyt Turkuun asti. Neljäs pandemia levisi Suomeen Venäjältä vuonna 1871, mutta myös aikalaislähteet kuvaavat epidemiaa lieväksi. Jopa siinä määrin, että ainakin Helsingin kohdalla eroa entiseen pidetään "hupaisana": "Koleratauti Helsingissä on jo wallan wähenemässä. Wiime kuun lopulla on tautiin sairastunut harwa, ja wielä harwempi on kuollut - - - Hupaista on katsella koleraan tuhoja niiltä vuosilta, joina se ennen raiwosi Helsingissä."³³

Viides pandemia on merkityksellinen siksi, että sen myötä taudin toimintaa alettiin ymmärtää. Vuonna 1883 Robert Koch julkaisi Egyptissä ja Intiassa tekemänsä tutkimuksen, jossa hän todisti, että koleraan aiheuttaja on saastuneen veden mukana leviävä bakteeri.³⁴ Kochin julkaisemat tulokset johtivat aiempaa järjestäytyneempiin toimenpiteisiin, jotka hillitsivät taudin leviämistä monissa maissa.³⁵ Tästä huolimatta vuosien 1893–1894 aikana koleraan arvioidaan tappaneen Venäjällä jopa 800 000 ihmistä, ja vuonna 1894 se levisi myös Suomeen.³⁶ Suomea koetelleet koleraepidemiat kuitenkin kalpenevat monesti

²⁸ Pollitzer 1954, 440.

²⁹ Hempel 2007, 142, 218. Huolimatta siitä, että John Snow on nykyisin yksi kuuluisimmista koleraututkimukseen liitetystä nimistä, kesti kauan ennen kuin hänen teoriaansa veden kautta leviävästä taudista sovellettiin käytännössä. Aikalaistensa mieliin Snow jäi pääasiassa työstään anesthesiologian kehittäjänä, ja vasta myöhemmin on korostettu hänen merkittävää panostaan koleraan ja epidemiologian tutkimuksen saralla. Ks. lisää: Hempel 2007, 248–249.

³⁰ Sekasanomia. *Sanomia Turusta* 06.12.1853, 3.

³¹ Pollitzer 1954, 444.

³² Kotomaalta. *Sanomia Turusta* 31.08.1866, 1.

³³ Koleratauti Helsingissä. *Sanomia Turusta* 06.10.1871, 2.

³⁴ Vuorinen 2006, 53.

³⁵ Pollitzer 1954, 449.

³⁶ Pollitzer 1954, 450.

Keski-Euroopan ja Venäjän suurkaupungeissa levinneiden epidemioiden rinnalla.³⁷ Pohjoinen sijainti, väljä asutus ja kylmät talvet pitivät osaltaan koleraan kurissa Pohjois-Euroopassa, vaikka osa pandemiosta ulottui myös Suomeen asti.

Turun kolera- vuosi- vuosi ei ole aiempaa selvää listausta, joten alla olevaan taulukkoon olen kerännyt eri lähteistä tiedot siitä, minä vuosina koleraepidemiat ovat koetelleet turkulaisia.

Taulukko 1.

Turun kolera- vuosi- vuosi
1831–1832 ³⁸
1848 ³⁹
1849 ⁴⁰
1853 ⁴¹
1856 ⁴²
1858 ⁴³
1866 ⁴⁴
1872 ⁴⁵
1894 ⁴⁶

Aikalaistutkija, helsinkiläinen lääkäri Carl Qvist rajaa väitöskirjassaan Turun vuosien 1848 ja 1849 epidemiat kahdeksi eri epidemiaksi.⁴⁷ Tätä aikalaiskäsitystä tukee myös kirjoitus *Sanomia Turusta* -lehdessä, jossa ilmoitetaan vuonna 1849 koleraan kuolleet omana lukunaan mainitsematta vuonna 1848 menehtyneitä.⁴⁸ Vuonna 1853 kolera iski Suomeen Qvistin mukaan ”ennennäkemättömällä

³⁷ Vuonna 1831 Pietarissa kuoli koleraan viiden viikon aikana yli 10 000 ihmistä. Koko Turun asukasluku oli tuolloin noin 13 000. Hempel 2007, 16.

³⁸ Haartman: Tankar om Choleran (1832).

³⁹ Åbo. Åbo Tidningar 29.01.1850, 1.

⁴⁰ Sekasanomia. Sanomia Turusta 30.09.1851, 7.

⁴¹ Sekasanomia. Sanomia Turusta 06.12.1853, 3.

⁴² Jutikkala 1957, 21.

⁴³ Jutikkala 1957, 21.

⁴⁴ Kotomaalta. Sanomia Turusta 31.08.1866, 1.

⁴⁵ Jutikkala 1957, 21.

⁴⁶ Kolera. Sanomia Turusta 12.07.1894, 3.

⁴⁷ Qvist 1872, 2.

⁴⁸ Sekasanomia. Sanomia Turusta 30.09.1851, 7.

raivokkuudella”.⁴⁹ Taudin leviämisen on mahdollisesti kytköksensä tuolloin puhjenneseen Krimin sotaan, mutta varsinaisesti sotatoimet levisivät Suomen alueelle vasta 1854. Qvistin mukaan nämä epidemiat koettelivat kuitenkin pääasiassa sotilaita ja sotasairaaloita, eivät tavallista kansaa.⁵⁰ Vuosien 1856 ja 1858 epidemiat olivat aiempiin nähden varsin lieviä, sillä kummassakin kuoli vain kymmenisen sairastunutta.⁵¹ Myös vuoden 1866 yhteydessä on hieman epävarmaa, tuleeko vuotta pitää varsinaisena epidemiavuotena, sillä Turussa raportoitiin tuolloin olleen vain ”yksittäistapauksia”.⁵² Myös Qvist mainitsi väitöskirjassaan, että 1860-luku oli koleraan kannalta rauhallista aikaa.⁵³ Tätä tukee myös se, ettei koleraa mainita vuosien 1860–1865 *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter* -lehdessä kuin ohimennen. 1880-luvulla Euroopassa riehuivat rajut epidemiat, ja kolera kolkutteli myös Suomen rajoja, mutta sairaudelta vältyttiin.⁵⁴ Vuonna 1890 tauti saavutti Helsingin, mutta Turussa siitä kärsittiin seuraavan kerran vasta vuonna 1894, joka jäi 1800-luvun viimeiseksi epidemiaksi.⁵⁵

1.2. Tutkimuskysymykset ja keskeiset käsitteet

Tässä tutkielmassa käsittelen sitä, miten kolera koettiin Turussa, millaista keskustelua taudista käytiin ja miten 1800-luvun lääkärit reagoivat uusiin haasteisiin aikana, jolloin lääketieteen paradigmat kävivät läpi suuria murroksia. Olen myös kiinnostunut siitä, miten koleraan varauduttiin, sillä sen saapuminen Suomeen ei tullut yllätyksenä, vaan pandemian leviämistä muihin maihin oli seurattu myös Suomessa.⁵⁶ Tätä kautta lähestyn sitä, miten koleraa pyrittiin hoitamaan ja ehkäisemään. Kysyn myös, miten suhtautuminen koleraan muuttui

⁴⁹”[O]sedd våldsamhet” Qvist 1872, 3.

⁵⁰ Qvist 1872, 3.

⁵¹ Jutikkala 1957, 21.

⁵² Kotomaalta. *Sanomia Turusta* 31.08.1866, 1.

⁵³ Qvist 1872, 3.

⁵⁴ Ks. esim. Suomalainen yhdistys haawotettujen ja sairaitten sotilaitten hoitoa warten. *Sanomia Turusta*. 27.12.1884, 3 ja Warokeinoja koleraa vastaan. *Sanomia Turusta*. 26.06.1886, 2.

⁵⁵ Toimenpiteitä koleraa vastaan. *Sanomia Turusta*. 29.07.1890, 3 ja Kolera. *Sanomia Turusta* 12.07.1894, 3.

⁵⁶ Turun Wiikko-Sanomien julkaisi vuonna 1831 monessa numerossa kirjoituksia Pietarissa asuvalta kirjeenvaihtajaltaan. Näissä ja monissa muissa uutisissa kerrottiin taudin leviämisestä Euroopassa jo ennen kuin se ehti Suomeen vuoden lopussa. Ks. esim. Cholera ja Sota *Sanomia S:t Pietarborgista*. Turun Wiikko-Sanomien 25.06.1831, 1–3. ja S:t Pietarborgista. Turun Wiikko-Sanomien 03.09.1831, 1–2.

1800-luvun edetessä. Pohdin myös, miten ensimmäiseen koleraepidemiaan reagoitiin Turussa vuonna 1831 verrattuna myöhempisiin epidemioihin.

Koleraa koskevaa aineistoa on niin paljon, että tutkimusaihe oli tarpeen rajata myös maantieteellisesti. Käsittelen siis tutkielmassani ensisijaisesti Turun alueen koleraepidemioita, ja hyödynnän suurimmaksi osaksi turkulaisia tai Turkua koskevia lähteitä. Muita lähteitä olen hyödyntänyt niissä tapauksissa, joissa ne antavat yleisesti koleraepidemioita koskevaa lisätietoa. Kaikki Suomen koleraepidemat eivät levinneet länsirannikolle, joten Turun epidemiavuodet eivät välttämättä vastaa koko maassa olleita epidemioita. Turun koleravuodet olen koonnut jo edellisessä luvussa esiteltyyn taulukkoon.⁵⁷ Turussa kolera on jättänyt kaupunkiin näkyviä jälkiä esimerkiksi edelleen muinaisjäännöksenä hoidetun ja huolletun Itäharjun kolerahautausmaan muodossa. Koleraepidemat koettelivat Turkua voimakkaasti, ja ne ovat hautausmaiden ja paikannimien myötä yhä edelleen näkyvissä Turun kaupunkikuvassa. Aihe on kaupungissa myös ajankohtainen, sillä vuonna 2011 Kakolanrinteeltä⁵⁸ löytyi putkitöiden yhteydessä Turun toinen kolerahautausmaa.⁵⁹ Löytö herätti paljon kiinnostusta myös mediassa, ja arkeologisen aineiston tutkimus jatkuu edelleen.⁶⁰ Kolera on siis ajankohtainen paitsi maailmalla riehuvien nykyisten epidemioiden myös arkeologisten löytöjen myötä.

Kiinnostuin siitä, miksi koleraa on tutkittu monia muita tauteja vähemmän. Johtuuko se pandemian myöhäisestä leviämisestä maailmalle? Vai johtuuko tutkimusaukko kenties koleran epäromanttisesta taudinkuvasta? Kolera ei suolistotautina ole saavuttanut populaarikulttuurissa samanlaista näkyvyyttä kuin vaikkapa tuberkuloosi tai rutto, joita on sekä tutkittu paljon että myös kuvattu ja romantisoitu runsaasti kirjallisuudessa ja kuvataiteessa.⁶¹ Vai onko syy siinä, että tauti koetaan edelleen enemmän ”nykyiseksi” kuin historialliseksi? Koleran

⁵⁷ Ks. taulukko 1, s. 6.

⁵⁸ Alueesta käytetään myös nimityksiä Linnanfältti, Kakolanmäki ja Pakkarinkadun kolerahautausmaa.

⁵⁹ Hautausmaasta uutisoitiin uutena löytönä, mutta kohde on ollut arkeologien tiedossa jo 1900-luvun alusta asti. Ks. Hukantaival 2012, 2.

⁶⁰ Ks. esimerkiksi: Kakolanmäen hautausmaan rajat hahmottuvat. Turun Sanomat 31.07.2012.

⁶¹ Tuberkuloosi on usein romantisoitu hitaasti tautiin riutuvien taiteilijoiden kautta, ja vaikka esimerkiksi paiseruton oireet ovat hyvinkin rujot, on jo nimitys ”musta surma” melko romantisoiva. Myös ruttoa kuvastavat kuolemantanssi-maalaukset ovat usein osa eräänlaista uskonnollista romantisointia. Ks. esim. Bernt Notke: Surmatants (Totentanz, 1400-luvun loppu).

mystisyyttä kenties vähentää se, että se on edelleen maailmalla laajoja epidemioita aiheuttava tauti, joka leviää usein erityisesti poikkeustilojen aikaan vesihuollon ja hygienian romahtaessa.⁶²

Ajallisesti keskityn 1800-luvulle, ja tutkimukseni ulkopuolelle jäävät muutamat 1900-luvun epidemiat. Tänä aikana Suomi on luonnollisesti ollut autonominen Suomen suuriruhtinaskunta ja osa Venäjän valtakuntaa, mutta nykylukijaa helpottaakseni käytän alueesta nimitystä Suomi.

Työni keskeisiä käsitteitä ovat esimerkiksi epidemia ja pandemia. Epidemialla tarkoitetaan useimmiten tartuntatautia, joka leviää poikkeuksellisen suureen osaan väestössä. Sanalla saatetaan kuitenkin viitata myös vain muutamaiin tartuntoihin, mikäli ne tapahtuvat melko suljetussa ympäristössä, kuten armeijan kasarmilla tai päiväkodissa. Tässä tutkimuksessa tarkoitan epidemialla nimenomaan laajalle levinnyttä tautia, jossa merkittävä osa väestöstä on saanut tartunnan. Pandemia puolestaan viittaa maailmanlaajuiseen epidemiaan. WHO:n hälytystila-asteikko määrittelee tartuntataudin pandemiseksi, mikäli sama virus- tai bakteerikanta on levinnyt vähintään kahteen maahan.⁶³ Monet pandemiat leviävät kuitenkin huomattavasti laajemmalle: esimerkiksi kolera levisi vuosien 1829–1831 pandemiassa Intian niemimaalta Pohjois-Eurooppaan, ja vuoden 1832 alussa se oli levinnyt jo Pohjois-Amerikkaan asti.⁶⁴ Puhuessani nimenomaan Suomen tai Turun alueesta käytän sanaa epidemia. Pandemia-sanaa puolestaan käytän puhuessani aiheesta kansainvälisessä kontekstissa. Näiden lisäksi puhun myös tautien etiologiasta. Etiologia tarkoittaa ”syyoppia”, ja lääketieteessä se on vakiintunut tarkoittamaan käsitystä siitä, mistä ja miten taudit saavat alkunsa.

Luvussa kaksi käsittelen 1800-luvulla tapahtunutta paradigman muutosta lääketieteessä. Paradigmalla tarkoitetaan oppialan kulloinkin vallalla olevaa suuntausta ja yleisimmin hyväksyttyä ajatustapaa. Paradigma ohjaa tutkimuskysymyksiä ja -aiheita sekä tutkimustulosten tulkitsemista tieteellisessä keskustelussa. Tieteenfilosofi Thomas Kuhn käsittelee paradigmojen muutoksia

⁶² Esimerkiksi Haitin vuoden 2010 maanjäristystä seurasi mittava koleraepidemia, jonka katsottiin jatkuvan yhä vuonna 2014. Ks. WHO: Humanitarian Health Action - Haiti.

⁶³ WHO: Pandemic Phases.

⁶⁴ Pollitzer 1954, 432 ja 433.

teoksessaan *The Structure of Scientific Revolutions*. Hän korostaa, että paradigmoihin liittyy paljon valtaa ja käsityksiä siitä, millaista on oikeanlainen tiede. Tämä johtaa usein siihen, ettei paradigman muutos tapahdu helposti ja nopeasti, vaan kyseessä on tieteenalaa muokkaava, pitkäkestoinen prosessi.⁶⁵ Tässä tutkielmassa käsittelemäni paradigmat ovat lääketiedettä pitkään määrittänyt miasma-teoria sekä sen haastanut bakteriologinen teoria. Tämän paradigman muutoksen lisäksi käsittelen toisessa luvussa myös sitä, miten paradigmat vaikuttivat koleran hoitamiseen.

Luvussa kolme puolestaan käsittelen niitä viranomaistoimenpiteitä, joiden avulla taudin leviämistä pyrittiin estämään. Tällaisiin viranomaistoimenpiteisiin kuuluivat esimerkiksi sairaaloiden perustaminen ja karanteenit. Oman alalukunsa olen omistanut kolerahautausmaille. Hautausmaat ovat ajankohtaisia niihin kohdistuvan aktiivisen arkeologisen tutkimuksen myötä. Lisäksi ne ovat merkittäviä muistipaikkoja arkisessa kaupunkikuvassa. Hautausmaat olivat tärkeitä myös aikalaisille. Epidemiahautausmaat auttoivat kontrolloimaan taudin leviämistä, mutta ne toimivat myös muistamisen paikkana omaisille ja läheisille. Ne takasivat myös sen, että kriisin keskelläkin ihmiset haudattiin heidän uskontonsa mukaan siunattuun maahan. Olen erottanut hautausmaat omaksi alaluvukseen osittain myös siitä syystä, että lähestyn niitä enemmän arkeologisen kuin historiallisen aineiston kautta.

Neljännessä luvussa käsittelen tarkemmin sitä, miten lehdistössä puhuttiin kolerasta ja millaisia odotuksia, pelkoja ja asenteita on löydettävissä aikalaislehtien ja lääkäreiden kirjoituksista. Lisäksi käsittelen vielä kolerasta levitettyjä huhuja ja juoruja sekä sitä, mitä ne kertovat ajan ilmapiiristä ja tautiin liitettyistä ajatuksista. Lopuksi käsittelen vielä uskonnollisia reaktioita ja uskonnon merkitystä kolerasta käydyssä keskustelussa.

1.3. Alkuperäislähteet ja tutkimuskirjallisuus

Hyödynnän tutkimuksessani erityisesti sanomalehtiaineistoa, josta löytyy paljon

⁶⁵ Kuhn 2012, 11, 77–91.

kuvauksia ja raportteja koleratapauksista. Sanomalehdistö myös välitti useita viranomaisten tiedotteita siitä, miten koleraa tulisi hoitaa ja torjua. Lehdistön kautta pyrittiin rauhoittamaan ihmisiä sekä hälventämään epäluuloja ja huhupuheita taudin ympärillä. Olen rajannut sanomalehtiaineiston koskemaan pääosin Turussa julkaistuja sanomalehtiä, mutta joissain tapauksissa lähteenä on käytetty myös muiden kaupunkien julkaisuja silloin, kun ne käsittelevät Turkuun tai tarjoavat lisätietoa yleisesti koleraa koskevista asenteista ja käsityksistä.

Tässä tutkielmassa en voi enää saavuttaa 1800-luvun keskivertoturkulaisen ajatusmaailmaa ja kokemusta taudista ja sen pelosta. Keskustelu taudeista ja niiden alkuperästä oli vahvasti lääkärin ja virkamiesten hallinnoimaa. Pääosan koleraa käsittelevistä lehtiartikkeleista kirjoittivat virkamiehet, kuten läänin maaherra ja merkittävän poliittisen vaikuttajasuvun jäsen Lars Gabriel von Haartman.⁶⁶ Tästä syystä käsittelen myös suurta osaa sanomalehtikirjoituksista osana lääketieteellistä keskustelua ja kansanvalistukseen pyrkivää viranomaistoimintaa.⁶⁷ Kuitenkin esimerkiksi taudin leviämiseen liittyvät huhut ja uskomukset tahallisista myrkytyksistä ovat olleet usein juuri kansan parissa levinneitä tarinoita ja kertovat asenteista ja peloista sekä tautia että sen levittämisestä syytettyjä kansanryhmiä kohtaan.

Turun 1800-luvun lehdistöhistoria on itsessään värikäs, ja lähdeaineistoni koostuu useiden lehtien kirjoituksista vuosilta 1831–1899. Tänä aikana monet turkulaiset lehdet vaihtoivat nimeään, ja useat lehdet ehtivät sekä aloittaa että lopettaa toimintansa. Alla oleva taulukko selkeyttää hieman sanomalehtiaineiston sirpalemaisuuksia.⁶⁸

⁶⁶ Suurin osa koleraa käsittelevistä uutisista on allekirjoitettu L. G. von Haartman. Ks. esim: L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Bihang till Åbo Underrättelser. Åbo Underrättelser 22.06.1831, 5–12 ja L. G. von Haartman: Bihang till Åbo Tidningar. Åbo Tidningar 03.09.1831, 5–6.

⁶⁷ L. G. Haartman itse ei ollut lääkäri, toisin kuin monet hänen sukulaisensa. 1800-luvun alussa lääkärikunta oli kuitenkin pieni ja korkeasti koulutetulla säätyläismiehen sanalla oli painoarvoa myös hänen oman alansa ulkopuolella. Lisäksi L. G. Von Haartman oli kaupungin terveystoimikunnan jäsen. Ks. lisää: Kansallisbiografia: Haartman, Lars Gabriel von (1789–1859).

⁶⁸ Tiedot on kerätty Kansalliskirjaston sanomalehtiarkistosta, josta löytyvät digitoituina kotimaiset sanomalehdet vuosilta 1771–1910. Ks. <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti>.

Taulukko 2.

Lehti	Julkaisuvuodet
<i>Turun Wiikko-Sanomat</i>	1820–1831
<i>Åbo Tidningar</i>	1820–1861
<i>Åbo Underrättelser</i>	1824–1920
<i>Sanomia Turusta</i>	1850–1903
<i>Tähti</i>	1863–1867
<i>Åbo Posten</i>	1873–1883
<i>Aura</i>	1880–1896
<i>Åbo Tidning</i>	1882–1906
<i>Uusi Aura</i>	1897–1910

Vuonna 1831 Turussa julkaistiin kolmea sanomalehteä: *Turun Wiikko-Sanomat*, *Åbo Underrättelser* sekä *Åbo Tidningar*. *Turun Wiikko-Sanomat* lopetti toimintansa vuoden 1831 jälkeen, ja vuoteen 1850 asti Turussa julkaistiin ainoastaan kahta sanomalehteä. Vasta vuonna 1851 *Sanomia Turusta* aloitti toimintansa.⁶⁹ Tällä välillä myös ruotsinkieliset lehdet julkaisivat aika ajoin suomenkielisiä lisäyksiä muutoin ruotsinkielisiin lehtiinsä.⁷⁰ *Åbo Tidningar* puolestaan lopetti vuonna 1861⁷¹, ja vuonna 1863 alettiin Turussa julkaista sanomalehteä nimeltä *Tähti*.⁷² *Tähteä* tehtiin vain vuoteen 1867 asti, ja Turun ainoiksi sanomalehdiksi jäivät *Åbo Underrättelser* sekä *Sanomia Turusta*. Vuonna 1873 perustettiin *Åbo Posten*, joka toimi vuoteen 1883 asti.⁷³ Kaikki nämä lehdet julkaisivat koleraa tavalla tai toisella käsitteleviä uutisia, ja olen käynyt läpi kaikkien lehtien uutisointia, mutta tähän tutkielmaan ei aineiston laajuuden vuoksi ole päätynyt viittauksia aivan jokaiseen.

Lehtiaineiston haasteena on myös 1800-luvun loppua kohti jatkuvasti kasvava aineiston määrä. Lehdistötoiminta kokonaisuudessaan kasvoi valtavasti 1800-luvun aikana, ja näin ollen myös aineiston määrä on sitä suurempi, mitä lähemmäs 1800-luvun loppua tullaan. Samalla myös ulkomaita koskeva uutisointi nousee yhä

⁶⁹ *Sanomia Turusta* -lehden ensimmäinen numero julkaistiin 01.01.1851.

⁷⁰ Esimerkiksi 07.07.1848 *Åbo Tidningar* julkaisi tavallisen numeronsa lisäksi liitteenä suomenkielisen ohjeistuksen koleraan varautumisesta sekä koleran hoitamisesta. Ks. Neuvoja Kolera-taudin välttämiseksi. *Åbo Tidningar* 07.07.1848, 5–6.

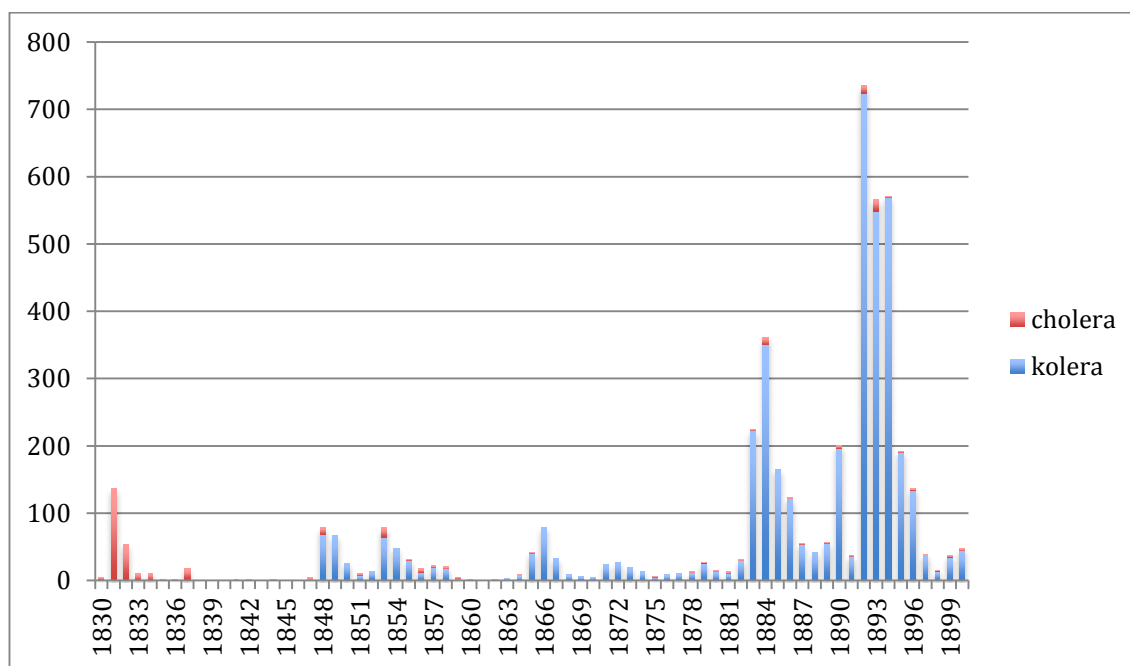
⁷¹ Viimeinen numero julkaistiin 15.01.1861.

⁷² Ensimmäinen numero julkaistiin 27.03.1863.

⁷³ Ensimmäinen numero julkaistiin 13.12.1873.

suurempaan rooliin, ja kotimaata koskevat uutiset osittain hukkuvat Keski-Euroopasta kantautuvien kolerauutisten alle. Alla olevaan taulukkoon on kerätty Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtiarkistosta saadut hakutulokset, jotka havainnollistavat aineiston määrän muuttumista 1830-luvulta vuoteen 1900 asti. Tulokset on haettu asettamalla rajauksiksi ainoastaan Turussa julkaistut sanomalehdet, ja hakusanoina on käytetty sanoja "cholera" sekä "kolera"⁷⁴. Myös taudista käytetyn nimen muutos näkyy alla olevassa taulukossa.

Taulukko 3.

Taulukkoon 1 vertaamalla huomaa, että erityisesti 1800-luvun lopulla sanomalehtimainintojen yleisyys ei enää automaattisesti tarkoita sitä, että lehden julkaisualueella Turussa tai välttämättä ylipäätään Suomessa olisi ollut koleraa. Uutisia raportoitiin ympäri maailmaa, ja pelätyn taudin etenemistä myös ulkomailla seurattiin tiiviisti läpi koko vuosisadan.

Sanomalehtiaineiston lisäksi hyödynnän lääkärien ammatillisia kirjoituksia, kuten lääketieteen professori Carl von Haartmanin⁷⁵ teosta *Tankar om Choleran* vuodelta

⁷⁴ "Kolera"-hakusanan yhteydessä oli myös välttämätöntä rajata pois sana "kol", joka esiintyi toistuvasti hakutuloksissa ja väärästi todellisten osumien määrää. Lisäksi osa hakutuloksista viittaa harvemmin mainittuun kasvitautiin, perunakoleraan, jonka esiintymistä oli mahdoton rajata hakutulosten ulkopuolelle.

⁷⁵ L. G. von Haartmanin veli. Haartmanien suku oli vahvasti näkyvillä 1800-luvun Turussa, ja monet suvun jäsenistä olivat lääkäreitä ja poliitikkoja ja osallistuivat näin ollen koleraa käsittelevään

1832 sekä Carl Immanuel Qvistin lääketieteen väitöskirjaa *Om Koleran i Helsingfors 1871 och om föregående koleraepidemin i Finland*.⁷⁶ Qvist keskittyy väitöskirjassaan koleraan Helsingissä, mutta sivuaa myös Turkuu. Turussa lääninlääkärinä toiminut von Haartman puolestaan keskittyy teoksessaan nimenomaan Turun ensimmäiseen epidemiaan.⁷⁷ Näiden yksittäisten teosten lisäksi hyödynnän lääketieteen alan ammatillisia julkaisuja, kuten *Finska Läkaresällskapetets Handlingar* -lehden liitteenä julkaistua *Notisblad för läkare och pharmaceuter* -lehteä (jatkossa *Notisblad*), jota julkaistiin 1849–1869.⁷⁸ Tämä lehti keskittyi lääketieteen alan ammattilaisten kirjoituksiin, ja se oli tarkoitettu ammattikunnan sisäiseen keskusteluun. Keskityn päälehden sijaan sen liitteeseen, koska *Notisbladin* painopiste on lääkärin välisessä dialogissa. Lisäksi se käsitteli aiheita ajankohtaisemmin ja nopeammalla aikataululla, sillä liite julkaistiin kuukausittain. Se sisältää esimerkiksi *Finska Läkaresällskapet* -seuran kokouksissa käytyä keskustelua ja esittelee uusia tutkimuksia ja hoitokeinoja. Omien sanojensa mukaan lehden oli tarkoitus tuoda lääketieteen uusimmat ulkomaiset tutkimukset suomalaisten lääkärin saataville.⁷⁹ Näiden kirjoitusten kautta on mahdollista saada parempi käsitys siitä, miten lääkärit ja apteekkarit näkivät koleraa ja millaista keskustelua epidemiat herättivät ammattilaisten parissa. *Notisbladista* olen käyttänyt kirjoiksi sidottuja painoksia, joissa yksiin kansiin on sidottu kahden vuoden lehdet. Kirjojen sisällä kulkevat kahdet eri sivunumerot: yksittäisten vuosien sivunumerot sekä koko kirjan sivunumerot. Käyttämäni sivunumerot viittaavat koko teoksen läpi jatkuviin sivunumeroihin.

Näistä lehdistä olen käynyt läpi ne artikkelit, joissa kolera, kulkutaudit, miasmateoria tai bakteerit mainitaan otsikossa. Lisäksi olen lukenut lehdissä julkaistut kuvaukset ja pöytäkirjat seuran kokouksista. Näistä pöytäkirjoista käy ilmi, mitä kokouksissa on puhuttu, ja keskusteluissa heijastuu myös aiheiden ajankohtaisuus.

keskusteluun. Kansallisbiografian artikkeli Haartmanien suvusta auttaa hahmottamaan suvun vaikutusta Turun ja koko Suomen poliittisella ja lääketieteellisellä kentällä. Ks. Kansallisbiografia: Haartman (1600–).

⁷⁶ Qvistin vaimo ja kaksi lasta menehtyivät vuonna 1867 koleraan. Tämä oli mahdollisesti yksi syy siihen, miksi hän lähti tutkimaan koleraa. Ks. Kansallisbiografia: Qvist, Carl Immanuel (1827–1897).

⁷⁷ Carl von Haartman aloitti uransa Turun kaupunginlääkärinä ja yleni myöhemmin Turun synnytyslaitoksen johtajaksi. Turun lisäksi Haartman vaikutti myös Helsingissä, ja hän oli mukana esimerkiksi Lapinlahden mielisairaalan perustamisessa. Ks. lisää: Kansallisbiografia: Haartman, Carl Daniel von (1792–1877).

⁷⁸ Lehti ei ilmestynyt vuonna 1853.

⁷⁹ Ilmoni et al. Förord, *Notisblad för läkare och pharmaceuter*, N:o 1. Januari 1849, 1.

Erityisesti seuran kokousten pöytäkirjoissa ilmenee reagointi ajankohtaisiin epidemioihin ja tuoreeseen tutkimukseen. On huomionarvoista että Carl von Haartmanilla on todennäköisesti ollut vaikutusta myös tämän lehden sisältöön, sillä Finska Läkaresällskapet -seura perustettiin hänen aloitteestaan, ja von Haartman toimi myös seuran puheenjohtajana.⁸⁰

Suomen historiallisia koleraepidemioita on tutkittu hyvin vähän. Pääasiassa aihetta sivutaan lääketieteen historian yleisteoksissa muutamien sivujen verran. Monet erityisesti koleraa käsittelevät suomalaiset tutkimukset ovat aikalaistutkimuksia joko 1800-luvulta tai 1900-luvun alusta, ja ne ovat usein pikemminkin lääketieteellisiä kuin historiallisia. Moderni suomalainen historiantutkimus lähestyy aihetta yleensä osana laajempaa lääketieteen historiaa. Esimerkiksi historioitsija Heikki S. Vuorisen teos *Tautinen historia* käsittelee sairauksien ja tautien historiaa kansainvälisesti, ja hänen teoksensa *Tautinen Suomi 1857–1865* keskittyy Suomeen. Kotimaisista tutkimuslähteistä käytän Vuorisen lisäksi Oscar Nikulan teosta *Turun kaupungin historia 1809–1856*, jossa Nikula käsittelee lyhyesti koleran vaikutuksia nimenomaan Turun alueella. Lisäksi hyödynnän ulkomaisia tutkimuksia, jotka keskittyvät nimenomaan koleraan. Tällaisia ovat esimerkiksi Christopher Hamlinin teos *Cholera: The Biography*, jossa Hamlin kartoittaa koleran historiaa kansainvälisesti, sekä Holger Weissin artikkeli ”Dirty Water, People on the Move: Cholera Asiatica and the Shrinking of Time and Space During the Nineteenth Century”. Jo aiemmin mainittua R. Pollitzerin WHO:lle valmistamaa tutkimusta käytän erityisesti kansainvälisten pandemiavuosien osalta.

Kolerahautausmaita käsitellessäni hyödynnän erityisesti arkeologi Sonja Hukantaipaleen kaivausraporttia Kakolanrinteen kolerahautausmaan pelastuskaivauksista. Itäharjun hautausmaalla ei ole tehty arkeologisia kaivauksia, joten tätä hautausmaata koskevana lähteenä olen hyödyntänyt pääosin Nikulan *Turun kaupungin historia 1809–1856* -teosta sekä hautausmaalla yhä pystyssä olevia hautakiviä.

⁸⁰ Kansallisbiografia: Haartman, Carl Daniel von (1792–1877).

Alkuperäisaineistosta tehdyt käännökset ovat kaikki omiani. Mahdollisuuksien mukaan olen yrittänyt hieman modernisoida ja yksinkertaistaa 1800-luvun pitkiä ja polveilevia lauserakenteita, jotta kirjoitusten viesti välittyisi helpommin nykylukijalle.

2. Kolera ja 1800-luvun lääketiede

2.1. Ajatuksia kolerasta – lääketieteellisen paradigman muutos Suomessa

1700–1800-luvuilla terveysvaivojen alkuperää selitettiin yleisesti miasma-teorialla, jonka mukaan taudit aiheutuivat ympäristöstä, kuten sääoloista ja maaperästä nousevista huuruista.⁸¹ Miasmalla tarkoitettiin ”paha ilmaa”, joka nousi mädäntyvästä orgaanisesta aineksesta ja levitti tauteja.⁸² Tämä näkyy myös sanan etymologiassa, sillä miasma-sana tulee kreikan kielen sanasta *miainein*, joka tarkoittaa saastuttamista.⁸³ Maailmalla miasma-teoria levisi laajalle, ja se oli Euroopassa kantava paradigma, joka syrjäytyi vasta, kun mikrobit löydettiin 1800-luvun puolivälissä.⁸⁴ Teoria eli pitkään tämän jälkeenkin, mutta bakteriologinen selitys syrjäytti sen tieteellisessä ajattelussa lopulta marginaaliin.

Vaikka miasma-teoria saavutti aikansa lääkärin suosion Euroopassa 1700- ja 1800-luvuilla, on ajatus miasmasta itsessään huomattavasti vanhempi. Se on osa Galenoksen oppeja sekä kiinteästi yhteydessä humoraalioppiin.⁸⁵ Lähellä toisiaan asuvien sairastuneiden ei välttämättä uskottu saaneen tartuntaa toisiltaan, vaan heidän uskottiin altistuneen samalle tautilähteelle: esimerkiksi heidän asuinalueensa lähellä sijaitsevalle tunkiolle tai siivottomalle yhteiskäymälälle. Myös rajun säätilan vaihtelun ja erityisesti kylmän ja kostean ilman uskottiin aiheuttavan tauteja.⁸⁶

Se, ettei miasma-teoria varsinaisesti hyväksy ajatusta ihmisestä toiseen tarttuvasta taudista, ei kuitenkaan tarkoita, etteikö tämä ajatus olisi elänyt pitkään teorian rinnalla ja siihen limittyen. Lääketieteen teoriat eivät eläneet tyhjiössä erillään ihmisten arkisista kokemuksista, joissa tartunnan usein koettiin tulevan sairastuneesta ihmisestä. Vuorinen korostaakin, että lääkärit saattoivat sulauttaa

⁸¹ Thorsheim 2006, 22.

⁸² Thorsheim 2006 23–24.

⁸³ Merriam Webster -verkkosanakirja, miasma.

⁸⁴ Sellers 2011, 461.

⁸⁵ Spary 2011, 86 ja Hamlin 2009, 24.

⁸⁶ Vuorinen 2006, 51.

ajatuksen tartunnasta osaksi miasma-teoriaa hyvin joustavasti.⁸⁷ Vaikka osa ammattikunnan edustajista saattoi vastustaa tai puolustaa omaa kantaansa kiivaastikin, oli joukossa myös paljon niitä, joiden näkemykset olivat erittäin joustavia. Vuorisen mukaan oli yleistä ajatella, että miasmaattiset tekijät kuten huono ilma edesauttoivat tartunnan saamista.⁸⁸ Sanaa "miasma" käytettiin 1800-luvun lopulla joissain yhteyksissä kuvaamaan mitä tahansa taudinaiheuttajaa – myös bakteereja.⁸⁹

Miasma-teorian lopulta syrjäyttänyt bakteriologinen teoriakaan ei syntynyt yhtäkkiä tyhjiössä, vaikka paradigmojen muutos saattaa vaikuttaa näennäisen nopealta, mikäli mikrobiteoriaa tarkastelee ainoastaan 1800-luvun ilmiönä. Louis Pasteurin 1800-luvun puolivälissä tekemät tutkimukset ovat jääneet alan tunnetuimmiksi varhaisiksi tutkimuksiksi, mutta Pasteurin ajatukset eivät olleet tieteelle täysin uusia. Bakteriologian juuret löytyvät 1500-luvulta Girolamo Fracastron ajatuksista siitä, että taudit ovat pienten eliöiden aiheuttamia.⁹⁰ 1670-luvulla Anton van Leeuwenhauk käytti ensimmäisenä mikroskooppia bakteerien havainnointiin.⁹¹ Kuitenkin vasta Pasteur sai tiedeyhteisön vahvemmin mikrobiteorian taakse 1850-luvulla tutkittuaan bakteereja esimerkiksi käymisreaktion avulla, ja jo 1890-luvulla bakteriologinen teoria oli Barnesin mukaan yleisesti hyväksytty tieteen parissa.⁹² Vuorinen ajoittaa bakteriologian läpimurron sekä Suomessa että muualla maailmassa jo 1880-luvulle, mutta korostaa, että teorialla oli vielä tuolloin kiihkeät vastustajansa.⁹³ Vaikka John Snow'n työ oli aiemmin osoittanut koleran yhteyden veteen, oli taudin tarkempi leviämistapa tuntematon, ennen kuin Robert Koch julkaisi laajaa huomiota herättäneet tutkimustuloksensa, jotka puolsivat bakteerien olemassaoloa ja selittivät tartuntatautien leviämistä ja mikrobien siirtymistä ihmisestä toiseen.⁹⁴ Tästäkin huolimatta moni vastusti vielä 1800-luvun lopulla kiihkeästi ajatusta bakteereista ja ihmisestä toiseen tarttuvista taudeista, eivätkä kaikki omaksuneet uutta teoriaa vielä silloinkaan, kun enemmistö lääkäreistä oli sen jo hyväksynyt.

⁸⁷ Vuorinen 2006, 52.

⁸⁸ Vuorinen 2006, 52.

⁸⁹ Barnes 2006, 45–46.

⁹⁰ Karlen 2000, 185.

⁹¹ Encyclopaedia Britannica: Antonie-van-Leeuwenhoek.

⁹² Barnes 2006, 2 ja Cook 2011, 202.

⁹³ Vuorinen 2002, 53.

⁹⁴ Weiss 2006, 187.

Uusi Suometar uutisoi vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1884 englantilaisesta tohtori Kleinista, joka vastusti syvästi Robert Kochin bakteriologisia teorioita ja oli valmis vaarantamaan henkensä todistaakseen Kochin olevan väärässä:

Tohtori Klein luottaa niin vähän tohtori Koch'in oppiin että hän söi suuren joukon kolera-basilleja ilman minkäänlaisia wahingollisia seurauksia.⁹⁵

Pasteurin tutkimusten ja teorian laajan vakiintumisen välille jäävä lyhyt aika saattaa antaa kuvan nopeasta paradigman muutoksesta. Tosiasiassa kyse oli pitkästä prosessista, jossa Pasteurin tutkimukset vakiinnuttivat jo aiemmin esitettyjä ajatuksia ja bakteriologinen teoria saavutti tietyn käännekohtan, joka johti lopulta miasma-teoriasta luopumiseen.⁹⁶ 1860- ja 1890-lukujen välillä tapahtui paljon, mutta tätä edelsi pitkä pohjatyö. David Barnes kuvaa tätä 1800-luvun lopun käännekohtaa mielestäni hyvin: ”bakteriologinen teoria muutti kaiken ja ei mitään.”⁹⁷ Paradigman muutoksesta huolimatta potilaiden saama hoito muuttui hyvin vähän, sillä bakteriologinen teoria vaikutti enemmän tautien ennaltaehkäisyyn. Onkin huomionarvoista, että ennen bakteriologian kehittymistä ja mikroskoopin tuomaa konkreettista todistusaineistoa oli monessa tapauksessa mahdotonta määritellä, oliko tauti saatu ympäristöstä vai toiselta ihmiseltä. Vaikka miasma-teoria saattaa kuulostaa epätieteelliseltä nykytiedon valossa, se selitti riittävällä kattavuudella ihmisten kokemukset ja vastasi moniin taudinaiheuttajia koskeviin kysymyksiin. Toisaalta teoriaan pohjaavat toimenpiteet – ympäristön hygienian parantaminen ja ilmanlaadun tarkkailu – myös tosiasiassa vaikuttivat positiivisesti ihmisten terveyteen. Lisäksi ennen mikroskooppien yleistymistä ja sopivien linssien kehittymistä ajatus mikroskooppisen pienistä eliöistä taudinaiheuttajina kuulosti varmasti vähintään yhtä erikoiselta kuin vakiintunut käsitys miasmoista. Miasma-teorian hylkääminen ja bakteriologisen käsityksen omaksuminen ei siis suinkaan ollut niin yksiselitteistä kuin nykynäkökulmasta voisi ajatella.

⁹⁵ Kolera-basilli. *Uusi Suometar* 08.10.1884, 2.

⁹⁶ Muita mikrobiteorialle merkittäviä tutkijoita ovat olleet esimerkiksi Ignaz Semmelweis ja Robert Koch (ks. lisää: Cook 2011, 190–207).

⁹⁷ ”The germ theory of disease changed everything and nothing at all.” Barnes 2006, 2.

Koleran kohdalla on myös tärkeää muistaa, ettei mikrobiteorian havainnoiminen juuri tämän taudin tapauksessa ole erityisen helppoa, sillä varhainen keskustelu oli vahvasti kiinni ajatuksessa, että mikrobit tarttuvat ihmisestä toiseen tavalla, jota nykyisin kutsumme pisaratartunnaksi⁹⁸. Kolera kuitenkin leviää eritteiden mukana, pääasiassa saastuneen veden kautta. Kolerabakteerille tyypillinen leviämistapa on siis ollut omiaan antamaan lisäperusteluja miasma-teorialle. Erityisesti heikon hygienian oloissa kontaktit sairastuneiden kanssa ovat kuitenkin johtaneet herkästi sairastumiseen. Hempel mainitseeekin *The Medical Detective* -teoksessaan koleran olleen tauti, joka sai monet jo kertaalleen kantansa vakiinnuttaneet epäröimään sitä, kannattivatko he bakteriologista vai miasma-teoriaa.⁹⁹

Molemmat Turussa ruotsin kielellä ilmestyneet sanomalehdet, *Åbo Tidningar* ja *Åbo Underrättelser*, uutisoivat vuonna 1831 Lääkintöhallituksen olevan yksimielisesti sitä mieltä, että tauti ei ole varsinaisesti tarttuva, mutta saattaa levitä miasman kautta ”silmänräpäyksessä” mikäli ihmiset eivät noudata terveellisiä elintapoja.¹⁰⁰ Itse miasmasta puhuttiin sanomalehdissä kuitenkin verrattain harvoin, ja se esiintyy melko vähän myös lääkärin ammattikunnan sisäisissä kirjoituksissa. Vuorisen mukaan Suomessa oli myös melko tyypillistä, että miasmasta puhuttiin epäsuoraan lähinnä kuvailemalla sen vaikutuksia tai puhumalla esimerkiksi usvasta tai suoilmasta.¹⁰¹ Ammatillisesti lääkärit kuitenkin keskustelivat eri teorioista, ja aihetta kommentoi ainakin professori Carl von Haartman teoksessaan *Tankar om Choleraan* vuodelta 1832:

Sen pohjalta mitä tähän asti on esitetty sairauden käyttäytymisestä, osin yleisesti ja osin yksittäisistä tapauksista, ei ole mielestäni

⁹⁸ Pisaratartunnalla tarkoitetaan ilman kautta leviäviä tartuntoja. Kolera puolestaan leviää ulostetartuntana juomaveden kautta sekä käsiteltäessä vaikkapa lakanoita tai vaatteita, joissa on sairastuneen eritteitä. Duodecim - Terveyskirjasto: Pisaratartunta ja Duodecim - Terveyskirjasto: Ulostetartunta.

⁹⁹ Hempel 2007, 37.

¹⁰⁰ Riga den 18 Maji. Åbo Tidningar 15.6.1831, 1-3. ja Riga den 18 Maj. Åbo Underrättelser 15.6.1831, 1-2. Saman uutisen yhteydessä kumpikin lehti raportoi koleran huolestuttavasta leviämisestä Riassa.

¹⁰¹ Vuorinen 2002, 56.

epäilystäkään olettaa koleraan tarttuvan, toisin sanoen olevan peräisin voimakkaista hyökkäävistä organismeista - - -¹⁰²

Von Haartman on siis vahvasti sitä mieltä, että kolera leviää nimenomaan miasmaattisesti eikä tartunnasta voida puhua. Myös hänen veljensä L. G. von Haartman oli hyvin aktiivinen ja kirjoitti koleraa koskevista näkemyksistään usein myös lehtiin. Vaikka L. G. von Haartman oli virkamies ja poliitikko eikä lääkäri, hän neuvoi lehtikirjoituksissaan, miten koleraa tuli hoitaa ja ennaltaehkäistä pitkälti miasma-teorian mukaan. L. G. von Haartmanin näkemykset miasmoista ovat linjassa hänen veljensä Carl von Haartmanin näkemysten kanssa.¹⁰³ Carl von Haartman näki koleraan ensisijaisen syyn olevan ”dynaamisissa olosuhteissa ilmakehässä”¹⁰⁴ ja piti näkemystä tartunnasta virheellisenä. Hän jopa kyseenalaisti ajatuksen siitä, että tauti tarttuisi kontaktissa sairaisiin tai kuolleisiin.¹⁰⁵

Carl von Haartman toteaa kirjassaan, että hänen nähdäkseen uudet ja toiveikkaat näkemykset ovat tieteellisessä piirissä nousussa.¹⁰⁶ Tartuntatautiteorian voimakkaana vastustajana hän ei todennäköisesti viitannut tällä orastaviin ajatuksiin tauteja levittävistä pieneliöistä, vaan kenties muunlaisiin mahdollisiin hoitokeinoihin. Ikävä kyllä Haartman ei kuvaile näkemyksiään kolerahoidon tulevaisuudesta kovinkaan tarkasti, vaan mainitsee ainoastaan uusien lääkkeiden kehittämisen.¹⁰⁷ Hänen tapansa kirjoittaa aiheesta on kuitenkin sävyiltään hyvin positivistinen¹⁰⁸.

Suomessa keskustelua käytiin ammattikunnan sisällä hyvinkin aktiivisesti läpi 1800-luvun. Noin 20 vuotta Haartmanin kirjan julkaisemisen jälkeen *Notisblad för läkare och pharmaceuter* avasi ensimmäisen numeronsa vuonna 1849

¹⁰²”Af hvad nu är anfördt om sjukdomens förhållande, dels i allmänhet dels i enskilde fall, tycker jag det vara utom allt tvifvel att man icke vid Choleraan kan antaga ett contagium d.v.s. en productions kraft hos de af sjukdomen angripne organismerna - - -” Haartman 1832, 42.

¹⁰³ Ks. esim: L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Bihang till Åbo Underrättelser. Åbo Underrättelser 22.06.1831, 5–12 ja L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Yhteinen Julistus Cholerataudista (Loppu edelliseen N:roon). Turun Wiikko-Sanomat 16.07.1831, 3–4.

¹⁰⁴ ”dynamiska förhållanden i atmosfären” Haartman 1832, 42.

¹⁰⁵ Haartman 1832, 42.

¹⁰⁶ Haartman 1832, 4.

¹⁰⁷ Haartman 1832, 4.

¹⁰⁸ Positivismi on 1800-luvulla suosiota saanut filosofinen suuntaus, joka korosti tieteellisen tiedon ylivoimaisuutta. Positivismiin liittyi usein ajatus siitä, että tieteellisen tiedon lisääntyminen johtaa parempaan tulevaisuuteen ja yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen.

helsinkiläisen apteekkari Appelgrenin¹⁰⁹ pitkähköllä kirjoituksella, jossa pohdittiin patologioiden anatomiaa ja fysiikkaa.¹¹⁰ Bakteereita ei tässä yhteydessä vielä mainita, vaan Appelgren puhuu tautien ontologiasta.¹¹¹ Käsite on melko tuore, sillä sitä selvennetään alaviitteessä seuraavasti: ”Tämän käsityksen mukaan sairauksilla on omanlaisensa parasiittinen, orgaaninen eksistenssi - - -.”¹¹² Kirjoituksessa esitellään uusia mikroskooppisia tutkimuksia, ja ajatus siitä, että taudit leviävät pienten parasiittisten olentojen kautta, esitetään uskottavana ja varteenotettavana teoriana.¹¹³ Samana vuonna lehden kesäkuun numerossa julkaistiin myös lyhyt referaatti wieniläisen tohtori Wedlin tutkimuksesta, joka koski ”mikroskooppisia eläimiä veressä”¹¹⁴. Eläinten verta tutkiessa oli löydetty mikroskooppisia ”verieläimiä”¹¹⁵, joiden olemuksesta tutkijat eivät olleet varmoja. Tässä yhteydessä on mahdotonta sanoa, viittaako tutkimus nimenomaan bakteereihin. Suomalaiset lääkärit olivat kuitenkin hyvin ajan tasalla uusien tutkimusten suhteen, ja aihetta käsiteltiin aktiivisesti Finska Läkaresällskapetin tapaamisissa. Tässäkin yhteydessä kolera asetti haasteita aikalaislääkäreille, sillä vaikka kyse on yhdestä ensimmäisistä havaituista bakteereista, ei kolera tyypillisesti näy sairastuneen veressä, vaan elää myös aktiivisen infektion aikana ainoastaan suolistossa.¹¹⁶ Vaikka kolera oli 1800-luvulla hyvin ajankohtainen tauti, sen tutkiminen on ollut haastavaa, koska varhaiset bakteriologiset tutkimukset keskittyivät suoliston sijaan esimerkiksi veren tutkimiseen. Tämä vuoksi monet kolerabakteerille ominaiset asiat ovat näyttäneet pikemminkin tukevan miasma-teoriaa kuin horjuttavan sitä.

¹⁰⁹ Koska julkaisussa ei mainita kirjoittajien etunimiä, on Appelgrenin tarkemman henkilöllisyyden selvittäminen haastavaa, mutta kyse on todennäköisesti John Julius Conrand Anders-Wilhelminpoika Appelgrenista, joka omisti Helsingin yliopiston apteekin. Ks. Geneanet: John Julius Conrand Anders-Wilhelminpoika Appelgren.

¹¹⁰ Appelgren. Notisblad 1/1849, 3–16.

¹¹¹ ”[O]ntologiska uppfattningen af sjukdomarne”. Appelgren. Notisblad 1/1849, 3.

¹¹² ”Enligt denna betraktas sjukdomarne såsom egna organiska existenser af parasitik natur - - - .” Appelgren. Notisblad 1/1849, 3.

¹¹³ Ajatusta mikroskooppisten loiseläinten aiheuttamista sairauksista sovellettiin myös moniin tauteihin, joihin se ei nykynäkemyksen mukaan kuulu, kuten syöpään: ”En kräftskaða t. ex. är ej mera en parasite med egen kropp, som nutrierar sig på bekostnad af vår organism och mot hvilken denna har att strida och kämpa.” Ks. lisää: Appelgren. Notisblad 1/1849, 4.

¹¹⁴ ”Om små mikroskopiska djur i blod”. Om små mikroskopiska djur i blod. Notisblad 6/1849, 81–82.

¹¹⁵ ”[B]loddjuren”. Om små mikroskopiska djur i blod. Notisblad 6/1849, 81.

¹¹⁶ McMaster Ancient DNA Centre: DNA Centre: Cholera (*Vibrio cholerae*): Evolution of a Pandemic.

Täysin sulassa sovussa näkemykset eivät kuitenkaan eläneet, vaan seuran kokouksessa vuonna 1849 asiasta oli käyty myös erimielisyyksiä sisältänyt keskustelu:

Koleraa käsittelevän keskustelun edetessä Tohtori Sanmark hahmotteli että olosuhteet Turussa kesällä 1848 osoittivat faktojen todistavan hänen tunnustetun mielipiteensä taudin tarttuvuudesta, jonka todistettavasta olemassaolosta monet Seuran jäsenet olivat eri mieltä.¹¹⁷

Samana vuonna lokakuun numeron avaa kolmen artikkelin kokoelma, jossa käsitellään koleran tarttuvuutta. Ensimmäisessä artikkelissa tartuntatautiteoriaa puolustetaan voimakkaasti, ja siinä myös korostetaan koleran tarttuvan eri tavalla kuin esimerkiksi rokkotautien. Kyse on saksalaisesta tutkimuksesta, jossa lääkärit ovat havainnoineet taudin liikkuvan niiden mukana, jotka lähtevät epidemia-alueilta turvaan maalle.¹¹⁸ Toisessa artikkelissa puolestaan referoidaan pariisilaista tutkimusta, jossa korostetaan, ettei taudin tarttuvuudesta ja erityisesti sitä levittävästä "tautiaineesta"¹¹⁹ ole minkäänlaisia todisteita ja että tauti on "aivan yhtä vähän tarttuva kuin mikä tahansa myrkytystila"¹²⁰. Kolmas teksti on myös referaatti saksalaisesta tutkimuksesta, jossa todetaan, ettei koleraa pidetä tarttuvana tautina sivistyneissä maissa sekä kuvataan turkkilaisten epäonnistuneita yrityksiä hillitä koleraa karanteeneilla.¹²¹

Keskustelu eri näkemyksistä vaikuttaisikin olleen kiihkeimmillään *Notisbladissa* juuri vuosina 1849 ja 1850. Pöytäkirjoihin tallentuneet lyhyet maininnat lääkärikunnan sisällä vallitsevista erimielisyyksistä sekä eri teorioille varattu – *Notisblad*in puitteissa melko suuri – palstatila kertovat siitä, ettei paradigman muutos ollut Suomessa täysin kivuton. Toisaalta Suomessa myös seurattiin hyvin aktiivisesti ajan huippututkimuksia. Esimerkiksi Pasteurin ja hänen teorioitaan

¹¹⁷"Under fortsatt discussion om cholera-farsoten redogjorde D:r Sanmark för densammas förhållande i Åbo stad under sommaren 1848 och anförde flere omständigheter för att bevisa den af honom hyllade åsigten om sjukdomens smittosamhet, hvilkas bevisade kraft dock af flere Sällskapets medlemmar icke fullt godkändes." Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden, Den 28 April 6/1849, 93.

¹¹⁸ F.J.R. Om Cholerans contagioset. *Notisblad* 10/1849, 145–146.

¹¹⁹ "[S]jukt ämne". F.J.R. Om Cholerans contagioset. *Notisblad* 10/1849, 147.

¹²⁰ "[D]en är likaså litet smittande som hvarje annat intoxicationsätt". F.J.R. Om Cholerans contagioset. *Notisblad* 10/1849, 147.

¹²¹ F.J.R. Om Cholerans contagioset. *Notisblad* 10/1849, 148–149.

vastustaneen Félix Archimède Pouchet'n¹²² käsityksiä esiteltiin lehdessä vuonna 1860.¹²³ Keskustelu jatkui pitkälle 1800-luvun loppupuolelle, ja vielä 1872 kirjoitetussa väitöskirjassaan Carl Qvist esittää hieman epäilevää pohdintaa siitä, mahtaako miasma-teorian mukaisilla säätiloilla sittenkään olla tekemistä koleraepidemian kanssa. Hän kuvaa vuoden 1848 epidemiaa ja sitä, miten vuoden sääolosuhteet olivat epänormaalit. Kevät tuli epätavallisen aikaisin, ja jo maaliskuussa oli yhtä lämmintä kuin yleensä kesällä.¹²⁴ Qvist kuitenkin jatkaa:

Vaikuttavatko nämä meteorologiset ilmiöt koleran epideemiseen esiintymiseen Suomessa tuona vuonna, sitä ei voi varmuudella sanoa: varmaa on kuitenkin että kulkutauti - - - esiintyi suurella raivolla.¹²⁵

Myöhemmin Qvist käy väitöskirjassaan vielä läpi eri epidemiavuosien vaihtelevia sääolosuhteita ja tulee siihen tulokseen, ettei säätila vaikuttaisi korreloivan epidemioiden puhkeamisen kanssa.¹²⁶ Qvist on väitöskirjassaan taulukoinut vuoden 1871 Helsingin epidemiasta monia tekijöitä, joiden on voitu nähdä vaikuttaneen kuolleisuuteen, kuten ilman lämpötilan, viikonpäivän¹²⁷ tai korttelin tarkkuudella merkityn asuinpaikan.¹²⁸

Ylipäättään Qvist korostaa paljon koleraepidemioiden paikallisuutta, mikä näkyy jossain määrin myös hänen pandemiakäsityksessään. Qvistin mukaan Suomen koleraepidemioita tulisi tarkastella osana Venäjän epidemioita, mutta Suomen epidemiat eivät hänen mielestään kuitenkaan olleet osa laajempia, ulkomaisia pandemioita.¹²⁹ Aikalaisten suhde nykyisenkaltaiseen pandemiakäsitykseen oli monimutkainen: toisaalta kolera nähtiin Intiasta asti matkanneena eksoottisena tautina, ja toisaalta jopa ajatus lähitartunnasta oli kyseenalainen. Jos syynä

¹²² Pouchet kannatti vakaasti ajatusta alkusynnystä eli elollisten olentojen syntymistä elottomista aineista ja vastusti Pasteurin bakteriologista teoriaa. Ks. lisää: Encyclopaedia Britannica: Félix Archimède Pouchet.

¹²³ Bidrag till utredning af luften förekommande organiska ämnen. Notisblad 6 ja 7 / 1860 Juni & Juli. 99–100 ja Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden, Den 27 April, 12/1860 December, 191.

¹²⁴ Qvist 1872, 13.

¹²⁵ "Huruvida dessa meteorologiska momenter utöfvade inflytande på kolerans epidemiska förhållande i Finland under året, kan väl icke med säkerhet afgöras: visst är emellertid att farsoten - - - uppträdde med stor häftighet." Qvist 1872, 13.

¹²⁶ Qvist 1872, 42.

¹²⁷ Vuonna 1871 Helsingissä oli todennäköisintä kuolla koleraan sunnuntaina. Qvist 1872, 67.

¹²⁸ Qvist 1872, 66–74.

¹²⁹ Qvist 1872, 2–3 ja 41.

tartuntaan olivat paikallisesta maaperästä kohoavat miasmat, kuinka Turussa voisi riehua sama tauti kuin kaukana Keski-Euroopassa?

Väitöskirjansa päätteeksi Qvist pohtii myös sitä, miten käsitys koleran etiologiasta on muuttunut 1800-luvun aikana. Tämä kappale tarjoaakin kiinnostavan aikalaistulkinnan paradigman muutoksesta lääketieteen saralla. Qvist kertoo miten koleran saapua ensimmäistä kertaa Suomeen vuonna 1831 uskottiin yksinkertaiseen tartuntaan, joka vain kulki ihmisestä toiseen ”ilman muita välittäjiä kuin ilma”¹³⁰. Hänen mielestään tuolloin ei ollut juurikaan tieteellistä tutkimusta tai edes keskustelua vaan ”taudit nähtiin yksinkertaisesti tarttuvina”¹³¹. Tämä on jossain määrin ristiriidassa von Haartmanien kirjoitusten kanssa, vaikka Qvist pehmentääkin näkemyksiään korostamalla, että miasma-teoria ja tartuntatautiteoria kulkivat pitkään rinnakkain.¹³² Qvist mainitseekin Carl von Haartmanin nimenomaan tartuntateorian voimakkaana vastustajana.¹³³ Kenties näkyvän ja nimekkään lääkärin näkemykset eivät siis edustakaan laajemmin 1800-luvun alun lääkärikunnan yleisimpiä ajatuksia.

Kiinnostavaa kyllä, Qvist esittelee seuraavien sivujen ajan erilaisia aikalaistutkimuksia koleran etiologiasta. Miasma-teorian lisäksi hän esittelee laajemminkin ajatusta siitä, että maaperällä ja geologisilla muodostelmilla voisi olla vaikutusta tautien leviämiseen. Qvist käyttää paljon aikaa kuvaillakseen saksalaisen Max Joseph von Pettenkoferin ajatuksia, joiden mukaan kolera leviää pohjavedestä nousevien miasmaattisten huurujen kautta.¹³⁴ Hän myös mainitsee John Snow’n löydöt, jotka linkittivät koleran juomaveteen.¹³⁵ Esimerkiksi Kochin tai Pasteurin tutkimuksia ei väitöskirjassa kuitenkaan mainita, eikä Qvist ota suoraan kantaa siihen, mikä teoria taudin etiologiasta pitää paikkansa. Sen sijaan Qvist esittää väitöskirjansa päätteeksi toiveen siitä, että hänen työnsä ehkä auttaisi herättämään huomiota ja keräämään rahoitusta tärkeälle tieteelliselle kysymykselle.¹³⁶

¹³⁰ "[U]tan andra förmedlande mellanlänkar ån luften" Qvist 1872, 82.

¹³¹ "[M]an ansåg sjukdomen helt enkelt vara "kontagiös"". Qvist 1872, 82.

¹³² Qvist 1872, 82–83.

¹³³ Qvist 1872, 83.

¹³⁴ Qvist 1872, 83–37.

¹³⁵ Qvist 1872, 85.

¹³⁶ Qvist 1872, 88.

2.2. Koleran hoitaminen

Vaikka miasma itsessään mainitaan sanomalehdissä harvoin, miasma-teoriaan pohjaava paradigma näkyy siinä, millaisia hoito- ja varokeinoja koleran varalle tarjotaan lehtien sivuilla tai lääkärien kirjoituksissa. Vuonna 1831 Turun ainoana suomenkielisenä lehtenä ilmestynyt *Turun Wiikko-Sanomat* antaa lukijoilleen useita ohjeita koleratartunnan välttämiseksi. Yksi näistä korostaa miasma-teorialle tyypilliseen tapaan juuri ilman puhtauden sekä suitsukkeiden käyttämisen merkitystä.

- - - pitää asuntohuonet joka päivä puhdistettamaan, toimitettamaan niihin terwellistä ilmaa suitsuttamisen kautta Etikalla taikka Katajan hawolla, akkunat awettamaan kauniilla ilmalla ja usein poisvietämään taloin ympäristöltä kaikki pahanhajuset ainet, jotka tekisit ilman rutolliseksi, ja erinomattain tulee kaikkein kawahtaa heitäsä tulisista mielenliikunnoista, pyytäin pitää tasaista ja lewollista mieltä.¹³⁷

Suitsutus oli myös osa hoitoja, jotka olivat kansainvälisesti lääkärien suosiossa.¹³⁸ Samoin monet yrtit ja lääkeaineet olivat yleisiä. Carl von Haartman suositteli esimerkiksi oopiumia, vismuttia, cajeput-öljyä ja elohopeakloridia ja toteaa näiden hoitokeinojen olevan niiden mieleen, jotka kaipaavat ihmelääkkeitä.¹³⁹ Nykytiedon mukaan nämä von Haartmanin listaamat lääkkeet ovat pääasiassa raskasmetalleja tai muutoin myrkyllisiä, ja tuskin ovat auttaneet potilaita. Lehdissä myös mainostettiin uusia lääkkeitä, joiden sisältö vaikuttaa olevan pitkälti von Haartmanin suosituslistan mukainen.¹⁴⁰ Myös arkisempia ja nykynäkökulmasta vaarattomampia lääkeaineita hyödynnettiin. Esimerkiksi hyväntuoksuisista yrteistä kuten salviasta, kamomillasta, mintusta tai melissasta keitettyä teetä pidettiin hyvänä apuna.¹⁴¹

Suitsukkeiden ja siisteyden ohella vähintään yhtä tärkeänä pidettiin nimenomaan oikeanlaista ruokavaliota. Suomalaiset neuvot noudattelivat kansainvälisiä

¹³⁷ Yhteinen Julistus Cholerataudista. *Turun Wiikko-Sanomat* 09.07.1831, 4.

¹³⁸ Hamlin 2009, 129.

¹³⁹ Haartman 1832, 6.

¹⁴⁰ Ett nytt Medel emot Cholera. *Åbo Tidningar* 13.07.1831, 1–2.

¹⁴¹ Yhteinen Julistus Cholerataudista. *Turun Wiikko-Sanomat* 09.07.1831, 3–4.

ohjeistuksia ja olivat hyvin samanlaisia niin Turussa kuin Lontoossakin.¹⁴² Raakojen ja vaikeasti sulavien kasvien syömistä tuli välttää, samoin liian suolaista kalaa tai happamia juomia kuten olutta. Ylenpalttista syömistä ja juomista tuli varoa ja erityisesti alkoholista tuli olla tarkka; silti lasi hyvää viiniä tai maustettua paloviinaa saattoi olla jopa eduksi.¹⁴³ Ainakin ulkomailla myös lääkäreitä suositeltiin tarpeen mukaan hakemaan rohkaisua alkoholista, mikäli heidän piti vieraillla kolerapotilaan luona. Tämä kuitenkin muuttui 1800-luvun edetessä kun raittiudesta tuli yhä merkittävämpi osa terveyskeskustelua.¹⁴⁴

Ruokavalio-ohjeissa korostuvat usein juuri juomiseen liittyvät asiat, esimerkiksi suolaista kalaa ei suositeltu, sillä siitä tuli janoiseksi. Sama päti kaikkeen muuhunkin suolaiseen ja janottavaan ruokaan, ylipäättään liiallista veden nauttimista suositeltiin vältettävän.¹⁴⁵ Neuvosta huolimatta koleraa ei ainakaan vielä virallisesti osattu tuolloin yhdistää juuri veteen, vaikka onkin periaatteessa mahdollista että ihmiset ovat arkielämässään tehneet tällaisen havainnon. Kuten aiemmin mainittua, koleraan leviäminen nimenomaan veden välityksellä todennettiin virallisesti vasta vuonna 1849, kun John Snow kartoitti Lontoon koleraepidemiaa ja todisti kaikkien sairastuneiden saavan vetensä samoista kaivoista.¹⁴⁶ Juomattomuuteen kannustaminen saattaa kuulostaa erikoiselta, sillä pääasiallinen kuolinsyy kolerassa on juuri nestehukka. Käytännössä taudin oireet ovat kuitenkin usein niin rajut, että juominen on usein lähes mahdotonta. Näin ollen kunnollinen hoito mahdollistui vasta kun suonensisäinen nesteytys yleistyi 1900-luvulla.¹⁴⁷

1800-luvun edetessä suhtautuminen juomiseen muuttui hieman. Vesi alkoi vakiintua vahvemmin erityisesti osana säätyläisten terveydenhoitoa. Vaikka liiasta vedenjuonnista varoiteltiin yhä, olivat esimerkiksi kylvyt oleellinen osa koleraan hoitamista sekä sen ehkäisyä. Säätyläiset kylpivät usein maaseudulle

¹⁴² Hamlin 2009, 27.

¹⁴³ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanomat 09.07.1831, 3.

¹⁴⁴ Hamlin 2009, 71.

¹⁴⁵ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanomat 09.07.1831, 3.

¹⁴⁶ Cook 2011, 201 ja Hamlin 2009, 218.

¹⁴⁷ Menetelmän keksi Thomas Latta, joka kehitti sen jo ensimmäisten koleraepidemioiden aikana ja sitä myös yritettiin tuolloin käyttää muutamiiin otteisiin. Jo ennen 1900-lukua oli siis satunnaisia tapauksia, joissa suonensisäistä nesteytystä käytettiin. Ks. lisää: MacGillivray, Neil: Dr. Thomas Latta: The Father of Intravenous Infusion Therapy.

vetäytyttyään luonnonvesissä, mutta kylpyjä annettiin potilailla myös kolerasairaaloissa, joiden potilaat olivat pääosin rahvasta.¹⁴⁸

Uusi ja muodikas apu olivat myös kivennäisvedet. Suomeen tuotiin paljon keski-eurooppalaisia mineraalivesiä, joiden juominen oli paitsi muodikas tapa pitää huolta terveydestään, myös osa koleraan hoitoon liittyviä juomakuureja. Varakkaat perheet vetäytyivät epidemioiden ajaksi maalle, kylpemään luonnonvesissä ja juomaan kalliita, pulloitettuja vesiä.¹⁴⁹ Pullovesien juominen luonnollisesti suojausheitä kaupungin saastuneilta vesiltä. Maaseudulla muukin käyttövesi saatiin usein omasta kaivosta, eivätkä monet maaseudun talot olleet yhteydessä saastunutta vettä kuljettaviin viemäriverkostoihin. Näihin juomakuureihin liittyivät myös muualta tutut ohjeet tarkan ruokavalion noudattamisesta sekä raskaan fyysisen työn ja mielenliikuntojen välttelystä.¹⁵⁰

Koleraepidemioiden jättivät mineraalivesien kautta jälkensä myös Euroopan yrityshistoriaan. Pullovesiä valmistettiin ennätysmääriä ympäri Eurooppaa ja niitä kuljetettiin Keski-Euroopasta mantereeseen jokaiseen kolkkaan, myös Pohjolaan. Suomessa kalliiden tuontivesien rinnalla kilpailivat kuitenkin myös Victor Hartwallin Helsingissä valmistamat jäljitelmävedet. Häggmanin mukaan ei ole sattumaa, että mineraalivedet vakiinnuttivat asemansa nimenomaan koleraepidemioiden aikana. Niitä joilla ei ollut varaa kalliisiin pullovesiin kehoitettiin saunomaan ja sekoittamaan veteen suolaa tai koivuntuhkaa.¹⁵¹

Tuotteena mineraalivedet sopivat erinomaisesti 1800-luvun terveydenhoitokäsityksiin, mutta koleraepidemioiden moninkertaistivat erikoisvesien kysynnän ympäri Eurooppaa. Tuolloin ei kuitenkaan vielä hahmotettu, että mineraalivesien terveysvaikutuksien sijaan kyse oli tavalliseen juomaveteen levinneistä vaaroista. Häggman kuvaakin 1848 epidemiaa odottavan väestön

¹⁴⁸ Häggman 1995, 154–155.

¹⁴⁹ Häggman 1995, 155.

¹⁵⁰ Häggman mainitsee jopa säveltäjä Karl Collan kihlauksen purkautuneen vesikuurin vuoksi, sillä lääkärin ohjeiden mukaan hän oli pyytännyt kihlattuaan olemaan kirjoittamatta hänelle vesikuurin aikana. Häggman 1995, 155.

¹⁵¹ Häggman 1995, 155–156.

suhtautumista veteen hyvin ambivalentiksi: seisova vesi oli vaarallisten miasmojen lähde, mutta vesi oli myös puhdistava ja taudeilta suojaava tekijä.¹⁵²

Vuonna 1853 Tohtori Pipping esitti Finska Läkaresällskapetin kokoontumisessa ”Diuretica” käyttöä koleraa vastaan.¹⁵³ Lähteestä ei kuitenkaan käy täysin ilmi, mihin Diuretica tässä tapauksessa viittaa. Todennäköisesti yleisesti diureetteihin eli nestettä poistaviin lääkkeisiin. Nykytiedon valossa vaikuttaa erikoiselta, että nimenomaan nestehukalla tappavaa tautia olisi hoidettu poistamalla nesteitä jo entuudestaan kuivuvasta potilaasta, mutta lääketieteellisessä keskustelussa ei näy merkkejä siitä, että juuri nestehukan merkitystä kolerakuoleman yhteydessä olisi ymmärretty vielä tällöin. Tarve vedelle ja juomiselle on toki ymmärretty kautta aikojen, mutta rajun ja äkillisen nestehukan aiheuttama shokkikuolema on saattanut olla vaikeampi tunnistaa. Hamlin kuitenkin esittää, että useimmat lääkärit ovat jo 1700-luvulla tunnistaneet myös äkillisen nestehukan oireet. Hänen mukaansa nesteytyksen ja suolan merkitys elimistölle ymmärrettiin, mutta haasteena oli saada nesteet pysymään potilaan sisällä.¹⁵⁴ Ennen suonensisäisen nesteytyksen yleistymistä paljon ei ollut tehtävissä, jos potilas oksensi tai ulosti kaiken välittömästi tai jos tautiin liittyvät lihaskrampit olivat niin pahoja, ettei juominen onnistunut lainkaan.¹⁵⁵ Hamlinin mukaan epäonnistumiset lisäsivätkin epävarmuutta, eikä nesteytyshoitoja uskallettu puoltaa kovin voimakkaasti.¹⁵⁶ Pippingin ehdotuksen voi siis nähdä reaktiona epätoivoiseen tilanteeseen ja epävarmuuteen siitä, kuinka parhaiten auttaa potilaita silloin, kun lääkärien tuntemat keinot eivät auta.

Nestettä poistavat lääkkeet eivät olleet ainoita nestehukkaa ruokkivia hoitoja, sillä myös suonensisäinen oli oleellinen osa terveydenhoitoa.¹⁵⁷ Kolerapotilaan veri saattoi kuitenkin olla nestehukan vuoksi tummaa ja paksua, mikä Hamlinin

¹⁵² Häggman 1995, 156.

¹⁵³ Finska Läkare-Sällskapetets sammanträden 1853. Notisblad 3/1854, 55.

¹⁵⁴ Hamlin 2009, 30.

¹⁵⁵ Voimakkaat lihaskouristukset olivat taudille siinä määrin leimallisia, että koleraa on paikoin kutsuttu kansankielisellä nimellä dragsjuka eli vetotauti. Pesonen 1980, 244.

¹⁵⁶ Hamlin 2009, 30–31.

¹⁵⁷ Tämä siitäkkin huolimatta, että verenkiertojärjestelmän peruseriaatteet ymmärrettiin ainakin jossain määrin jo 1600-luvulla. Verenpäästäminen hoitona jatkui vielä pitkälle 1800-luvun loppupuolelle. Ks. lisää: Mikkeli 1995, 19.

mukaan oli aikalaisille merkki nestehukasta ja verenpäästön vaaroista.¹⁵⁸
Suoneniskentään suhtauduttiin Suomessa hieman kriittisesti:

Niin pian kuin Choleran merkit näkyvät, pitää ensimmäisellä taikka toisella tiimalla suonta iskettämään, jos sairas on werellinen ja wahwa; mutta jos ei sitä toimiteta niin aikasin taikka jos sairas on heikko ja huono, niin sattaa suoneniskeminen olla, jollei wahingollinen kuitenkin hyödytön - -¹⁵⁹

Myös voimakkaat mielenliikutukset koettiin vaarallisiksi, mikä liittyy miasma-teoriaan vahvasti kytköksissä olleeseen humoraalioppiin.¹⁶⁰ Rauhallsuutta tuli ruokkia myös hyvällä ilmanlaadulla. Katajanhavut ja raitis ilma eivät kuitenkaan olleet ainoita apuvälineitä suitsutuksessa. Hyväntuoksuisten havujen ohella ihmisiä suositeltiin käyttämään kloorikalkkia sekä erilaisia happoja. Kloorikalkin myrkyllisyys oli tiedossa, ja lukijoita ohjeistettiin asettamaan kloorikalkkia ja vettä sisältävä lautanen lasten ulottumattomiin, mutta kuitenkin paikkaan, josta ”udut” nousevat hyvin koko huoneeseen.¹⁶¹ Jos kloorikalkin – jossa oli hyvin voimakas kloriitin haju – teho koettiin riittämättömäksi, saatettiin sitä voimistaa vielä kaatamalla sen päälle hieman vitrioliöljyä eli rikkihappoa. Saltsyraa eli suolahappoa puolestaan käytettiin huoneiston suitsutuksessa yhdessä brunstenin¹⁶² kanssa.

Aikakauden lehdistö ei suoraan puhu säätilan vaikutuksesta terveyteen, mutta esimerkiksi *Turun Wiikko-Sanomissa* 26.11.1831 kuvaus säästä on saumaton osa kirjoitusta, jossa kerrotaan koleraan sairastuneiden lukumääristä.¹⁶³ Sään ja erityisesti kylmän ja kostean ilman osuus tautien leviämisessä oli oleellinen osa miasma-teoriaa, mikä käy ilmi myös Carl von Haartmanin lääketieteellisestä

¹⁵⁸ Hamlin 2009, 242.

¹⁵⁹ Tietoja johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. (Loppu edelliseen N:roon.) *Turun Wiikko-Sanomien* 20.08.1831, 1–2.

¹⁶⁰ Spary 2011, 86.

¹⁶¹ L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Yhteinen Julistus Cholerataudista (Loppu edelliseen N:roon). *Turun Wiikko-Sanomien* 16.07.1831, 3–4.

¹⁶² Brunsten tunnetaan nykyisin nimellä mangaanidioksidi tai pyrolusiitti (suom. ruskokivi). Teollisuudessa mangaanidioksidia käytetään yhä yleisesti esimerkiksi alkaliparistojen valmistuksessa. Pyrolusiitin käytöllä pigmenttiaineena on myös pitkät perinteet: sitä on käytetty esimerkiksi Lascaux'n kuuluisissa luolamaalauksissa. Ks. Chalmin et al: *Analysis of Rock Art Painting and Technology of Palaeolithic Painters*, 2003.

¹⁶³ Turuusta. *Turun Wiikko-Sanomien* 26.11.1831, 1.

teoksesta.¹⁶⁴ Monet kolerapandemioista saapuivat Suomeen syksyllä tai talvella, ja selityksenä tähän pidettiin miasma-teorian mukaisesti kylmää ja kosteaa säätä siitä huolimatta, ettei taudin esiintyminen ole varsinaisesti sidottu vuodenaikaan. Silloin kun tauti ilmeni muuna vuodenaikana kuten kesällä sitä saatettiin selittää koleran trooppisella alkuperällä.¹⁶⁵ Aikalaiskeskustelulle on myös tyypillistä, ettei monia lääkärien kirjoituksista tuttuja näkemyksiä selitetä lehdistössä mitenkään auki, vaan lääkärit ja virkamiehet ohjeistavat kansaa ”ylhäältä käsin” omasta auktoriteettiasemastaan. On toki mahdollista, että sään ja epidemioiden yhteyttä on pidetty niin itsestään selvänä, ettei sitä ollut syytä avata erikseen.

Vuonna 1849 *Notisblad* julkaisi huhtikuun numerossaan tiedotteen, jossa kerrottiin Turkin juutalaisten hoitavan koleraa tehokkaasti yli 400 vuotta vanhan reseptin avulla. Hoidossa sängyssä makaavan potilaan rinta peitettiin sinapista ja mustapippurista tehdyllä taikinalla, ja hänen jäseniään tuli hieroa flanellikankaalla, joka oli kastettu ruokasuolaan ja alkoholiin. Monimutkaiseen hoitoon liittyi vielä useista eri hedelmistä, yrteistä ja öljyistä valmistettu seos, jota sairaalle tuli juottaa.¹⁶⁶ Hoito, jossa käytettiin voimakkaalta tuoksuvia yrtejä ja hauteita, heijastelee miasma-teorian ajatuksia, mutta sitä pidettiin artikkelin mukaan myös hyvin tehokkaana. Lehden saman vuoden numeroissa on yhtälailla julkaistu kirjoituksia bakteereista. Eri teoriat ja niihin perustuvat hoidot elivät siis rinnakkain myös saman julkaisun sisällä. Välillä pöytäkirjoissa on havaittavissa erimielisyyttä eri teorioista, mutta miasma-teoriaa kannattavat tai edes sitä käsittelevät tekstit jäävät kuitenkin lehden sivuilla selvästi sitä harvinaisemmiksi, mitä pidemmälle 1800-luvulla edetään.

Miasma-teoria ja bakteriologinen teoria toisaalta kamppailivat elintilasta keskenään ja toisaalta elivät samaan aikaan sovussa toisiinsa limittyen. Miasma-teoria selitti ajan tieteesen nähden riittävällä tavalla tautien leviämistä. Tarve uudelle paradigmalle syntyi, kun löydettiin kysymyksiä, joihin miasma ei enää riittänyt vastaukseksi. Tämä paradigman muutos näkyy paitsi lääkärien ammatillisessa keskustelussa, myös suomalaisessa lehdistössä. Siinä missä 1831 lehdistö neuvoo ihmisiä käyttämään suitsukkeita ja välttämään happamia ruokia,

¹⁶⁴ Haartman 1831, 7.

¹⁶⁵ Hamlin 2009, 32–33.

¹⁶⁶ ”Om en verksam method hos judarne i Smyrna, att kurera Cholera-sjuka”. *Notisblad* 4/1849, 60.

vuonna 1894 puhutaan jo sujuvasti kolerabasilleista.¹⁶⁷ Miasma-teoria tuntuu katoavan lehdistöstä jopa nopeammin kuin lääkärin ammatillisista kirjoituksista. Tähän kuitenkin vaikuttanee myös eräänlainen tutkimusharha: lääketieteen julkaisuissa on pyritty käsittelemään aihetta paljon syvemmin kuin sanomalehdissä. Sanomalehdissä neuvot saattoivat olla hyvin yleisluontoisia, ja kehotukset hyvään hygieniaan ja raikkaassa ja puhtaassa ilmassa oleiluun pätevät vielä nykyisinkin. Niitä ei siis voi tulkita automaattisesti osaksi miasma-teoriaa, vaikka se onkin saattanut olla taustalla vaikuttava ajatusmalli. Lääkärit sen sijaan avaavat näkemyksiään huomattavasti seikkaperäisemmin oman alansa julkaisuissa, jolloin on myös helpompaa tulkita, liittyvätkö kehotukset raittiiseen ilmaan ja puhtauteen miasman vai bakteerien torjuntaan. Vaikka osa lääkäreistä piti vielä pitkään kiinni vanhoista opeista, miasma-teorian kannatus hiipui 1800-luvun lopulle tultaessa uusien mikrobiteoriaa tukevien todistusaineistojen valossa.

¹⁶⁷ Kolera, sen luonne ja wälttämiskeinot. Aura 17.07.1894, 2.

3. Viranomaistoimenpiteet

3.1. Pyrkimys hillitä ja ehkäistä koleraa

Koleran leviäminen Suomeen ei tullut yllätyksenä. Kulkutaudin saapuminen maahan pyrittiin estämään, ja sen etenemistä pitkin Eurooppaa seurattiin lehtien sivuilla ahkerasti. Taudin leviämistä erityisesti Venäjällä seurattiin tiiviisti, ja sitä vastaan alettiin varautua jo ennen kuin se oli saapunut Turkuun ensimmäistä kertaa. Idästä levinnyt kolera ehti Suomessa moneen muuhun kaupunkiin ennen Turkuuta.¹⁶⁸ Kolera saapui Eurooppaan ensimmäisenä juuri Venäjälle ja levisi Keski-Eurooppaan vasta, kun tauti oli puhjennut Pietarissa ja Moskovassa.¹⁶⁹ Jo kesäkuussa 1831 pormestari ehdotti tilapäisen kolerasairaalan perustamista, ja ehdotuksen pohjalta päätettiin hankkia varusteet kuusitoista paikkaista sairaalaa varten.¹⁷⁰

Viranomaiset asettivat myös karanteeneja estääkseen taudin leviämisen. Karanteeni ei ollut kaupunkilaisille tuttu asia, sillä se piti selittää lehden lukijoille, ainakin vielä ensimmäisen epidemian yhteydessä.¹⁷¹ Sen sijaan vuonna 1849 aiheesta käytiin jo aktiivista keskustelua myös lääkärien kesken *Notisbladin* sivuilla. Lehdessä julkaistiin artikkeli norjalaisten viranomaisten pohdinnoista karanteenin hyödyllisyydestä.¹⁷² Karanteeneissa keskityttiin erityisesti laivaliikenteen rajoittamiseen, mistä koitui usein mittavia tappioita kaupankäynnille. Kansainvälisesti Hamlin pitääkin koleraa ”kapitalismin ongelmana”, sillä tauti ajoittuu Euroopassa kansainvälisen kaupan ja kapitalismin laajenemiseen, eivätkä kauppiaat katsoneet toimintaansa rajoittavia karanteenikäytäntöjä hyvällä.¹⁷³ Myös karanteeneja tukenut Carl von Haartman joutui mielipiteidensä vuoksi ongelmiin riitaannuttuaan kenraalikuvernööri A. A.

¹⁶⁸ Viipuriin kolera saapui heinäkuussa, Helsinkiin elokuussa. Nikula 1972, 236.

¹⁶⁹ Hempel 2007, 7 ja 12–13.

¹⁷⁰ Nikula 1972, 236.

¹⁷¹ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanomats 09.07.1831, 2–3. Myös Suomessa karanteenit olivat kuitenkin käytössä ruttoepidemioiden aikaan. Ilmeisesti epidemioiden välille jäävä pitkä aika oli aiheuttanut sen, että käytäntö koettiin vieraaksi. Kallioinen 2005, 42–43 ja Karlen 2000, 217.

¹⁷² Frågan om upphäfvandet af quarantainen i Norge. *Notisblad* 10/1849, 145–151.

¹⁷³ Hamlin 2009, 6–7.

Zakrevskij'n kanssa. Näiden ristiriitojen vuoksi Carl von Haartman harkitsi jo lähtöä Ruotsiin, mutta hänen vaikutusvaltainen isoveljensä L. G. von Haartman onnistui rauhoittamaan tilanteen.¹⁷⁴

Karanteenikäytäntöjen tarpeellisuudesta käytiin Suomessakin paljon keskustelua. Myös *Notisbladissa* julkaistussa kirjoituksessa käsitellään monen eri maan karanteenikäytäntöjä. Erityisesti miasma-teorian mukaan ajateltuna olisi ollut usein loogisempaa keskittyä hygieniaan ja miasman lähteiden poistamiseen. Artikkelissa kuitenkin huomautetaan, että huolimatta taudin ”atmosfäärisestä” luonteesta sen leviämiseen vaikuttavat myös paikalliset tekijät:

Englantilainen raportti karanteenista väittää että rutto, keltatauti ja kolera, kuten lavantauti ja muut epideemiset kuumetaudit ovat riippuvaisia atmosfäärisistä olosuhteista noudattavat samoja leviämisen lakeja ja hyökkäävät saman hygieniatason paikkoihin ja niin ollen myös samoihin luokkiin, ja että niiden intensiteetti voimistuu tai vähenee riippuen hygieniasta ja sosiaalisista olosuhteista.¹⁷⁵

Vaikka artikkelissa on käyty keskustelua puolesta ja vastaan, on loppuun tehty kuitenkin lisäys, jossa mainitaan Norjan viranomaisten tehneen ”tieteeseen ja kokemukseen perustuvan päätöksen”¹⁷⁶ ja todenneen, että karanteeni on hyödytön toimenpide koleraa vastaan.¹⁷⁷ Vuoden 1853 kokouksessa Finska Läkaresällskapetin jäsenet pohtivat karanteenin olevan hyödytön keino myös Suomessa muualta saatujen kokemusten perusteella:

Tämän jälkeen P.¹⁷⁸ siirtyi toimenpiteisiin jotka hän näki tarpeellisena koleraan lähestyessä, ja hän huomioi että nykyisin karanteenit ja sulut, ruotsin kokeilujen epäonnistuttua, eivät hänen mielestään tulleet kysymykseen.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Kansallisbiografia: Haartman, Carl Daniel von (1792–1877).

¹⁷⁵ ”Den Brittiska Report on qvarantine yrkar att Pest, Gulfeber, och Cholera, likasom Typhus och flere andra epidemiska febersjukdomar bero af vissa atmospheriska förhållanden, lyda samma lag för utspridningen, angripa ställen af samma hygieniska beskaffenhet äfvensom samma folklasser, och att deras intensitet förorkas eller förminskas vid samma sanitära eller sociala förhållanden”. Frågan om upphäfvandet af quarantainen i Norge. *Notisblad* 10/1850, 147.

¹⁷⁶ ”[P]å vetenskap och erfarenhet grundade öfvertygelse”. Frågan om upphäfvandet af quarantainen i Norge. *Notisblad* 10/1850, 151.

¹⁷⁷ Frågan om upphäfvandet af quarantainen i Norge. *Notisblad* 10/1850, 150–151.

¹⁷⁸ Viitanee keskustelun aloittaneeseen Tohtori Pippingiin.

¹⁷⁹ ”Derefter öfvergick P. till de åtgärder han ansåg nödiga, då kolera närmär sig orten, och anmärkte att karantäner och sperrningar numera, sedan Sveriges experiment i den vägen

Myös Weiss huomauttaa, ettei aikalaisten kritiikki karanteenia kohtaan ollut täysin vailla pohjaa. Käytännössä hyvin harva karanteeni todella piti pintansa, sillä ihmiset löysivät aina kiertoreittejä ja tapoja liikkua myös karanteenialueille ja niiltä pois. Weissin mukaan vakiintunut salakuljetusbisnes on hyvä esimerkki siitä, miten viranomaisten asettamia rajoitteita on aina voitu kiertää, oli kyse sitten karanteenista tai tullimaksuista.¹⁸⁰ Satamien sulkeminen ei estä ihmisten – ja erityisesti bakteerien – siirtymistä alueelta toiselle.¹⁸¹ Myös Hamlin toteaa koleran liikkuvan yhä maailmalla salakuljettajien mukana passitarkastusten ja byrokratian ohitse.¹⁸²

Viranomaiset niin Suomessa kuin muuallakin pyrkivät 1800-luvulla rajoittamaan nimenomaan laivaliikennettä. Tästä kertoo esimerkiksi lukuisten karanteenipaikkojen perustaminen rannikolle. Eestistä, Liivinmaalta ja Kuurinmaalta saapuvat alukset määrättiin karanteeniin vuonna 1831, ja karanteenipaikkoja oli ainakin Korppoossa, Reposaaressa sekä Örossa. Lääkitys- ja suitsukevälineillä varustettuja vouteja puolestaan kehoitettiin suorittamaan erityisvalvontaa Turun seudun rannikkoalueella, ja ihmisiä neuvottiin myös välttämään kanssakäymistä tautialueelta saapuvien kanssa.¹⁸³ Koulut tuli sulkea heti, kun tauti saapuisi kaupunkiin.¹⁸⁴ Näin myös toimittiin: koulut suljettiin heti ensimmäisiä tartuntoja seuraavana päivänä.¹⁸⁵

Karanteeni ei rajoittunut pelkästään laivaliikenteeseen, vaan myös sairastuneiden välittömään ympäristöön, ja nämä karanteenimääräykset koskivat potilaan lisäksi myös hänelle hoitajaksi määrättyä henkilöä:

- - - jos yhtähywin joku tähän tautiin lankeis, pitää se sairastawa ja se elikkä ne kuin häntä hoittaman määrätään, kohta eroitettaman kaikesta yhteydestä muiden kanssa - - -¹⁸⁶

misslyckats, ej torde ens komma i fråga.” Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 56.

¹⁸⁰ Weiss 2006, 191.

¹⁸¹ Weiss 2006, 191.

¹⁸² Hamlin 2009, 7.

¹⁸³ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanommat 09.07.1831, 2–3.

¹⁸⁴ Åbo. Åbo Underrättelser 10.09.1831, 1.

¹⁸⁵ Nikula 1972, 236.

¹⁸⁶ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanommat 09.07.1831, 4.

Turkulaisia ohjeistettiin asettamaan kynttilä ikkunalaudalle tai lyhty ulos merkiksi siitä, että talossa oli koleraa ja lääkäri piti kutsua paikalle.¹⁸⁷ Ruotsissa viestintä oli arkisia kynttilöitä ja lyhtyjä dramaattisempaa, sillä Tukholmassa ikkunasta laitettiin ulos pieni valkoinen lippu tai talon seinään maalattiin valkoinen risti, jotta vierailijat osaisivat pysyä kaukana sairastuneista.¹⁸⁸

Kaikista viranomaistoimenpiteistä huolimatta vuoden 1831 epidemian toimenpiteet herättivät jälkikäteen myös kritiikkiä. Esimerkiksi Qvist esittää Turun epidemian pitkittymisen syyksi sitä, että ihmisten annettiin liikkua vapaasti eri kaupunginosien välillä. Tämän vuoksi tauti pääsi leviämään kaupungin pohjoisosista sen eteläosiin pitkittäen epidemiaa. Qvistin mielestä erityisen huomattavaa on se, että tauti levisi Turussa tasaisen tappavasti toisin kuin muualla, missä tartunnat puhkesivat usein erillisinä piikkeinä.¹⁸⁹

Finska Läkaresällskapet -seuran kokouksissakin pohdittiin, mihin toimenpiteisiin kaupungeissa tulisi ryhtyä koleraan ehkäisemiseksi. Tohtori Pipping esitti aiheesta kysymyksen seuran kokouksessa vuonna 1853, ja aiheesta käytiin *Notisbladin* kuvauksesta päätellen vilkasta keskustelua.¹⁹⁰ Tärkeinä toimenpiteinä pidettiin esimerkiksi tiedotteiden jakamista sekä suomeksi että ruotsiksi sekä pienempien sairaaloiden perustamista eri kaupunginosaan. Pipping puolusti erityisesti pienten sairaaloiden perustamista köyhempiin kaupunginosaan, sillä kolerasairaana kuljettaminen oli hänen mukaansa potilaalle erittäin vaarallista.¹⁹¹ Potilaiden kuljettaminen pysyi kuitenkin ilmeisesti ongelmallisena asiana, sillä vielä 1894 Turussa uutisoitiin siitä, miten kolerasairaita pyrittiin kuljettamaan mahdollisimman vähäisesti liikennöityjä reittejä pitkin parakkeihin ja sairaaloihin.¹⁹²

Karanteeni jäi lopulta epäsuosioon ympäri maailmaa. Monissa tapauksissa alueilla, joilla karanteenikäytäntöjä jatkettiin, kyseessä oli pääasiassa väliaikainen laastari tilanteessa, jossa ei oltu valmiita ryhtymään erittäin kalliiseen infrastruktuurin ja

¹⁸⁷ Pesonen 1980, 150.

¹⁸⁸ Tallerud 1991, 48.

¹⁸⁹ Qvist 1872, 11–12.

¹⁹⁰ Finska Läkare-Sällskapetets Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 54–61.

¹⁹¹ Finska Läkare-Sällskapetets Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 56.

¹⁹² Uusia toimenpiteitä koleraan waralta. Aura 13.07.1894, 2.

sanitaation päivittämiseen ja uudelleensuunnitteluun.¹⁹³ Vaikka karanteenia pidettiin toimimattomana, koviltakin kuulostavia viranomaistoimenpiteitä kannatettiin. Esimerkiksi Helsingin yliopiston lääketieteen professori Immanuel Ilmoni oli huolissaan siitä, ettei koleraepidemioita vastaan ollut perustettu omaa ”lääkäripoliisien” joukkoa.

Professori Ilmoni - - - sanoi ettei hän voi riittävän paljon korostaa hämmästyttävää siitä, että lääkäripoliisien käyttö oli niin täysin laiminlyöty, mutta ilmaisi toiveen siitä, että tämä puute tulisi pian korjattua.¹⁹⁴

Pöytäkirjoista ei käy ilmi, mitkä asiat lääkäripoliisien toimenkuvaan olisivat Ilmonin mielestä kuuluneet. Vaikuttaa myös siltä, ettei hänen toiveensa toteutunut, sillä lääkäripoliiseja ei mainita enää tämän jälkeen. Tavallisia poliiseja kyllä hyödynnettiin karanteenien valvonnassa ja kiertelevien kerjäläisten palauttamisessa seurakuntiinsa, sillä liikkumista valvottiin epidemian aikana normaalia tarkemmin. Poliisit myös tarkistivat, että perheiden päämiehet ilmoittivat, jos joku heidän talostaan sairastui, ja välittivät eteenpäin tiedot sairaustapauksista.¹⁹⁵ Erityisen kiinnostavan Ilmonin kommentista tekee se, että hän ilmaisi olevansa Pippingin kanssa samaa mieltä siitä, että karanteenit eivät ole ratkaisu koleraepidemiaan.¹⁹⁶ Lääkäripoliisien työhön siis tuskin olisi hänen mielestään kuulunut karanteenien valvontaa.

Liikkumista ei enää 1800-luvun lopulla rajoitettu lainkaan niin paljon kuin varhaisempien epidemioiden aikaan. Vuonna 1893 määrättiin, että Pietarin ja Helsingin välillä kulkevissa junissa tuli olla erillinen vaunu ja sairaanhoitajia kolerapotilaita varten. Laivoja ei myöskään käännytetty, vaikka niitä edellytettiin tarvittaessa ilmoittamaan sairastapauksesta keltaisella karanteenilipulla.¹⁹⁷ Vapaa liikkuminen ja kaupankäynti pyrittiin takaamaan jopa erityisoloissa.

¹⁹³ Hamlin 2009, 139.

¹⁹⁴ ”Professoren Ilmoni - - - sade sig härvid icke kunna undertrycka sin förundran öfver att medicinal-polisen blifvit hos oss så helt och hållet försummad, men uttalade det hopp att denna brist snart måtte bli på ett ändamålsenligt sätt afhjelpat.” Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 57.

¹⁹⁵ Pesonen 1980, 149–150.

¹⁹⁶ Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 57.

¹⁹⁷ Pesonen 1980, 383.

Yleisesti ottaen kolerasta puhuttiin aktiivisesti Finska Läkaresällskapetin kokouksissa, ja epidemiat olivat selvästi lääkäreille aito huolen ja mielenkiinnon aihe. Vuoden 1848 epidemia esiintyi seuran pöytäkirjoissa keskustelunaiheena läpi vuoden 1849 maaliskuu- ja huhtikuun kokousten.¹⁹⁸ Epidemiatekijä oli vahvasti lääkäreiden käsissä, ja ammattikunta oli Suomessa pieni mutta aktiivinen. Suomessa toimi piirilääkärijärjestelmä vuodesta 1749 alkaen.¹⁹⁹ Piirilääkärijärjestelmä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että lääkäri olisi ollut kaikkien ulottuvilla. Vuonna 1860 Suomessa oli vain 94 laillistettua lääkäriä, heistäkin monet eläkeikäisiä. Jokaista lääkäriä kohden maassa oli 18 000 asukasta.²⁰⁰ Turku oli kuitenkin poikkeuksellisessa asemassa, sillä vanhassa pääkaupungissa riitti koulutettua väkeä. Joka neljäs piirilääkäri oli kotoisin Turusta, ja 1800-luvun maatalouspainotteisessa Suomessa kaupunkilaislääkäreiden määrä oli huomattava.²⁰¹ Tämä mahdollisti myös sen, että Turussa toimi välillä samanaikaisesti useampikin lääkäri, mikä oli Suomen oloissa 1800-luvulla poikkeuksellista.²⁰² Turussa piirilääkärijärjestelmä toimi vuodesta 1753 vuoteen 1943, ja yksi piirilääkäreiden tehtävistä oli juuri epidemioiden hoitaminen ja seuraaminen.

1800-luvun lääkärit eivät säätyrajoista huolimatta olleet täysin etäällä potilaistaan epidemioiden keskellä. Nälvävuosien koleraepidemioiden ei ole tietoa, ja koleraa pahempia tappajia ovat tuolloin todennäköisesti olleet punatauti ja lavantauti, mutta Vuorisen mukaan vuosien 1866 ja 1868 välillä Suomen 63 piirilääkäristä kuoli 11.²⁰³ Kolerakin verotti piirilääkäreitä, sillä vuoden 1831 epidemiassa kuoli myös Turun piirilääkäri, Mathias Åkerberg, jonka hautakivi on yhä pystyssä Itäharjun kolerahautausmaalla.²⁰⁴

¹⁹⁸ Finska Läkare-Sällskapetets Sammanträden, Den 28 April 6/1849, 92–93.

¹⁹⁹ Piirilääkärijärjestelmää alettiin korvata lääninlääkäreillä vuodesta 1936 alkaen. Ks. lisää Arkistojen portti: Piirilääkärit.

²⁰⁰ Vuorinen 2002, 15.

²⁰¹ Vuorinen 2002, 17.

²⁰² Vuorinen 2002, 18.

²⁰³ Vuorinen 2006 17.

²⁰⁴ Åkerbergin kuolemasta uutisoitiin laajasti lehdissä ympäri Suomea. Hän kuoli 22.12.1831 82 vuoden iässä. Ks. esim: Död i Landsorten. Helsingfors Tidningar 21.01.1832, 3.

Turkuun perustettiin maistraatin, porvariston ja maaherran toimesta myös tilapäinen organisaatio koleraepidemian taltuttamiseksi.²⁰⁵ Vuoden 1831 lopussa – juuri kun ensimmäinen epidemia oli päättymässä – Turkuun valmistui uusi kuumesairaala.²⁰⁶ Turussa sijaitsi jo vuonna 1756 perustettu lääninsairaala, mutta sinne ei otettu kulkutautia potevia, vaan pidempiaikaista hoitoa tarvitsevia potilaita.²⁰⁷ Uusi kuumesairaala perustettiin majuri J. V. Hästeskon taloon nykyiselle Sairashuoneenkadulle.²⁰⁸ 1800-luvun alun sairaalat ovat kuitenkin kaukana siitä, mikä nykyisin mielletään sairaalaksi. Vaikka hoitohenkilökunnan tavoitteena oli sairaiden eristämisen lisäksi varmasti myös parantaminen, näki tavallinen kansa sairaalat usein paikkoina, joihin mentiin kuolemaan, ei parantumaan.²⁰⁹

Yksittäisten ja nimenomaan koleraan kohdistettujen viranomaistoimenpiteiden rinnalla kulkee myös laajempi 1800-luvun poliittinen ilmapiiri, jonka vaikutukset nivoutuvat osaksi koleraepidemioita. Holger Weiss esittää artikkelissaan ”Dirty Water, People on the Move: Cholera Asiatica and the Shrinking of Time and Space During the Nineteenth Century”, että koleran leviäminen nimenomaan ympäristön kautta tekee siitä vahvasti poliittisen taudin. Hän liittää koleran erityisesti sotilaspoliittisiin päätöksiin, sillä monet epidemiat ja pandemiat levisivät uusille alueille sotatoimien mukana.²¹⁰ Harva tartuntatauti on kuitenkaan irrallaan sotatoimista ja niiden aiheuttamista ihmismassojen liikunnoista.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että Suomessa Krimin sodan vaikutus kolerakuolemiin on verrattain vähäinen. Esimerkiksi vuoden 1854 epidemioihin liittyen Qvist kirjoittaa:

²⁰⁵ Turun Kaupunginarkiston verkkosivut – Maistraatin ja raastuvanoikeuden alaisten toimielinten arkistot.

²⁰⁶ Nikula 1972, 233–234.

²⁰⁷ Klossner 1956, 108.

²⁰⁸ Nikula 1972, 23.

²⁰⁹ Karlen 2000, 217.

²¹⁰ Weiss 2006, 190–191.

Koleran puhkeaminen oli tiiviimmin kytköksissä sotaan ja aiheutti tartuntoja sotajoukoissa, mutta ei osoittanut samaa rajuutta ja epideemisyyttä kuin vuonna 1853.²¹¹

Qvist ei merkittäviä paikallisepidemioita listatessaan mainitse, että Turussa olisi ollut koleraepidemiaa vuonna 1854, joten kolera lienee tuolloin rajoittunut muille paikkakunnille.²¹² Epidemia oli Turussa pahimmillaan vuonna 1853, vuotta ennen kuin sotajoukot saapuivat länsirannikolle. Vaikka vuoden 1853 epidemian rajuus on saattanut liittyä kansainväliseen Krimin sodan aiheuttamaan liikehdintään, ovat pahimmat epidemiat Qvistin mukaan jättäneet paikalliset asukkaat rauhaan ja sen sijaan iskeneet rajulla voimalla usein haastavissa oloissa majoittuneisiin sotilaisiin. Kolera on liitetty useisiin levottomuuksiin ja esimerkiksi Euroopan hulluna vuotena pidettyyn vallankumouksien vuoteen 1848. Tauti ei kuitenkaan ole ollut konfliktien vaikuttava tekijä, vaan pikemminkin seuraus, joka on usein saapunut levottomalle alueelle, kun kiivaimmat taistelut on jo käyty.²¹³

Sotatoimia ja vallankumouksia oleellisemmin koleraan liittyvät rauhallisemmat yhteiskunnalliset muutokset, kuten Weissin mainitsemat uudet hygieniasäädökset, joita kolera sai aikaan esimerkiksi Englannissa.²¹⁴ Hamlin puolestaan on sitä mieltä, että nopeasti tappavat ja sitä kautta myös melko nopeasti ohi menevät epidemiat eivät antaneet aikaa suurille yhteiskunnallisille muutoksille. Koleraepidemiat johtivat Hamlinin mukaan hygieniasäädösten muokkaamiseen, mutta eivät suuriin poliittisiin mullistuksiin.²¹⁵ Toisaalta Karlen toteaa tutkimuksessaan, että koleraepidemiaoilla oli niin suuri merkitys hygieni- ja sanitaatiouudistuksille, että tauti sai lempinimen ”reformistin ystävä”.²¹⁶

Monet näistä hygieniamuutoksista saivat alkunsa porvariskoteihin saapuvista uusista innovaatioista, kuten sisävessoista ja vesihanoista.²¹⁷ Hamlin kuitenkin suhtautuu koleran vaikutuksiin hieman kaksijakoisesti: toisaalta hän näkee

²¹¹ ”Kolerans utbrott stodo i ett mera omedelbart samband med kriget och deraf föranledda sammandragningar af trupper, men visade icke på långt när samma våldsamhet och epidemiska utbredning som 1853.” Qvist 1872, 31.

²¹² ”Jemförande öfversigt af de förnämsta lokalepidemier af kolera i Finland till deras omfång och intensitet.” Qvist 1872, 39.

²¹³ Helenius 1999, 82.

²¹⁴ Weiss 2006, 191.

²¹⁵ Hamlin 2009, 12.

²¹⁶ Karlen 2000, 222.

²¹⁷ Hamlin 2009, 233–234.

koleran aiheuttamissa hygieniatoimenpiteissä alun eurooppalaiselle ja pohjoisamerikkalaiselle terveydenhuollolle ja toisaalta korostaa, että hygieniaa koskevat uudistukset olivat tuloillaan jo ennen koleraa.²¹⁸ Hygieniareformi ei tietenkään tapahtunut kaikkialla samaan aikaan. Monissa suurissa kaupungeissa oli jo vakiintuneet vanhat vesijärjestelmänsä, joiden kallis uusiminen herätti paljon vastustusta. Esimerkiksi Hampurissa näiden toimenpiteiden vastustus aiheutti tragedian, kun kolerabakteeri pääsi kaupungin vesivarantoihin vuonna 1892. Vaikka epidemia jäi Saksassa hyvin paikalliseksi, se tappoi Hampurissa yhtä paljon ihmisiä kuin kaikki kaupunkia aiemmin koetelleet koleraepidemiat yhteensä.²¹⁹ Epidemia johti aiempaa äänekkäämpään vaatimukseen uudistuksista ja pakotti virkavallan aloittamaan pitkään vältellyn viemäriverkoston parantamisen.²²⁰ Vastaavasti Tukholmassa viemäröintijärjestelmän ja vesihuollon uusiminen aloitettiin jo 1860-luvulla.²²¹

Turussa viemäröinnin uudistamiseen oli kiinnitetty huomiota jo vuoden 1828 rakennusjärjestyksessä palon jälkeisen kaupungin jälleenrakennuksessa.²²² Viemäröinti sai aiempaa enemmän huomiota osakseen, mutta niin varhaisessa vaiheessa, etteivät parannukset vielä ulottuneet suojaamaan turkulaisia veden kautta tarttuvilta taudeilta, joiden leviämistapaa ei tuolloin vielä ymmärretty. 1800-luvun puolivälin jälkeen kuolleisuus – niin koleraan kuin yleisestikin – laski Turussa merkittävästi. Jutikkalan mukaan tämä johtui ensisijaisesti teollistumisen tuomasta yleisestä elintason noususta eikä niinkään lääketieteen tai hygienian parantumisesta.²²³ Vesihuollon parantumisella oli varmasti silti oma osansa kuolleisuuden laskemisessa. Vaikka Turun viemäröinti ja juomavesihuolto olivat ongelmallisia 1800-luvun loppuun asti, näihin epäkohtiin osattiin jo kiinnittää huomiota, ja niitä pyrittiin aktiivisesti korjaamaan.²²⁴

²¹⁸ Hamlin 2009, 97 ja 290.

²¹⁹ Helenius 1999, 82.

²²⁰ Helenius 1999, 83.

²²¹ Tallerud 1991, 60.

²²² Nikula 1972, 79–80.

²²³ Jutikkala 1957, 25.

²²⁴ Jutikkala 1957, 43–47.

Englannissa vastaavat toimenpiteet aloitettiin jo aiemmin, ja ne vaikuttivat Karlenin mukaan merkittävästi tautien leviämiseen.²²⁵ Englannin vesi- ja jätehuoltouudistuksista otettiin mallia myös monissa muissa maissa.²²⁶ Vaikka kolerapandemiat eivät olisikaan olleet eurooppalaisen sanitaatiouudistuksen alulle paneva tekijä, on mielestäni perusteltua pitää niitä merkityksellisinä vauhdittajina hygieniareformin etenemiselle Euroopassa.

Suomessakin jo ensimmäisen epidemian yhteydessä maaherra antoi Turun maistraatille käskyn korostaa ehdottoman puhtauden tärkeyttä kaupunkilaisille.²²⁷ Ihmisiä ohjeistettiin puhtauteen jo miasma-teorian perusteella, mutta aina pelkkiä ohjeita ei koettu riittäviksi. Kesäkuussa 1831 maistraatti määräsi 2 ruplan ja 40 kopeekan sakon niille, jotka laiminlyövät koleravaaran vuoksi annettuja ohjeistuksia puhtaudesta ja siisteydestä.²²⁸ Myös köyhälistön asumukseen tuli tehdä tarkastuksia, ja ”puhtausratsioita” tehtiin myös paikkoihin, joissa väki kokoontui yhteen. Ilman pormestarin lupaa ei silti saanut häiritä kaupungin rikkaita ihmisiä.²²⁹ Suomessakin vallitsi monesta muusta maasta tuttu käsitys siitä, että kolera oli tauti, joka vaivasi pääasiallisesti köyhiä, irstaita ja paheellisia ihmisiä, ja taudin leviäminen johtui pitkälti sairastuneen omasta moraalittomuudesta.²³⁰ Tauti levisi Turussa kuitenkin nopeasti ja tappoi ihmisiä säätyrajoihin katsomatta.²³¹ Tätä pidettiin poikkeuksellisenä ja kolera liitettiin köyhyyteen vielä 1800-luvun lopulla:

Köyhyys ja siitä seuraava huono hygienia, erityisesti huonot
asumukset, auttavat merkittävästi kulkutautien kehittymistä, kuten
lähteemme osoittavat. Ainoastaan aivan erityistapauksissa ovat myös

²²⁵ Ei kuitenkaan välittömästi eikä ilman takaiskuja. Ensimmäinen uusi viemärijärjestely itse asiassa levitti taudinaiheuttajia vanhoja viemäriverkostoja tehokkaammin. Englannin sanitaatiouudistus alkoi tuottaa tuloksia vasta ensimmäisten virheiden jälkeen. Charles Dickens oli merkittävä sanitaatiouudistuksen puolestapuhuja. Ks. lisää: Karlen 2000, 222–223 ja Hempel 2007, 165.

²²⁶ Karlen 2000, 223.

²²⁷ Nikula 1972, 236.

²²⁸ Riga den 18 Maji. Åbo Tidningar 15.06.1831, 3.

²²⁹ Nikula 1972, 236.

²³⁰ Helenius 1999, 81.

²³¹ Kaikki Itäharjun kolerahautausmaalla säilyneet hautakivet kuuluvat ensimmäisessä epidemiassa kuolleille kaupungin varakkaille, joiden ammattinimikkeet leipurioltermannista hovioikeudenneuvokseen ja piirilääkäriin on kirjattu hautakiviin.

parempiosaiset luokat olleet yhtä korkeassa vaarassa taipua pahalaatuisen koleraan edessä. (talviepidemia Turussa 1831-32)²³²

Ajatus tautien ja köyhyyden yhteydestä on omana aikanaan nivoutunut erottamattomasti osaksi luokkayhteiskuntaa ja näkemystä siitä, että kurjuus on itse aiheutettua. Näkemyksen juuret puolestaan ovat pitkällä keskiajan ajatuksissa siitä, että sairastuminen on rangaistusta synnistä.²³³ Siveyden ja hyvän elämän, jotka nähtiin yleensä hyväosaisten ominaisuuksina, katsottiin suojaavan taudeilta ja yleiseltä kurjuudelta. Huolimatta kaikista konkreettisista toimenpiteistä koleraa vastaan tämä ”mentaalihygienian” ajatus eli 1900-luvulle asti hygienialiikkeen parissa.²³⁴

Toisaalta tulee muistaa, että hyväosaisuus on – niin historiassa kuin nykyisinkin – ollut usein suojaava tekijä. Varakkailla oli mahdollisuus lähteä ahtaista kaupungeista maaseudulle sekä esimerkiksi juoda kalliita mineraalivesiä.²³⁵ Suhteellinen kuolleisuus oli kuitenkin sama kaikissa yhteiskuntaluokissa. Varakkaat kaupunkilaiset siis sairastuivat koleraan hieman harvemmin, mutta sairastuneet rikkaat kuolivat tautiin yhtä todennäköisesti kuin köyhätkin.²³⁶ Varakkuus suojaasi taudilta mahdollistamalla esimerkiksi paremman hygienian ja maalle pakenemisen, mutta ei pelastanut jo tartunnan saaneita. Tästä syystä paikkakuntakohtaiset erot eri väestöosien kuolleisuuksissa saattavat olla hyvinkin suuria: vuoden 1831 Turussa sääty tarjosi vain vähän suojaa koleraa vastaan, kun taas samana vuonna Helsingissä noin kahdestasadasta kuolleesta vain kaksi oli säätyläisiä, ja heistäkin toinen oli kolerapotilaiden kanssa työskennellyt lääkäri.²³⁷

²³²”Att fattigdomen och dermed följande sämre hygieniska förhållanden, isynnerhet dåliga boningar, utgöra ett inflytelserikt hjälpmoment vid farsotens utveckling, bevittnas af talrika anföranden i våra källor. Endast undantagsvis hafva de bättre lottade klasserna varit i lika hög grad hemfalla åt en pernicios kolera, som de längre. (vinterepidemierna i Åbo 1831–32)”. Qvist 1872, 43. Tämäkään näkemys ei ole täysin yksimielinen. Vuoden 1851 Notisbladissa huomautetaan, että kolera vaikuttaisi olevan vaarallinen myös ”hyvintoimeentulevissa luokissa” (”inom de välmående classer”). Medicinal Statistik. Notisblad 7/1851, 110–111 Juli.

²³³ Joutsivuo 1995, 60–63.

²³⁴ Ojakangas 1995, 295.

²³⁵ Häggman 1995, 155.

²³⁶ Helenius 1999, 83.

²³⁷ Häggman 1995, 157.

Yksi laajojen koleraepidemioiden lääketieteeseen tuoma piirre on tilastotiedon aiempaa laajempi hyödyntäminen.²³⁸ Tämä näkyy sekä sanomalehtien julkaisemissa varhaisissa tilastoissa että esimerkiksi Qvistin väitöskirjassa.²³⁹ Tilastoissa ja taudin seurannassa on kuitenkin se kiinnostava piirre, ettei lasten osuutta ole dokumentoitu erikseen. Tämä on erityisen kiinnostavaa, sillä koleraa pidetään nimenomaan lapsille vaarallisena tautina, josta selviäminen lapsuudessa tarjoaa osittaisen immunitetin aikuisiällä.²⁴⁰ Lasten tilastointia erikseen ei ilmeisesti edes edellytetty, sillä Pesonen mainitsee tilastoitaviksi asioiksi ainoastaan sukupuolen sekä sairastuneiden ja parantuneiden määrän. Erikseen kerättiin tietoa myös siitä, missä vaiheessa sairautta potilas oli menehtynyt, mikä oli hänen ammattinsa ja säätynsä sekä oliko hän siirtynyt äskettäin meri- tai maateitse pitkiä matkoja.²⁴¹ Osa tiedoista on jäänyt vain virallisiin dokumentteihin, mutta lukuja kommentoitiin välillä myös julkisuudessa. Esimerkiksi *Sanomia Turusta* mainitsee, että naisia olisi vuonna 1853 kuollut enemmän.²⁴² On kuitenkin mahdotonta sanoa, onko ero todellisuudessa ollut tilastollisesti merkittävä. Naisten suurempi kuolleisuus saattaa selittyä sillä, että he ovat miehiä useammin huolehtineet sairastuneista, pesseet pyykkiä ja näin ollen olleet enemmän kosketuksissa myös tartunta-aineisiin ja saastuneeseen veteen.²⁴³ Turkulaisessa lehtikirjoituksessa syytä ei etsitä sukupuolittuneista rooleista tai edes sukupuolten välisistä fyysisistä eroista vaan vaatetuksesta:

[kuolleista] enempi puoli on ollut waimowäkeä. Tulleeeko tuo siitä, että waimon vaatetus on huonompi, josta waimot ehkä pitemmin wiluttuivat?²⁴⁴

1800-luvun tilastotiedot ovat monilta osin ongelmallisia. Sen lisäksi, että esimerkiksi yllä olevassa tiedossa on saattanut todellisuudessa olla kyse sattumasta naisten korkeamman kuolleisuuden sijaan, viranomaiskeskustelu oli vahvasti kontrolloitua.²⁴⁵ Vuoden 1831 epidemian aikana sekä *Åbo Tidningar* että

²³⁸ Hamlin 2009, 157 ja Pesonen 1980, 151.

²³⁹ Qvist 1871, 60–74.

²⁴⁰ Hamlin 2009, 282.

²⁴¹ Pesonen 1980, 151.

²⁴² Sekasanomia. *Sanomia Turusta* 06.12.1853, 3.

²⁴³ Ainakin Saksassa erityisesti naisille yleinen palvelijan ammatti altisti koleralle. Helenius 1999, 85.

²⁴⁴ Sekasanomia. *Sanomia Turusta* 06.12.1853, 3.

²⁴⁵ Sinänsä naisten korkeampaa kolerakuolleisuutta myös Suomessa ei voida sulkea pois. Kyseisessä kirjoituksessa kuitenkin puhutaan ainoastaan Turun seudulla menehtyneistä, joista

Åbo Underrättelser julkaisivat jo heti epidemian varhaisista vaiheista alkaen taulukkoja sairastuneiden, parantuneiden ja menehtyneiden määristä. Taulukko löytyy lähes jokaisen numeron ensimmäiseltä sivulta syyskuusta alkaen, ja siinä on listattu tarkasti kuolleiden määrä, sairastuneiden määrä sekä myös potilaiden sukupuoli.²⁴⁶ Jälkikäteen on mahdotonta sanoa, paljonko todelliset luvut eroavat Suomessa julkisuuteen ilmoitetuista, mutta Hamlin korostaa, että epidemioiden yhteydessä ei ole ollut epätavallista väärillä tilastoja, jotta olisi välttytty levottomuuksilta.²⁴⁷ Lisäksi näiden taulukoiden julkaiseminen päättyy ensimmäisen epidemian jälkeen, ja jatkossa tiedot tautiin sairastuneista ja menehtyneistä ilmoitetaan pääasiassa vasta epidemian laannuttua. Viranomaisten harjoittama sensuuri meni usein vielä pidemmälle, ja ainakin Hampurissa koleraan saapumisesta kaupunkiin vaiettiin julkisuudessa, kunnes tauti oli levinnyt yksittäistapauksista epideemiseksi. Viranomaiset eivät halunneet lähteä kalliisiin toimenpiteisiin ja kokivat yleisen järjestyksen ylläpidon muita toimenpiteitä tärkeämpänä.²⁴⁸

Turkulaisiin lehtiin ei ymmärrettävästi ole päätenyt suoria mainintoja sensuurista, mutta ei liene kaukaa haettava olettaa, että lehdistöä kontrolloitiin Venäjältä käsin, sillä sensuuria oli kiristetty Euroopassa leviävien vallankumouksateiden vuoksi vasta melko hiljattain vuonna 1824.²⁴⁹ Rajoitukset koskivat myös lääketieteellistä kirjallisuutta. Ainoastaan Suomessa laillistetut lääkärit saivat kirjoittaa tai kääntää alan julkaisuja. Carl von Haartman itse oli pyytänyt keisarillista sensuurivirastoa estämään epäilyttäväksi koettujen teosten maahantuonnin.²⁵⁰

Sensuuria kiristettiin vielä uudella sensuuriasetuksella vuonna 1850, juuri ennen vuotta 1853, jolloin taudit taas riehuivat Turussa. Yli tuhat turkulaista kuoli tartuntatauteihin sinä vuonna, puolet heistä koleraan. Nikulan mukaan viranomaiset eivät uskaltaneet tuolloin kertoa kansalle kuolleisuuden todellisia

miehiä oli 311 ja naisia 386. Näin pieni paikallinen otos ei vielä riitä antamaan luotettavaa käsitystä taudin mahdollisesta sukupuolittuneisuudesta.

²⁴⁶ Molemmat lehdet aloittivat taulukoiden julkaisemisen 17.09.1831 ja jatkoivat sitä vielä alkuvuonna 1832.

²⁴⁷ Hamlin 2009, 3.

²⁴⁸ Helenius 1999, 81–82.

²⁴⁹ Klinge 1997, 73.

²⁵⁰ Nämä teokset käsittelivät pääasiassa rohtojen ja ”salalääkkeiden” käyttöä sekä seksuaalitauteja tai muita moraalittomiksi koettuja aiheita. Pesonen 1980, 182.

mittasuhteita.²⁵¹ Varmoja tietoja Turun alueen kolerakuolleisuudesta on mahdotonta saada, mutta alla esitän muutamia tutkimuskirjallisuudesta sekä lehdistöstä löydettävissä olevia lukuja. Arviot vaihtelevat hurjasti, erityisesti vuosien 1848 ja 1849 osalta. Kenties hieman vastoin odotuksia useimmat Nikulan tutkimuskirjallisuudessa esittämät luvut ovat huomattavasti pienempiä kuin aikalaislähteistä löytyvät:

Taulukko 4.

Turun koleravuodet	Kuolleet aikalaislähteiden mukaan	Kuolleita tutkimuskirjallisuuden mukaan
1831–1832 ²⁵²	577 ²⁵³	659 ²⁵⁴
1848 ²⁵⁵	903 ²⁵⁶	164 ²⁵⁷
1849 ²⁵⁸	603 ²⁵⁹	82 ²⁶⁰
1853 ²⁶¹	727 ²⁶²	532 ²⁶³
1856 ²⁶⁴		6 ²⁶⁵
1858 ²⁶⁶		8 ²⁶⁷
1866 ²⁶⁸	muutamia ²⁶⁹	3 ²⁷⁰
1872 ²⁷¹		5 ²⁷²
1894 ²⁷³		

²⁵¹ Klinge 1997, 257 ja Nikula 1972, 128.

²⁵² Haartman: 1832, Tabell öfver Cholerans gång uti Åbo Stad.

²⁵³ Haartman: 1832, Tabell öfver Cholerans gång uti Åbo Stad.

²⁵⁴ Nikula 1972, 128.

²⁵⁵ Åbo. Åbo Tidningar 29.01.1850, 1.

²⁵⁶ Åbo. Åbo Tidningar 29.01.1850, 1.

²⁵⁷ Nikula 1972, 128.

²⁵⁸ Sekasanomia. Sanomia Turusta 30.09.1851, 7.

²⁵⁹ Sekasanomia. Sanomia Turusta 30.09.1851, 7.

²⁶⁰ Nikula 1972, 240.

²⁶¹ Sekasanomia. Sanomia Turusta 06.12.1853, 3.

²⁶² Sekasanomia. Sanomia Turusta 06.12.1853, 3.

²⁶³ Nikula 1972, 240.

²⁶⁴ Jutikkala 1957, 21.

²⁶⁵ Jutikkala 1957, 21.

²⁶⁶ Jutikkala 1957, 21.

²⁶⁷ Jutikkala 1957, 21.

²⁶⁸ Kotomaalta. Sanomia Turusta 31.08.1866, 1.

²⁶⁹ Kotomaalta. Sanomia Turusta 31.08.1866, 1.

²⁷⁰ Jutikkala 1957, 21.

²⁷¹ Jutikkala 1957, 21.

²⁷² Jutikkala 1957, 21.

²⁷³ Kolera. Sanomia Turusta 12.07.1894, 3.

Näistä luvuista huomaa, miten rajusti koleran aiheuttamien kuolemien määrä laski 1800-luvun loppua kohden. Tyhjät sarakkeet puolestaan ovat osoittamassa aukkoja tiedoissa, ja ne kaikki ajoittuvat erittäin lieviin 1800-luvun loppupuolen epidemioihin. Kenties näin pieniä epidemioita ei enää nähty sen arvoisina, että niistä olisi kirjoitettu yhtä laajasti. Vuoden 1894 epidemian kohdalla löytyy maininta siitä, että tauti on saapunut Turun seudulle, mutta ei mitään tämän enempää sen puoleen lehdistössä kuin tutkimuskirjallisuudessakaan. Taulukkoja 3 ja 4 vertaamalla voi kuitenkin tehdä huomion, että kolerasta puhuttiin lehdistössä kaikkein eniten silloin, kun se oli kaupungissa lievimmillään. Osa tästä selittyy luonnollisesti lehdistön aktiivisuuden lisääntymisellä, mutta olisi houkuttelevaa nähdä tämä myös nykylehdistöstä tuttuna ilmiönä, jossa pelottavat aiheet saavat suhteettoman suuren roolin julkisessa keskustelussa. Toisaalta oman kotikaupungin harvoja koleratapauksia ei näissä 1800-luvun lopun lehdissä mainita, vaan uutisointi keskittyy vahvasti ulkomaisiin epidemioihin.

Terveyden tarkastelu tilastojen avulla heijastelee myös muutosta yksityisterveydestä kohti kansanterveyttä. Vaikka puhtaus ja siisteys kuuluivatkin myös kristillisiin hyveisiin, nähtiin Englannissa hygieniavalistuksen jopa rikkovan yksityisyyttä ja yksilön itsemääräämisoikeutta.²⁷⁴ Terveys oli siis pitkälti yksityisasiasia, ja monen mielestä valtiolla ei ollut oikeutta puuttua siihen. Tämä kuitenkin muuttui 1800-luvun edetessä, ja kansanterveydestä tuli valtioille aiempaa tärkeämpää. Ajan nationalismissa runsaslukuinen ja terve väestö oli merkki myös valtion ylivertaisuudesta.²⁷⁵ Suomen väkiluku kasvoi läpi 1800-luvun nälkävuosista huolimatta. Pääosin tämä kasvu tapahtui maaseudulla.²⁷⁶ Vaikka koleran leviäminen maaseudulle tai pieniin pitäjiin ei ollut millään muotoa ennenkuulumatonta, vaivasi tauti huomattavasti useammin kaupunkilaisia. Pieni väestö, väljä asutus ja väestönkasvun sijoittuminen maalle kaupunkien sijaan estivät koleraa saamasta Suomessa samanlaisia mittasuhteita kuin Pietarissa tai Keski-Euroopan suurkaupungeissa.

Tässä yhteydessä tulee huomioida, että kansanterveys itsessään on varsin tuore käsite. Itse toimenpiteet nivoutuvat osaksi hygieniareformia, ja käsitteenä hygienia

²⁷⁴ Karlen 2000, 217.

²⁷⁵ Mikkeli 1995, 21 ja Ojakangas 1995, 295.

²⁷⁶ Klinge 1997, 95.

ei vielä 1800-luvulla viitannut vain puhtauteen, vaan sillä on tarkoitettu laajasti ennaltaehkäisevää terveystyötä.²⁷⁷ Yksityisen terveystieteiden muutosta heijastelee sekin, että suurelle yleisölle suunnatut terveystiedot ja -lehdet levisivät Suomeen 1800-luvulla, siinä missä muualla Keski-Euroopassa ne olivat olleet suosittuja jo uuden ajan alussa.²⁷⁸ 1800-luvulla alettiin julkaista ulkomaisten kirjoitusten lisäksi lehtiä ja kirjoja, jossa terveystieteiden sovellettiin nimenomaan Suomen oloihin.²⁷⁹

Tilastoilla on myös yhteys hygieniareformiin. Turo-Kimmo Lehtonen ehdottaa, että syynä laajaan hygienialiikkeeseen eivät olleet lääketieteen uudet innovaatiot. Uudet lääketieteen keksinnöt ja teoriat avustivat hygienialiikettä sekä sen argumentteja, mutta ne eivät olleet liikkeen alulle paneva tekijä. Sen sijaan havainnot tautien ja kuolleisuuden epätasaisesta jakautumisesta väestössä olivat Lehtosen mukaan erityisen tärkeitä hygieni- ja sanitaatiokeskustelun heräämiselle.²⁸⁰ Hygienialiike sai siis alkunsa yhteiskunnallisen epätasa-arvon hahmottamisesta, ei bakteerien löytymisestä tai tartuntamekanismien ymmärtämisestä. Tilastojen avulla pystyttiin osoittamaan tiettyjen kansanryhmien tai maantieteellisten alueiden suhteettoman suuret luvut sairastumisissa ja kuolleisuudessa. Näin kurjuudesta tuli näkyvä kansanterveydellinen haaste.

Kaikista säännöistä, tarkastuksista ja valistuksesta huolimatta tauti oli Suomessa vuosina 1831–1832 pahimmillaan juuri Turussa, jossa se kesti 4 kuukautta, puolet kauemmin kuin esimerkiksi Helsingissä, ja tappoi sairastuneita melko tasaisesti kaikista yhteiskuntaluokista.²⁸¹ Tauti levisi myös maaseudulla, vaikka kuolleisuus olikin suurinta juuri ahtaissa kaupunkioiloissa.²⁸² Suitsukkeet ja hapot jäivät pois käytöstä vuosikymmenien kuluessa, mutta hygienian merkitys koleran ehkäisyssä oli asia, jota korostettiin läpi 1800-luvun ja joka myös todennäköisesti vaikutti taudin leviämiseen ainakin siellä, missä hygienioiden noudattaminen oli mahdollista ja puhdasta käyttövettä oli saatavilla.

²⁷⁷ Mikkeli 1995, 17.

²⁷⁸ Mikkeli 1995, 22.

²⁷⁹ Lehtonen 1995, 213.

²⁸⁰ Lehtonen 1995, 208.

²⁸¹ Qvist 1872, 10 ja 43.

²⁸² Hamlin 2009, 7.

1890-luvulla viranomaisten harjoittaman valistuksen pääpaino oli siinä, että kansalle kerrottiin bakteereista ja tartunnoista. Lehtosen mukaan tuolloin pyrittiin jo aktiivisesti kitkemään näkemystä siitä, että sairaus olisi peräisin ”sallimukselta”.²⁸³ Kansanterveyden kannalta oli tärkeää, että ihmiset ymmärtäisivät tautien ennaltaehkäisyn merkityksen eivätkä näkisi niitä kohtalon oikkuina, joita vastaan oli mahdotonta taistella. Valistustyö ei kuitenkaan ollut ongelmatonta, sillä vielä 1800-luvun lopullakin lääkärit kohtasivat kansan taholta paljon vastustusta. Osaa lääkäreiden neuvoista pidettiin turhina tai jopa naurettavina, eikä kansa ollut valmis muuttamaan tapojaan nopeasti. Monet aikalaislääkärit myös valittivat, että potilaat hakeutuivat lääkärin puheille vasta viimeisenä keinonaan. Ensisijaisena apuna monille toimivat rohdot ja potilaille lääkäreitä tutummat parantajat.²⁸⁴

3.2. Kolerahautausmaat

Yksi epidemian hillitsemisen kannalta merkittävä toimenpide on erillisten epidemiahautausmaiden perustaminen. Turusta tiedetään kaksi kolerahautausmaata, joista toinen sijaitsee Itäharjulla²⁸⁵ ja toinen Kakolanrinteessä²⁸⁶. Kumpikin hautausmaa on perustettu jo ensimmäisen epidemian yhteydessä vuonna 1831.²⁸⁷ Hautausmaiden käytöstä on kuitenkin ristiriitaista tietoa. Vuonna 1869 *Åbo Underrättelser* kirjoittaa, että suurin osa vuoden 1831 epidemiaan kuolleista haudattiin Itäharjulle.²⁸⁸ Nikula on kuitenkin sitä mieltä, että Linnankentän tontilla saattoi sijaita kolerasairaala, joka oli tarkoitettu kaikille joen länsirannan asukkaille.²⁸⁹ Arkeologi Sonja Hukantaival huomauttaakin, että olisi erikoista, jos näitä vainajia ei olisi haudattu sairaalan vieressä sijaitsevalle hautausmaalle, sillä koleraan kuolleiden käsittelyyn, kuljetukseen ja hautauksiin liittyi erityisiä sääntöjä. Vainaja tuli kastella

²⁸³ Lehtonen 1995, 227.

²⁸⁴ Lehtonen 1995, 247.

²⁸⁵ Aikalaislähteissä Itäharjun kolerahautausmaata kutsutaan usein Kupittaa tai Kupittaaanfältin hautausmaaksi. Ks. esim. Kungörelser. Åbo Tidningar 24.03.1848, 4.

²⁸⁶ Aikalaislähteissä alueesta käytetään nimitystä Linnanfältti tai Linnankenttä. Nykyisin aluetta kutsutaan usein Kakolanmäeksi. Käytän tässä kuitenkin nimitystä Kakolanrinne, sillä tätä nimeä käytetään kohteesta tehdyssä arkeologisessa raportissa. Ks. Hukantaival 2012.

²⁸⁷ Nikula 1972, 237.

²⁸⁸ Åbo den 25 Mars. Åbo Underrättelser 25.03.1869, 1.

²⁸⁹ Nikula 1972, 237.

kloorikalkkiliuoksella, päälle siroteltiin tuhkaa ja vainaja peiteltiin kloorikalkilla kastellulla liinalla. Vainajan vaatteet oli laitettava mukaan arkkuun tai savustettava ja pestävä lipeällä. Myös ruumista käsitelleiden tuli peseytyä lipeäliuoksella.²⁹⁰ Vainajat haudattiin kuolinpäivää seuraavana yönä. Tavalliset hautajaiset oli kielletty, ja seremoniat oli pidettävä mahdollisimman lyhyinä. Tästäkin säännöstä kuitenkin poikettiin merkkihenkilöiden kohdalla.²⁹¹

Itäharjulla sijaitsevalla hautausmaalla on yhä paikoillaan olevia hautakiviä. Kyseessä on suojeltu ja hoidettu muinaisjäänös.²⁹² Vain harvojen haudattujen muistomerkit ovat säilyneet. Hautausmaalla on jäljellä kaiken kaikkiaan seitsemän hautamuistomerkkiä: piirilääkäri Matthias Åkerberg, tehtailija Christopher Ricter, lukiolehtori Anders Gustaf Simelius, lääninkamreeri Gustav Wänerberg, kauppias Gabriel Leinberg, leipurioltermanni Carl Wahlberg sekä hovioikeuden neuvos Tandefelt kuolivat kaikki vuoden 1831 kolmen viimeisen kuukauden aikana. Hautausmaalla on todennäköisesti ollut myös lukuisia puisia ristejä, jotka ovat ajan myötä hävinneet.

Itäharjun kolerahautausmaalla ei ole tehty arkeologisia tutkimuksia, sillä hautausmaa on pysynyt ihmisten tietoisuudessa, eikä alueella ole siten ollut välttämätöntä suorittaa esimerkiksi pelastuskaivauksia²⁹³. Hautausmaa oli kuitenkin pitkään huonossa kunnossa, ja alueen kasvillisuus oli päässyt villiintymään. Vuonna 2009 Yle uutisoi, että ”pahuuden vallassa” ollut hautausmaa oli viimein raivattu.²⁹⁴ Uutisoinnissa puhutaan ”Turun kolerahautausmaasta” – kuin kyse olisi kaupungin ainoasta kolerahautausmaasta – mistä käy jo ilmi, ettei Kakolanrinteen hautausmaa ollut vielä tuolloin yleisesti tiedossa.

²⁹⁰ Pesonen 1980, 151–152.

²⁹¹ Esimerkiksi kun pormestari Sacklén haudattiin uudenvuoden päivänä 1832, oli suuri joukko kaupungin porvareita kokoontunut lyhdyt kädessä kunniakujaan Isolta Hämeenkadulta Itäharjulle saakka. Myös haudalle oli aseteltu lyhtyjä. Sacklénin hautakivi ei kuitenkaan ole enää löydettävissä Itäharjulla. Ks. Nikula 1972, 239.

²⁹² Museoviraston muinaisjäänöstunnus 1000019441.

²⁹³ Arkeologisilla pelastuskaivauksilla tarkoitetaan kaivauksia, jotka suoritetaan, kun esimerkiksi rakennustyön yhteydessä paljastuu arkeologista aineistoa. Pelastuskaivauksien yhteydessä tutkitaan ainoastaan se, mikä on aktiivisesti tuhoutumassa rakennustöiden seurauksena. Pelastuskaivaukset ovat näin ollen huomattavasti tutkimuskaivauksia suppeammat.

²⁹⁴ Yle: Turun kolerahautausmaa on raivattu kuntoon 09.07.2009.

Erikoisempia ovat Museoviraston Muinaisjäännösrekisteriportaalissa mainitut tiedot, joihin on merkitty, että Itäharjun hautausmaalle on ”haudattu ainakin vuonna 1834 koleraan kuolleita”. Tämä saattaa olla yksinkertainen kirjoitusvirhe, sillä paikalla sijaitsevat hautakivet ovat hyvin selkeästi luettavissa, ja niissä kaikissa on kuolinvuodeksi merkitty 1831. Mikään tämän tutkielman aineistossa ei myöskään viittaa siihen, että Turussa olisi ollut koleraa vuonna 1834. Myös Nikula mainitsee, että koleraa liikkui Itämeren piirin maissa 1834, mutta ei Turussa.²⁹⁵

Hoidetun hautausmaan vastakohta on Kakolanrinteen kolerahautausmaa, joka löytyi uudelleen vuonna 2011 tehtyjen kunnallisteknisten töiden yhteydessä.²⁹⁶ Tätä ennen Kakolanrinteen kolerahautausmaa on ehditty sekä unohtaa että löytää useita kertoja. Kahden hautausmaan välinen jyrkkä kontrasti onkin kiinnostava. Vaikka myös Itäharjun kolerahautausmaa oli pitkään hoitamaton, on Kakolanrinteen hautausmaan unohtuminen aina uudelleen ja uudelleen likipitään tragikoomista. Vaikka toisaalta kyse on lehdistön taipumuksesta julistaa uutena sitäkin mikä ei sitä ole, ulottuu unohdus ainakin osittain myös arkeologien ja muiden kulttuuriperinnön kanssa työskentelevien ammattikuntien pariin. Museoviraston Muinaisjäännösrekisteriportaalissa Itäharjun kolerahautausmaan kuvauksessa mainitaan, että Turussa mahdollisesti sijaitsee toinenkin kolerahautausmaa, jonka sijainnista ei kuitenkaan ole varmuutta.²⁹⁷ Kakolanrinteen hautausmaan sijainti on kaikesta huolimatta ollut ainakin jossain muodossa arkeologien tiedossa vuodesta 1905 asti.²⁹⁸ Itäharjun hautausmaan kuvausta ei ole vielä ehditty tai muistettu päivittää, vaikka Kakolanrinteen hautausmaa on myös kirjattu Muinaisjäännösrekisteriportaaliin.²⁹⁹

Vuonna 1905 alueella tehtiin rakennustöitä ja esiin tuli useita arkkuja. Tuon ajan havainnoista kertovat myös 1900-luvun alun kulttuurinaisen ja muinaistutkijan,

²⁹⁵ Nikula 1972, 239.

²⁹⁶ Hukantaival 2012, 1.

²⁹⁷ Museoviraston muinaisjäännösrekisteriportaali: Itäharjun kolerahautausmaa mjtunnus: 1000019441. Rekisteriportaalissa on sekä luomis- että muokauspäivämääränä 27.12.2011. Todennäköisesti tämä on kuitenkin virhe ja merkinnän luomispäivämäärä on ollut varhaisempi, sillä joulukuussa 2011 Kakolanrinteen pelastuskaivauksien ensimmäinen vaihe oli jo ohi ja tieto hautausmaan sijainnista varmistunut.

²⁹⁸ Hukantaival 2012, 2.

²⁹⁹ Kakolanrinteen hautausmaa on Muinaisjäännösrekisteriportaalissa nimellä Pakkarinkadun kolerahautausmaa. Mjtunnus 1000019535. Merkintä on luotu 18.01.2012. Rekisteriportaalin merkinnät tätä tutkielmaa varten on tarkistettu 26.01.2016.

Jenny Maria Tallgrenin muistiinpanot. Jo Tallgren esitti ajatuksen, että kyseessä voisivat olla kulkutauteihin kuolleet vainajat, sillä paikalta löytyi noin puolen metrin syvyydestä useita vieri viereen haudattuja arkkuja, ”jopa kymmenen samassa rivissä”³⁰⁰. Haudoista löytyi myös pieniä ristejä sekä jälkiä niinimatosta.³⁰¹ Arkeologi Sonja Hukantaival mainitsee kaivausraportissaan Tallgrenin muistiinpanojen sisältävän kuvauksia vuoden 1905 tutkimuksista, joissa Tallgren kirjoittaa, että yhdessä arkussa ”näytti olevan sotamiehen haamu, pitkävartiset saappaat jalassa”.³⁰²

Satunnaisia luita ja arkun jäänteitä on löydetty Kakolanrinteeltä sekä 1970- että 1980-lukujen aikana niin, että arkeologit on kutsuttu paikalle tarkistamaan kohde.³⁰³ Myös Nikula mainitsee vuonna 1972 ilmestyneessä *Turun kaupungin historia 1809–1856* -teoksessaan nimenomaan kaksi hautausmaata: Itäharjun, jossa yhä on hautakiviä, sekä Kakolanrinteen, josta ”ei ole säilynyt näkyviä jäännöksiä”.³⁰⁴ Samana vuonna, kun Nikula julkaisi teoksensa, oli Topeliuksen koulun luona tehty putkitöitä, ja koululaiset olivat löytäneet ihmisen reisiluun opinahjonsa edustalta. Asiaa tutkittaessa putkikaivannosta, noin metrin syvyydestä, löytyi hajallaan olevia ihmisluita. Arkusta tai sellaisen jäännöksistä ei tässä yhteydessä ole mainintaa.³⁰⁵

Vuonna 1986 viemäriyömaan yhteydessä löytyi hautauksia, ja Museokeskuksen arkeologit kutsuttiin paikalle. Jo tällöin huomioitiin, että kyse oli yksinkertaisiin, vain noin 20 senttiä korkeisiin lauta-arkkuihin haudatuista vainajista. Samalla mainittiin, että samassa arkussa oli mahdollisesti useampi vainaja. Nämä hautaukset olivat 2,2 metrin syvyydessä arkun pohjasta mitattuna.³⁰⁶ Vuoden 2011–2012 pelastuskaivauksissa oli myös viitteitä siitä, että arkut ovat olleet esillä, kun alueella on tehty kunnallisteknisiä töitä joitain vuosikymmeniä sitten, mutta asianmukaista ilmoitusta ei tuolloin ole tehty. Vanhanaikaiset sähkökaapelit

³⁰⁰ Hukantaival, 2012, 2.

³⁰¹ Hukantaival 2012, 2.

³⁰² Hukantaival 2012, 2.

³⁰³ Hukantaival 2012, 1.

³⁰⁴ Nikula 1972, 237.

³⁰⁵ Hukantaival 2012, 2–3.

³⁰⁶ Hukantaival 2012, 3.

oli aseteltu suoraan arkkujen päälle, niin että työmiesten on täytynyt ne nähdä. Arkeologeja ei kuitenkaan ole kutsuttu paikalle asiaa selvittämään.³⁰⁷

Kakolanrinteen hautausmaa on siis ollut aktiivisessa käytössä ainakin 1831–1832 epidemian aikana. Vuonna 1905 Jenny-Maria Tallgrenin tutkiessa asiaa hautausmaa oli jo painunut unohduksiin. Sekä vuonna 1972 että 1986 ovat kunnan työntekijät olleet täysin tietämättömiä siitä, että alueella on sijainnut hautausmaa. Vuonna 2009 Yle uutisoi Itäharjun hautausmaasta ”Turun kolerahautausmaana” ilman mitään viitettä siitä, että kaupungissa voisi olla useampikin kuin yksi hautausmaa. Myös vuonna 2012 Turun Sanomat julkaisi uutisvideon Kakolanrinteen arkeologisista pelastuskaivauksista otsikolla ”Turun unohdettu kolerahautausmaa”.³⁰⁸ Nämä toimijat eivät siis ole muistaneet Kakolanrinteen hautausmaan olemassaoloa aiheesta kirjoittaessaan.

Kakolanrinteen pelastuskaivauksia suorittanut arkeologi Sonja Hukantaival kuvaa vuonna 1863 *Åbo Underrättelserissä* julkaistua artikkelia sekä kahden hautausmaan välistä jyrkkää eroa seuraavasti:

Vuonna 1869 Itäharjun kolerahautausmaa oli hoitamattomana, mikä oli edellä mainitun lehtiartikkelin suuri huolenaihe. Olihan tälle hautausmaalle haudattu kunniallisia kaupunkilaisia, jotka ansaitsivat tulla muistetuiksi. Artikkelissa vedottiin hautausmaan kunnostamisen puolesta, mutta mitään vastaavaa huolta ei esitetty Linnanfältin hautausmaan puolesta. Ilmeisesti kaikki tunnetut, vaikutusvaltaiset, kaupunkilaiset olivat haudattuja juuri Itäharjulle, ja Linnanfältin merkitystä vähäteltiin mahdollisesti ihan tahallisestikin. Ehkä juuri tästä syystä Itäharjun kolerahautausmaa on edelleen tunnettu ja merkitty, mutta linnankentän hautausmaa painui niin tehokkaasti unholaan, ettei sen olemassaoloa enää vuonna 1905 muistettu, kun Topeliuksen koulua alettiin rakentaa.³⁰⁹

Kakolanrinteen hautausmaa oli siis ehtinyt painua unholaan vain 74 vuotta perustamisensa jälkeen. Hautausmaiden melko konservatiivista luonnetta ajatellen tuntuu poikkeukselliselta, että sen unohtamiseen on riittänyt yksi

³⁰⁷ Arkun kannen päälle asetettu kaapelipari oli mahdollisesti edesauttanut kannen tuhoutumista ja vainajan maatumista. Hauta 4, jonka kannen yli kulki kaksi kaapelia, oli täyttynyt kokonaan savella. Vainajan luista oli tunnistettavana säilynyt ainoastaan osa alaraajojen luista, muut olivat maatuneet ja näkyivät enää värjäyminä savessa. Lisäksi arkusta löytyi erittäin huonossa kunnossa oleva ortodoksiristi. Hukantaival 2012, 9–10.

³⁰⁸ Turun Sanomat 31.07.2012 <http://tstv.fi/video/1752> [haettu 20.02.2016].

³⁰⁹ Hukantaival 2012, 2.

ihmisikä. Asiaan on todennäköisesti vaikuttanut se, että arkeologisten löytöjen perusteella monet Kakolanrinteeseen haudatut ovat olleet venäläisiä sotilaita. Vuosien 2011–2012 pelastuskaivauksissa kahdesta haudasta löytyi ortodoksiristejä. Myös Jenny-Maria Tallgrenin muistiinpanoissa mainitaan, että alueelta löytyi ristejä, joiden toisella puolella vaikutti olevan kyrillistä kirjoitusta.³¹⁰ Näiden vainajien omaiset ovat todennäköisesti olleet kaukana, eikä paikallisten suhde venäläisiin joukkoihin suinkaan ollut ongelmaton.³¹¹ Näin ollen hautausmaata ja sen vainajia ei kenties edes ole haluttu muistaa samalla hartaudella kuin Itäharjulle haudattuja.

Kolera näkyy kummallakin hautausmaalla omalla tavallaan. Molemmat ovat sijainneet perustamisensa aikaan syrjässä varsinaisen kaupungin alueelta. Itäharjulla kolerasta kertovat vielä nykyisinkin muutamien hautakivien tekstit. Esimerkiksi Carl Wahlgrenin hautakivessä todetaan hänen kuolleen koleraan. Anders Gustav Simeliuksen hautakivessä puolestaan kerrotaan hänen olleen ”uhri riehuvalle kuolemalle”³¹². Millään muulla tavoin Itäharjun hautausmaan taustaa ei ole tehty tiettäväksi sinne sattuvalla satunnaisella kulkijalle. Hautausmaata kiertää vanha kiviaitaus, mutta missään ei lue, että kyseessä on juuri kolerahautausmaa. Paikan ainoa infotaulu on merkki, joka kieltää koirien päästämisen hautausmaan alueelle.

Kakolanrinteessä epidemia näkyy ainoastaan arkeologisessa aineistossa, sillä maan pinnalla ei hautausmaasta ole jäljellä merkkiäkään. Hautausmaan arkut ovat vaatimattomia lauta-arkkuja, joista usean korkeus on vain noin kaksikymmentä senttiä, mikä ei jätä juurikaan tilaa vainajalle.³¹³ Hukantaival huomauttaakin arkkujen olevan poikkeuksellisen pieniä, sillä vastaava korkeus saman ajan kohteilla on yleensä noin 40 senttiä. Vainajat oli myös arvioitu aikuisiksi, joten arkun koko ei selity vainajan pienellä koolla.³¹⁴ Ainoastaan yksi vainajista oli todennäköisesti nuori, joskaan raportissa ei anneta sen tarkempaa

³¹⁰ Hukantaival 2012, 1-2.

³¹¹ Nikula 1972, 18, 22, 24–28.

³¹² ”[O]ffer för en härjande död”.

³¹³ Hukantaival 2012, 7–8, 10–11 ja 16.

³¹⁴ Hukantaival 2012, 16.

ikähaarukkaa.³¹⁵ Arkkujen pieni koko viittaa kiireelliseen hautaukseen ja yllättävään hauta-arkkujen tarpeeseen: aikaa riittävän monen normaalin kokoisen arkun valmistamiseen ei ollut. Kakolanrinteen hauta-arkuista monet ovat myös vierä vieressä tai päällekkäin niin, ettei arkkujen väliin ole jäänyt lainkaan maata.³¹⁶ Useita arkkuja on siis haudattu samanaikaisesti. Kakolanrinteen hautauksista suurin osa ei myöskään ole kristillisen hautauksen mukaisesti itä-länsisuunnassa, ja parhaimmillaankin hautojen orientaatio on vain suurin piirtein itä-länsisuuntainen.³¹⁷ Tämä saattaa tosin kiireellisen hautauksen lisäksi johtua alueen maastosta, sillä viettävään rinteeseen ei ole aina mahdollista kaivaa hautaa tietyssä suunnassa. Koko hautausmaan sijaintia voi osaltaan pitää erikoisuutena, sillä alueen maaperä on savimaata siinä, missä enemmistö hautausmaista pyritään sijoittamaan hiekkamaalle. Savinen maaperä paitsi vaikeuttaa hautojen kaivamista myös routii pahasti ja voi näin ollen nostaa vainajien jäännöksiä takaisin maanpinnalle. Lisäksi Kakolanrinteessä peruskallio on hyvin lähellä pintaa. Eräässä haudassa arkun alla oli vain 20 senttiä savea ennen peruskalliota.³¹⁸

Epidemiasta ja mahdollisesti heikommasta sosiaalisesta asemasta huolimatta ei Kakolanrinteen vainajia ole kohdeltu kuitenkaan välinpitämättömästi. Jo Tallgren mainitsee muistiinpanoissaan, että arkuista löytyi jäänteitä niinimatoista, joihin vainajat on mahdollisesti kääritty, sekä lastukerroksesta, joka arkun pohjalla on ollut kenties pehmikkeenä.³¹⁹ Vuosien 2011–2012 pelastuskaivauksissa puolestaan kävi ilmi, että ainakin kahdessa arkussa vainajan pään alle oli aseteltu kasvimateriaaleja, kuten lehtipuun oksia ja olkea tai kaislaa.³²⁰ Lisäksi löytyi merkkejä vainajien asettelusta levolliseen asentoon: yhden vainajan vasen sääri oli aseteltu ristiin oikean päälle, ja kahden vainajan kädet oli aseteltu rinnan tai vatsan päälle.³²¹

³¹⁵ Kaivausraportissa huomautetaan, etteivät Haudan 8 vainajan epifyysit ja ristiluu olleet luutuneet eivätkä viisaudenhampaat puhjenneet. Kyse lienee siis teini-ikäisestä tai nuoresta aikuisesta. Suoranaisesti lapseen viittaavista merkeistä raportissa ei puhuta. On myös mahdollista, että Haudan 8 vainaja ei menehtynyt koleraan, sillä vainajan vasen jalka oli amputoitu säärestä, eikä amputaatiossa näkynyt paranemisen merkkejä. On siis mahdollista, että vainaja oli menehtynyt amputaatioon, mutta hänet oli haudattu kolerahautausmaalle. Hukantaival 2012, 13.

³¹⁶ Hukantaival 2012, 16.

³¹⁷ Hukantaival 2012, 1.

³¹⁸ Hukantaival 2012, 14.

³¹⁹ Hukantaival 2012, 2.

³²⁰ Hukantaival 2012, 13–12 ja 16.

³²¹ Hukantaival 2012, 11 ja 13.

Turun linnan vankilassa koleraan kuolleita on haudattu myös Kakolanrinteen hautausmaalle, jonka mainitaan olleen toista hautausmaata pienempi.³²² Kasarmilla kuolleiden sotilaiden määrää ei ole laskettu samoihin tilastoihin kaupungilla kuolleiden kanssa.³²³ Lisäksi kasarmilla kuolleiden sotilaiden määrää ei aluksi haluttu paljastaa. Nikulan mukaan ensimmäisen epidemian aikana sotilaita olisi kuollut 22 ja Turun linnan vankeja 2.³²⁴

Hautausmaiden käyttöaste jää laajempien tutkimusten puutteessa hieman epäselväksi. On vaikea sanoa, monenko eri epidemian aikana näitä kahta hautausmaata käytettiin ja paljonko koleraan kuolleita haudattiin esimerkiksi tavallisille hautausmaille. Lehdistössä ei juurikaan käsitellä sitä, mihin epidemioihin kuolleet on haudattu. Vuonna 1869 oli *Åbo Underrättelserissä* hautausmaita käsittelevä kirjoitus, jonka yhteydessä puhutaan vuosien 1831–1832, 1848 ja 1853 epidemioista, mutta ei selkeästi kerrota, kuinka monen epidemian aikana hautausmaita on käytetty.³²⁵

Itäharjun hautausmaa on kohtalaisen iso (74 metriä pitkä ja 35 metriä leveä)³²⁶, joten on mahdollista, että sinne on haudattu myös myöhemmissä epidemioissa kuolleita. Tämä kuitenkin riippuu pitkälti siitä, miten vuosien 1831–1832 epidemiaan kuolleet vainajat on haudattu. Mikäli vainajat on haudattu mataliin hautoihin, ei päälle hautaaminen ole ollut mahdollista ainakaan ilman, että vainajia on jouduttu siirtelemään. Pesonen mainitsee, että sääntöjen mukaan vainajat olisi pitänyt haudata vähintään kolmen ja puolen kyynärän syvyyteen.³²⁷ On kuitenkin eri asia, miten tällaisia suosituksia on noudatettu. Itäharjun hautausmaan keskivaiheilla on muusta alueesta selvästi nouseva kumpu, joka saattaisi viitata siihen, että alueelle on myös siirretty maata muualta. Mitään selkeitä päätelmiä on kuitenkin mahdotonta tehdä ilman tarkempia tutkimuksia.³²⁸

³²² Åbo den 25 Mars. Åbo Underrättelser 25.03.1869, 1.

³²³ Hukantaival 2012, 4.

³²⁴ Nikula 1972, 238.

³²⁵ Åbo den 25 Mars. Åbo Underrättelser 25.03.1869, 1.

³²⁶ Mitattu 29.10.2015 kiviaidan sisäpinnasta. Kiviaidan leveys on noin 90 cm.

³²⁷ Pesonen 1980, 152.

³²⁸ Arkeologiset kaivaukset hautausmaalla tuskin tulevat kysymykseen kohteen luonteen vuoksi, mutta maatutkatutkimus saattaisi antaa lisää tietoa siitä, miten vainajat on haudattu Itäharjun hautausmaalle.

Hautausmaat ovat tyypillisesti olleet aidattuja alueita. Tämä on johtunut osisittain käytännön syistä, sillä vielä 1800-luvulla on kaupungissa voitu pitää esimerkiksi sikoja ja muita eläimiä, jotka saattavat tonkia hautoja. Todennäköisesti kumpaakin hautausmaata on aluksi ympäröinyt puinen aita. Itäharjun hautausmaata ympäröivä massiivinen kiviaita lienee rakennettu vasta tilanteen rauhoituttua. Tarkkaa rakentamisajankohtaa kiviaidalle ei kuitenkaan tämän tutkielman aineistosta löydy. Myös Kakolanrinteen hautausmaata on todennäköisesti ympäröinyt aita, kun se on perustettu, mutta vuonna 1895 – vain kymmenen vuotta ennen kuin Jenny-Maria Tallgren hämmästeli alueelta löytyneitä luita – ovat valtuusmiehet ehdottaneet myönnettäväksi noin sata markkaa, jotta Kakolanrinteen hautausmaa saataisiin uudelleen aidattua. Aihetta käsittelevässä uutisessa mainitaan, miten ”muistot melkein kokonaan siellä [Kakolanrinteen hautausmaalla] ovat häwinneet” ja paikkaa on alettu käyttää lannan ajopaikkana, ”mikä tietysti vielä elävien sukulaisten mielissä on herättänyt oikeutettua mielipahaa”.³²⁹ Ainakin osalla Kakolanrinteen vainajista lienee siis yhä ollut joko Turussa asuneita tai vierailemassa käyneitä sukulaisia, jotka ovat vaatineet hautausmaan arvokasta kohtelua. Kaikesta huolimatta Kakolanrinteen hautausmaa kuitenkin painui unohduksiin.

Hautausmaat olivat tärkeitä koleran kokeneille aikalaisille. Epidemiahautausmaat mahdollistivat sen, että ihmiset saivat poikkeustilanteessakin hautauksen siunattuun maahan. Tämä oli tärkeää paitsi uskonnon myös siihen kytkeytyvän säätyjärjestelmän vuoksi. Uskonnollisten merkitysten lisäksi oikein toimitettu hautaus oli yhteisöllinen rituaali, jossa vainajan arvo tunnustettiin julkisesti.³³⁰ Kirkkomaan ulkopuolelle hautaaminen oli rangaistus ja loukkaus, joka usein kohdistui rikollisiin tai itsemurhan tehneisiin.³³¹ Myös koleraa koskevissa huhupuheissa ihmisiä peloteltiin sillä, ettei sairastuneita haudattaisi siunattuun maahan.³³² Uskonnon lisäksi hautausmaat olivat – ja ovat edelleen – ihmisille tärkeitä muistamisen ja surun työstämisen paikkoja, kuten käy ilmi Itäharjun hautausmaata kuvaavasta lehtikirjoituksesta:

³²⁹ Kolerahautausmaa Kakolanmäellä. *Sanomia Turusta* 21.08.1895, 2.

³³⁰ Eilola 2009, 35–36.

³³¹ Miettinen 2012, 3 ja 8–9.

³³² Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3.

Kolerahautausmaa Hämeentullin ulkopuolella on kuullut paljon ja nähnyt monet kyyneleet edesmenneiden sukulaisten, ystävien sekä aktiivisten kansalaisten ja arvostettujen kaupunkilaisten vuoksi.³³³

Itäharjun hautausmaalla on siis ollut tärkeä merkitys surutyön tekemiselle sekä menneiden epidemioiden muistamiselle. Kirjoitus julkaistiin vuonna 1869, eikä Turku ollut kärsinyt vakavasta koleraepidemiasta moneen vuoteen. Viimeisin vakava, satoja uhreja vaatinut epidemia oli ollut vuonna 1853. Vainajien läheisille hautausmaalla oli kuitenkin selvästi suuri merkitys. Lisäksi Itäharjulle haudattuja vainajia kuvataan ”aktiivisiksi kansalaisiksi ja arvostetuiksi kaupunkilaisiksi”, millä korostetaan sinne haudattujen olevan kunnollisia kansalaisia, jotka ansaitsevat arvokkaan lepopaikan. Vastaavia argumentteja ei esitetty Kakolanrinteen hautausmaan puolesta. Vaikka omaisten mielipaha hautausmaan huonon ylläpidon vuoksi nähtiinkin oikeutettuna, ei vainajista puhuta Kakolanrinteen hautausmaata käsittelevissä kirjoituksissa mitään. Kenties Kakolanrinteelle haudatut vainajat nähtiin jossain määrin ulkopuolisina tai erilaisina. Arkeologiset löydöt osoittavat heidänkin saaneen huolenpitoa hautaan mennessään, mutta on selvää, että heidät muistettiin ja unohdettiin eri tavalla kuin Itäharjun vainajat.

Viranomaistoimenpiteet koleraa vastaan keskittyivät alkuvaiheessa karanteeneihin sekä kansalaisten opastukseen ja valistukseen. Karanteenit jäivät vuosisadan edetessä pois, ja hiljalleen myös valistus muuttui sisällöltään paremmin lääketieteen uusia paradigmoja vastaavaksi, kun suitsutuksista siirryttiin bakteerien torjuntaan. 1800-luvun edetessä alettiin kiinnittää parempaa huomiota lasarettien määrään, potilaiden kuljetukseen ja ennen kaikkea hygieniaan ja sanitaatioon, joiden parantuminen lopulta auttoi hävittämään taudin Suomesta 1900-luvulla. Viranomaisten toimenpiteet taudin hillitsemiseksi jättivät Turkuun yhä nykyisinkin näkyviä maamerkkejä esimerkiksi Itäharjun hautausmaan muodossa.

³³³ ”Kolera-begravningsplatsen utanför Tawastull har hört många suckar och sett gjetas många tårar efter hädangångna anförwandter, wänner och inom kommunen werksamma och wärderade medborgare samt medborgarinnor.” Åbo den 25 Mars. Åbo Underrättelser 25.03.1869, 1.

4. Koleran kokeminen

4.1. Uutisointi ja asenteet koleraa kohtaan

Koleran saapuessa Eurooppaan se tunnettiin jo Intiassa toimineiden englantilaisten kertomuksista, ja kun tauti vihdoin saavutti myös Suomen, se oli tuttu jo monessa muussa Euroopan maassa. Vaikka koulutettu väestö oli todennäköisesti kuullut koleraa sen riehussa ulkomailla, kyseessä oli silti Suomen oloissa uusi ja pelottava tauti.³³⁴ Koleraepidemia ilmestyi usein hyvin äkillisesti ja tappoivat nopeasti, ja vaikka ulkomaisista epidemioista uutisoitiin jatkuvasti, oli vaikeaa ennustaa milloin kolera saapuisi Suomeen, saati sitten tiettyyn kaupunkiin. Varmasti osin juuri tästä syystä ulkomaisista epidemioista uutisoitiin erittäin aktiivisesti, ja koleran etenemistä seurattiin jo vuonna 1831:

Cholera on tauti joka ennen on waan erinäisesti tuttu ollut Europasta, mutta nykyisinä aikoina aina kauemmaksi waeltanut niinkuin käypätauti ja jo ehtinyt Suomenmaan rajoihin.³³⁵

Taudin pelko lisäsi tarvetta ennustaa sen saapuminen myös Suomeen, mikä tarkoitti vilkasta ulkomaan uutisoittoa ja kirjeenvaihtajien raportteja. Toisaalta 1800-luvun lopulla sanomalehtijulkaisujen määrä kokonaisuudessaan kasvaa, ja näin käy erityisesti ulkomaan uutisten kanssa. Uutisoittoa määrän kasvussa ei siis ole kyse pelkästään siitä, että tautia olisi pelätty enemmän, vaan sanomalehtien määrä lisääntyi, ne ilmestyivät useammin, olivat pidempiä ja saattoivat näin ollen sisältää useampia uutisia samasta aiheesta. Vuosisadan lopulla muiden maiden koleraepidemioista uutisoidaan lehdistössä jo niin aktiivisesti, että uutismassan joukosta on suorastaan vaikeaa löytää Suomea käsitteleviä uutisia.³³⁶ Ulkomaiden tilanteen seuraaminen ei kuitenkaan ollut uusi ilmiö, vaan pandemioista uutisoitiin tiiviisti läpi vuosisadan.

³³⁴ Weiss 2006, 207.

³³⁵ Tietoja johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. Turun Wiikko-Sanomien 13.08.1831, 3.

³³⁶ Ks. taulukko 2. s. 12.

Ensimmäisen epidemian koleratartunnat tavattiin Turussa 4. päivänä syyskuuta 1831, tasan neljä vuotta Turun palon jälkeen:

Tämän vuoden syyskuun neljäs päivä saatti meidän mieleemme surullisen muiston siitä kowasta onnesta, kuin kohteli Turkulaisia neljä vuotta takaperin, ja tämä onnettomuuden vuosipäivä toi meille nyt lisään uuden suruaiheen; sillä juuri 4:tenä päivänä alko käypätauti Cholera tykönämme uhrejansa etsiä.³³⁷

Turun palo oli ollut jopa Euroopan mittakaavassa valtaisa tragedia. Koleran rinnastaminen – joskin epäsuorasti – Turun paloon kertoo siitä, miten valtavaa pelkoa tauti aiheutti. Tähän on kenties vaikuttanut se, että taudin ensimmäiset turkulaiset uhrit kuolivat vuorokaudessa.³³⁸ Harva tauti on yhtä nopea, ja vaikuttaisi siltä, että juuri tämä nopeus teki taudista erityisen pelottavan, sillä esimerkiksi *Åbo Tidningar* kirjoitti siitä, miten ”joutuu kolerasairas silmänräpäyksessä kuoleman kitaan”.³³⁹ Myös Hamlinin mukaan juuri kuoleman äkillisyys oli yksi merkittävä tekijä koleran pelottavuudessa. Sen lisäksi hän korostaa tautiin liittyviä rajuja kouristuksia sekä jatkuvan oksentamisen viemää puheääntä.³⁴⁰ Nopeus ei myöskään ollut koleran kohdalla vain yksittäisen tartunnan ominaisuus, vaan epidemiat saattoivat puhjeta räjähdysmäisellä vauhdilla hyvinkin laajoiksi.³⁴¹

Monet entuudestaan suomalaisille tutut taudit kuten punatauti, lavantauti tai keuhkotauti tappoivat 1800-luvulla huomattavasti enemmän ihmisiä kuin kolera, mutta koleran pelottavuuteen vaikutti sen nopeuden lisäksi myös siihen liitetty eksotiikka. Esimerkiksi Carl von Haartman rinnastaa koleran sivistysmaita vastaan hyökkääviin barbaareihin.³⁴² Taudin aggressiivinen luonne, sen nopea leviäminen ja erityisesti koleran aiheuttama äkillinen kuolema vertautuvat hänen kirjoituksissaan sotajoukkojen valloituksiin. 1800-luvun Euroopassa vertauskuva riehuviin barbaareihin ei suinkaan ole ainutlaatuinen, sillä myös Hamlin mainitsee yleisen käsityksen siitä, että kolera on peräisin nimenomaan kaiken sivistyksen ja

³³⁷ Turuusta. Turun Wiikko-Sanomat 24.09.1831, 1–2.

³³⁸ Nikula 1972, 237.

³³⁹ ”[R]ycker en Cholera-sjuk ofta ögonblickligt ut ur dödens kästar”. Nytt Botemedel emot Cholera. *Åbo Tidningar* 02.07.1831, 2.

³⁴⁰ Hamlin 2009, 2.

³⁴¹ Hempel 2007, 138.

³⁴² Haartman 1832, 1.

järjestyksen ulkopuolelta.³⁴³ Lisäksi sotaisaa vertauskuvaa selittää se, että Haartmanin mielestä Venäjän sota Persiaa vastaan avasi koleralle tien Eurooppaan, sillä tauti aiheutti Persian alueella vakavia epidemioita ennen Eurooppaan leviämistään.³⁴⁴ Haartman ei ollut tässä yksin, sillä nykytutkijoista ainakin Weiss on myös ollut sitä mieltä, että pandemioiden leviäminen Intiasta ja Aasiasta Eurooppaan oli monilta osin sotatoimien aiheuttamaa.³⁴⁵ Nekin aikalaiset, jotka eivät liittäneet koleraan leviämistä sotaretkiin, syyttivät pandemian levittämisestä usein itselleen vieraita uskontoja ja kulttuureja.³⁴⁶ Tämä puolestaan nivoutuu osaksi 1800-luvun eurooppalaista nationalismia ja imperialismia. Sen sijaan, että kolera olisi nähty sisäisenä uhkana, kuten vakiintuneemmat paikalliset epidemiat, se haluttiin nähdä ulkoa tulevana pahana, jonka perimmäiset syyt ja syylliset olivat Euroopan ulkopuolella.³⁴⁷

Pelottava aihe vakiintui nopeasti lehdistöön, ja heräsi tarve koota aihetta käsitteleviä uutisia samalle palstalle. Vuoden 1831 lokakuussa kolerasta oli jo tullut niin vakinainen aihe lehdistössä, että kaikki sitä koskevat uutiset saatettiin kerätä oman otsikkonsa alle. Esimerkiksi *Turun Wiikko-Sanomat* uutisoi aiheesta ”Cholera Sanomia” -otsikolla.³⁴⁸

Vuonna 1848 kolera alkaa selvästi myös vakiinnuttaa asemaansa suomalaisena tautina, sillä nimen ”cholera” sijasta lehdistössä – sekä suomen- että ruotsinkielisessä – aletaan käyttää myös suomalaisempaa kirjoitusasua ”kolera”. Cholera-sanana käyttö vähenee hiljalleen, mutta se esiintyy satunnaisesti lehdistössä aina 1800-luvun loppuun asti, sillä monet lehdet käyttivät välillä kolerasta aikansa tieteellistä nimitystä ”Cholera morbus”.³⁴⁹ Siirtyminen yksinkertaisempaan kirjoitusasuun saattaa osaltaan liittyä 1800-luvun puolivälissä lääkintätoimen ylihallitukselta tulleeseen ohjeistukseen, jossa piirilääkäreitä kehoitettiin keräämään kansankielisiä nimityksiä taudeille sekä niihin liittyviä

³⁴³ Hamlin 2009, 23.

³⁴⁴ Haartman 1832, 2.

³⁴⁵ Weiss 2006, 196–197.

³⁴⁶ Weiss, 2006, 210–211.

³⁴⁷ Karlen mainitsee englantilaisen imperialistisen itsetunnon saaneen jopa pahan kolauksen koleraan yhteydessä. Ennen tätä ei olisi tullut kuuloonkaan, että siirtomaiden taudit olisivat voineet uhata rodullisesti ylivoimaisena itseään pitävää englantilaista yläluokkaa. Ks. lisää Karlen 2000, 215.

³⁴⁸ Cholera Sanomia. *Turun Wiikko-Sanomat* 08.10.1831, 2.

³⁴⁹ Ks. esim. Kirje Turusta. *Aura* 24.09.1893, 2.

uskomuksia ja kansanparannusmenetelmiä.³⁵⁰ Kolera-nimityksen vakiintuminen ruotsin kieleen ohjasi pitkälti myös suomenkielisiä sanavalintoja, sillä suurin osa ajan lääketieteellisestä keskustelusta käytiin ruotsiksi.

Taudista käytetyt erilaiset nimitykset olivat omiaan luomaan pelottavia mielikuvia. Sen lisäksi, että lääkärin usein käyttämä Cholera Morbus -nimitys viittaa kuolemaan (lat. mors), tarttuvaan tautiin viitattiin yleisesti myös nimityksellä ”rutto”.³⁵¹ Tämä oli omiaan tuomaan mieleen tarinat keskiajan suuresta kuolleisuudesta ja ruttoepidemioihin liittyvän kristillisen kuvaston. Arno Karlen toteaaakin, että kolera oli lähes yhtä pelätty kuin paiserutto.³⁵² Vastaavia nopeasti leviäviä ja laajoja pandemioita ei Euroopassa ollut nähty paiseruton jälkeen, joten näiden kahden vertaaminen toisiinsa oli luonnollista, vaikka taudit itsessään ovat kovin erilaisia.³⁵³ Tämä ei tietenkään tarkoittanut sitä, etteikö tartuntatauteja olisi ollut, ne eivät vain olleet saavuttaneet samanlaisia mittasuhteita kuin paiserutto tai kolera, jotka levisivät maasta maahan ja tappoivat nopeasti. Paikallisetkin epidemiat saattoivat kuitenkin olla pahoja, eikä suuri tautikuolleisuus ollut täysin vierasta turkulaisille, joista 715 kuoli isorokkoon vuonna 1814.³⁵⁴ Kolera oli kuitenkin kansainvälinen ja verrattain uusi tauti, joka tappoi isorokkoa nopeammin. Näin ollen vertailukohtaa haettiin äskettäisemmän isorokon sijaan keski- ja uuden ajan ruttoepidemioista. Myös osassa turkulaisia aikalaiskirjoituksia koleraa verrataan suoraan vuoden 1348 ruttoepidemiaan:

Kaikista kulkutaudeista jotka ovat isänmaassamme riehuneet on musta surma ainut jota voidaan koleraan verrata ja joka voi hänen kanssaan kilpailla.³⁵⁵

³⁵⁰ Vuorinen 2006, 23.

³⁵¹ Tallerud 1991, 49.

³⁵² Karlen 2000, 214.

³⁵³ Euroopan viimeiset paiseruttoepidemiat olivat 1700-luvun puolivälissä. Suomen viimeisenä ruttoepidemiaa pidetään usein vuosien 1710–1711 epidemiaa. Kari Pitkänen on kuitenkin esittänyt, ettei tässä epidemiassa ole välttämättä ollut kyse paiserutosta, vaan monien eri tartuntatautien samanaikaisista epidemioista. Joka tapauksessa vuosien 1711 ja 1831 välille jää pitkä aika, jolloin Euroopassa ei levinnyt tappavuudessaan näiden veroisia toistuvia pandemioita. Ks. lisää Kallioinen 2005, 36–41.

³⁵⁴ Nikula 1972, 128.

³⁵⁵ ”Af alla farsoter, som fordom förharjat vårt fädernesland, är swarta döden den enda, som tycktes wara likartad med Choleran och med henne kan förliknas”. Om den så kallade Swarta Döden. Åbo Underrättelser 14.01.1832, 2–3.

Toinen kiinnostava yksityiskohta lainauksessa on se, että artikkelissa taudeista puhutaan persoonapronomineilla. Rutosta käytetään maskuliinista han-pronominia ja kolerasta puolestaan feminiinistä hon-pronominia.³⁵⁶ Kirjoitus on sävyltään proosallinen, mutta erotus kahden taudin välillä ja niiden personifioiminen persoonapronominien avulla on silti kiinnostava tapa kuvata kulkutauteja. Hieman vähemmän proosallista puolestaan oli puhua ”uhkaawasta kolerawaarasta”³⁵⁷, mutta turvallisuudentunnetta ei varmasti tämäkään sanapari ruokkinut.

Pelon ilmapiirin kannalta merkittävänä voi pitää myös ensimmäiseen epidemiaan liittynyttä tapaa julkaista taulukkoja kuolleista ja sairastuneista. Ajatuksen tasolla tuntuu uskottavalta, että jatkuvat ja tarkat tiedot sairastuneiden ja kuolleiden määristä olisivat olleet omiaan lietsomaan kaupunkilaisten pelkoja. Se, että tautiin kuolleiden määrät ilmoitettiin jatkossa sanomalehdistössä vasta epidemian päätyttyä, onkin saattanut olla yksi tapa kontrolloida kolerasta käytyä keskustelua ja sen herättämiä pelkoja. Joissain tapauksissa myös uskottiin, että pelko altisti kuolemalle. Vaikka kolerakuoleman kammottavasta äkillisyydestä puhuttiin paljon, ei sille kannattanut antaa valtaa, sillä rohkeus ja hyvä mieli paitsi suojasivat tartunnalta myös auttoivat selviämään siitä hengissä.³⁵⁸ L. G. von Haartmanin sävyllään optimistiset lehtikirjoitukset ovat ehkä aidon optimismin sijaan – tai ainakin sen lisäksi – edustaneet myös lääkärin näkemystä tiedottamisen ja terveyttä suojaavan rohkaisun välisestä balanssista. Tämä vastaisi sitä, miten muualla Euroopassa toimittiin. Esimerkiksi vuonna 1848 Hampurissa tehtiin päätös olla julkaisematta säännöllisiä raportteja taudin kulusta ja keskittyä sen sijaan rohkaisevien ja taudin vähenemisestä kertovien kirjoitusten julkaisemiseen.³⁵⁹

Ensimmäisen epidemian kohdalla myös Carl von Haartman yhtyi veljensä positiivisiin näkemyksiin ja arveli, että tämä epidemia jäisi mahdollisesti ainoaksi

³⁵⁶ Vaikka kyse lienee proosallisesta tyylikeinosta, asiaan saattaa vaikuttaa se, että latinan kielessä sana cholera on suvultaan feminiininen.

³⁵⁷ Uhkaawan kolerawaaran johdosta. *Aura*. 06.07.1894, 1.

³⁵⁸ Hamlin 2009, 66–67.

³⁵⁹ Helenius 1999, 81.

tai ettei tauti palaisi ainakaan vuosisatoihin.³⁶⁰ Ylipäättään hän suhtautuu *Tankar om Cholera* -teoksessaan optimistisesti epidemiasta selviämiseen kansalaisten ja esivallan yhteistyön kautta. Toivon valaminen ilmeisen pelokkaaseen kansaan on kuitenkin ollut varmasti ainakin osittain poliittista.

Koleran leviäminen Euroopassa osui yksin teollistumisen ja kiihtyvän väestökasvun kanssa. Arno Karlen pitää yhtenä koleran pelottavuuteen vaikuttavana tekijänä sitä, että se osui aikaan, jolloin Eurooppa oli hyvinvoinnin ja vallan huipulla.³⁶¹ Kuten Karlen itsekin toteaa, ei teollistuminen kuitenkaan tuonut valtaa ja hyvinvointia kaikille eurooppalaisille. Raha ja terveys olivat tiiviisti kytköksissä toisiinsa, ja vain hyvin pieni osa väestöstä pääsi nauttimaan teollistumisen tuomasta varallisuudesta.³⁶² Erot terveydessä ja varallisuudessa olivat eri luokkien välillä niin suuria, ettei koleran voi mielestäni ajatella horjuttaneen jonkinlaista yleiseurooppalaista hyvinvointia. Jatkuva taudinpelko nakersi kuitenkin tietyssä määrin ihmisten perusturvallisuutta, erityisesti Venäjällä, jossa kolera oli vaatinut valtavasti uhreja. Karlen mainitsee kiinnostavana yksityiskohtana omat 1800-luvun lopulla Venäjällä kasvaneet isovanhempansa, joille lausahdus ”kolera sinut vieköön!” oli pahin mahdollinen kirous.³⁶³ Tästä kirouksesta on varmasti tehnyt erityisen pelottavan juuri koleran ennalta-arvaamaton ja karmea luonne sekä eläminen tilanteessa, jossa äkkikuolema oli aina kulman takana.

Peloista kertoo sekin, että englantilainen lääkäri, joka oli lähetetty Moskovaan tutustumaan koleraan ehdotti ”lääketieteellisen tutkimuksen nimissä”, että kuolemaantuomitut rikolliset voitaisiin armahtaa, mikäli he suostuisivat käyttämään kolerapotilaiden vaatteita ja lakanoita. Näin saataisiin lopullisesti tietää, onko tauti todella tarttuva. Ehdotusta pidettiin kuitenkin liian rajuna jopa 1800-luvun kokeellisen lääketieteen ilmapiirissä, eikä sitä tiettävästi sovellettu.³⁶⁴

³⁶⁰ ”[C]holeran har, såsom allt annat nytt, besannat detta, men även när den gjort sitt tysta och likväl betydelsefulla tåg kring verlden för att kanske aldrig mera - åtminstone icke på sekler - återkomma”. Haartman 1832, 3.

³⁶¹ Karlen 2000, 209.

³⁶² Karlen 2000, 210–211.

³⁶³ Karlen 2000, 214–215.

³⁶⁴ Hempel 2007, 37–38.

Edes taudin tuleminen hieman tutummaksi ei poistanut siihen liittyviä pelkoja. Kai Häggman mainitsee koleran olleen kesällä 1848 huolestuttavampi ja herättäneen enemmän puhetta kuin Lontoossa julkaistu kommunistinen manifesti tai muut Euroopan levottomuudet.³⁶⁵ Vaikka kolera herätti myös Turussa selvästi pelkoa, eivät epidemiat Suomessa kasvaneet sellaisiin mittasuhteisiin, jotka johtivat Keski-Euroopassa laajoihin mellakoihin sekä kansainvaelluksiin ihmisten paetessa epidemia-alueilta.³⁶⁶

Pelkoa ja levottomuuksia pyrittiin hillitsemään 1800-luvun alussa esimerkiksi kertomalla mahdollisimman laajasti esivallan tarjoamasta avusta, eikä keisarin ylistys ollut kovinkaan hienovaraista. Artikkelissa, jossa kerrotaan keisarin määränneen, että Pietarista tulee lähettää Suomeen kaksikymmentä koleratautiin perehtynyttä lääkäriä auttamaan epidemian kanssa, on mukana seuraavanlainen alaviite:

*) Mikä suuri kehoitusaihe taas tämä asia meille Suomen lapsille, sydämestä kiittämään Armollista Esiwaltaa! Mikä suora syy uudella ahkeruudella pyytämään täyttää hänen isällisiä toivotuksiansa! Nyt Isä kantaa lapsiansa helmastansa etteivät he kulkutaudin uhriksi lankeisi niin kuin monet kansat!³⁶⁷

Koleraepidemiat ajoittuvat autonomian ajalle ja näin ollen myös limittyvät ajan poliittiseen ilmapiiriin. Keisari Nikolai I:stä pidettiin Suomelle suosiollisena keisarina, mutta keisarin vallan ja hyvyyden korostaminen lehdistössä nähtiin selvästi välttämättömäksi. Vaikka Suomea koskevia asioita säänneltiin emämaasta käsin ja esimerkiksi vuoden 1848 vallankumoukset ympäri Eurooppaa kiristivät sensuuria sekä Venäjällä että Suomen suuriruhtinaskunnassa, sai suomen kieli kuitenkin keisarilta myös suosiota.³⁶⁸ Vaikuttimena lienee toiminut ajatus siitä, että ruotsin kieli lähentäisi Suuriruhtinaskuntaa lujemmin Ruotsiin. Kielikysymys nousee esiin ehkä hieman yllättäen myös koleran tapauksessa. 1800-luvun lehdistön ollessa enemmistöltään ruotsinkielistä korosti esimerkiksi professori Pipping sitä, että oli tärkeää tiedottaa koleraa koskevista asioista sekä suomeksi

³⁶⁵ Häggman 1995, 154.

³⁶⁶ Hamlin 2009, 117.

³⁶⁷ Ulkomaan Sanoma. Turun Wiikko-Sanomien 17.09.1831, 1.

³⁶⁸ Kansallisbiografia: Nikolai I (1796–1855).

että ruotsiksi.³⁶⁹ Ruotsinkieliset lehdet julkaisivatkin suomenkielisiä lisäyksiä omiin numeroihinsa, eikä tiedotus kaikesta päätellen ollut täysin epäonnistunutta ainakaan 1800-luvun lopulla: vuonna 1894 Turun Lehti julkaisi yleisönosastokirjoituksen, jossa keuhuttiin, että kolerasta oli valistettu myös suomenkielistä väestöä.³⁷⁰ Kysymys kielestä jakoi silti lääkäreitäkin. Kun Finska Läkaresällskapet alkoi hyväksyä myös suomenkielisiä kirjoituksia lehteensä, seurasta erosi kaksi merkittävää jäsentä, Carl von Haartman sekä Immanuel Ilmoni.³⁷¹ Kieliryhmien huomioiminen oli tarpeen sekä konkreettisten sairastumisten ja kuolemien välttämiseksi että myös siksi, etteivät kansalaiset olisi kääntyneet toisiaan tai esivaltaa vastaan, sillä epidemiat olivat omiaan ruokkimaan huhuja ja eripuraa ihmisten välillä.

4.2. Huhupuheet ja uskonnolliset reaktiot epidemioihin

Epidemioiden aikaan oli tavallista, että tautien alkuperästä levisi huhuja, joissa usein syytettiin milloin mitäkin yhteiskuntaluokkaa, kieliryhmää tai etnistä vähemmistöä taudin levittämisestä. Tällaiset huhut myrkytyksistä ja tahallisesta taudin levittämisestä levisivät kansan parissa valistustyöstä huolimatta, vaikka niitä pyrittiin lehtien kirjoituksissa kumoamaan. Viralliset tahot paheksuivat näitä tarinoita, eikä suurin osa niistä todennäköisesti päätynyt painetuksi sanaksi asti. Hieman yleiskuvaa turkulaisista tunnelmista antaa kuitenkin *Sanomia Turusta* -lehden kirjoitus vuodelta 1854:

Niinkuin kaikkein kulkutautien ilmestyistä, antaa yksinkertainen kansa hulluja ja nauruttawaisia syitä tautien alkuun ja lewiämiseen. - - - Sekä wiimis kesänä että erinomattain vuonna 1831, jolloin kolera ensikerran kohteli meitä, mitä turhia puheita liikkui yksinkertaisen kansan seasta? Kaiwoja myrkytettiin, ruttotomua puhallettiin mäillä, kolera ratsasti sisään Turkuun walkoisen meran³⁷² selässä ja muuta senlaista joutawata patinata pidettiin.³⁷³

³⁶⁹ Finska Läkare-Sällskapetets sammanträden 1853. Notisblad 1854, 56.

³⁷⁰ Kaikenlaista. Turun Lehti 19.07.1894, 3.

³⁷¹ Pesonen 1980, 245.

³⁷² Tamman (ruots. märr, eng. mare).

³⁷³ Kulkutaudit. Sanomia Turusta 17.01.1854, 3.

Tämä on ainoa huhupuheita käsittelevä kirjoitus turkulaisessa lehdistössä. On vaikeaa sanoa, johtuuko tämä siitä, ettei Turun seudulla liikkunut kovinkaan paljon huhupuheita, vai onko turkulaisia lehtiä mahdollisesti sensuroitu tässäkin aiheessa. On myös mahdollista, että lehden toimituksessa on tehty itsenäinen päätös siitä, ettei haitallisina ja vaarallisina koettuja huhuja haluttu julkaista lehden sivuilla. Lainauksesta käy kuitenkin ilmi, että Turussakin selvästi pelättiin kaivojen myrkytyksiä ja ”ruttotomua”.

Koska koleran oireet muistuttivat enemmän myrkytystä kuin muita suolistotauteja, teoria myrkyttämisestä oli maailmalla hyvin yleinen, eikä asiaa ainakaan parantanut se, että monet koleran hoitoon ja ehkäisyyn tarkoitetut juomat, suitsukkeet, pillerit ja pulverit saattoivat itsessään olla myrkyllisiä.³⁷⁴ Ei siis ollut epätavallista, että koleran oireita pidettiin sekä tahattomana että tahallisenä myrkytyksenä.

Se, keitä mahdollisesta tahallisesta myrkyttämisestä syytettiin, riippui pitkälti kyseisen alueen poliittisesta tilanteesta ja eri väestönsien suhteista toisiinsa. Suomalainen aikalaislehdistö keskittyi pääasiassa näiden huhujen tuomitsemiseen, ja esimerkiksi *Sanomia Turusta* jättää kokonaan mainitsematta, keitä näissä tarinoissa pidetään syyllisenä myrkytyksiin. 1800-luvun lopulla lehdistö oli kuitenkin kenties hieman vapaampi kommentoimaan tarinoita tarkemmin. Esimerkiksi vuonna 1894 *Keski-Suomi* -lehdessä julkaistiin Viipurista välitetty kirjoitus, jossa kerrotaan alueella leviävän huhun siitä, että ”- - - herrat ja tohtorit yksistä tuumin ovat ruvenneet myrkyttämään ”mustaa kansaa”- - -”.³⁷⁵ Artikkelissa referoidaan myös muita vastaavia tarinoita, joissa kaikissa myrkytyksestä syytetään ”herroja” ja usein syyllisiksi listataan myös lääkärit.³⁷⁶

Vaikka 1800-luku ja teollistuminen nähdään usein teknologian ja uusien keksintöjen aikakautena, arkipäivän lääketieteessä käytettiin vielä monin paikoin

³⁷⁴ Hamlin 2009, 26 ja 83–84.

³⁷⁵ Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3.

³⁷⁶ Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3. Lääkärien syyttäminen epidemioista ei ollut harvinaista muuallakaan Euroopassa. Preussissa levisi tarinoita lääkäreistä, joille kuningas maksoi erityispalkkion jokaisesta koleraan kuolleesta. Englannissa puolestaan kuuluisa murhaaja- ja ruumiinryöstäjäkaksikko Burke & Hare oli yhä tuoreessa muistissa. Ihmiset pelkäsivät lääkäreiden käyttävän koleraa peitetarinana saadakseen opetusruumiita anatomian laitokselle. Ks. lisää Karlen 2000, 217.

keskiaikaisia menetelmiä.³⁷⁷ Lisäksi epäluottamus yläluokkia ja viranomaisia kohtaan on monilla alueilla synnyttänyt pelkoa ja epäluottamusta myös hoitotoimia kohtaan. Huolimatta siitä, etteivät tällaiset tarinat vaikuta mitenkään epätavallisilta, eivät lääkärit ole käsitelleet kansan riveissä näkyvää pelkoa ja luottamuspulaa mitenkään esimerkiksi *Notisbladissa*. Hamlinin mukaan lääkäreillä on kuitenkin ollut hyvin erilainen suhde ympärillä pyöriviin kauhutarinoihin: osa lääkäreistä kokeili epätoivoisesti uusia tapoja lääkittää potilaita, joiden hyväksi he eivät voineet tehdä juuri mitään. Monet lääkäritkin tuomitsivat silti kaikkein kokeellisimmat hoidot.³⁷⁸ Tästä huolimatta lääketieteen usein synkässä historiassa kokeellisia hoitoja on yleensä testattu nimenomaan köyhillä potilailla, joilla ei ole ollut varaa maksaa lääkärille. 1800-luvulla jopa hyvää tarkoittavan lääkärin hoito saattoi toisinaan olla tautia itseään pahempaa.³⁷⁹

Pelko ja huhut todella lietsoivat ihmisiä paikoin väkivaltaan. Turusta ei löydy mainintoja kaupungissa tapahtuneista väkivallanteoista, mutta emämaan levottomuudet levisivät myös autonomiselle alueelle. Esimerkiksi Itä-Suomessa sijaitsevassa Salmin pitäjässä syytettiin nimismies Georg Neiglickiä kansan myrkyttämisestä ja vainoamisesta koleraepidemian ja siihen liittyvien karanteenien ja rajoitusten aikana. Aikalaislehdistö nimeää syyksi karanteeniasetukset, mutta sekä Häggman että Klinge uskovat kansalle jaettujen koleralääkkeiden aiheuttaneen epäilyksen myrkytyksestä.³⁸⁰ Häggman mainitsee nimismiehen olleen myös tiukka verojen kerääjä, mikä on kiristänyt välejä kyläläisten ja nimismiehen kanssa jo ennestään.³⁸¹ Lopputulos oli joka tapauksessa raaka: nimismies poltettiin elävältä.³⁸²

Osassa tapauksista on myrkytyksen sijaan tai ainakin sen lisäksi kapinoitu epidemian vuoksi asetettuja rajoitteita kuten karanteenimääräyksiä vastaan. Esimerkiksi Hampurissa karanteeneista luovuttiin ainakin osittain sen vuoksi, että

³⁷⁷ Karlen 2000, 217.

³⁷⁸ Koleran kohdalla tällaisiin hoitoihin kuuluivat esimerkiksi varhaiset kokeilut sähköshokkihoidosta ja fenolin eli karbolihapon antaminen peräruiskeena. Syövyttävää fenolia käytetään esimerkiksi desinfiointiaineissa, ja elimistöön joutuessaan se toimii hermomyrkkynä. Ks. lisää Hamlin 2009, 84–86.

³⁷⁹ Hamlin 2009, 86.

³⁸⁰ Klinge 1997, 92 ja Häggman 1995, 157.

³⁸¹ Muutama viikkokausi Wenäjän-Karjalasta. Laatokka 06.02.1883, 3. ja Häggman 1995, 157–158.

³⁸² Häggman 1995, 158.

ne aiheuttivat levottomuutta kansalaisten parissa.³⁸³ Karanteenien vastustukseen oli varmasti useita syitä. Sen lisäksi, että karanteenit eivät juurikaan tuottaneet tuloksia ja aiheuttivat merkittäviä ongelmia kaupankäynnille, kyseessä oli myös käytäntö, joka herätti pelkoa ja epäluuloa paikallisissa asukkaissa.

Tarinat tahallisista myrkytyksistä ja vainoista eivät suinkaan ole tyypillisiä vain Suomessa tai vain koleran yhteydessä.³⁸⁴ Kulkutautien tapauksessa on usein haettu konkreettisia syyllisiä, joihin pelko ja turhautuminen tautia kohtaan voidaan purkaa. Koleran kohdalla on myös kansainvälisesti esitetty huomattava määrä vastaavia syytöksiä. Vaikka tartuntataudit ovat levinneet ihmisjoukkojen mukana, esimerkiksi muslimi- ja hindupyhiinvaeltajiin kohdistuneet syytökset ovat värittyneet hyvin vahvasti uskonnon ja etnisyyden kautta.³⁸⁵ Myös keskusteluun koleran alkuperästä joko Intiasta tai Bengalista levinneenä tautina liittyy Hamlinin mukaan paljon rassistista retoriikkaa ja syyllistämistä, jolla on enemmän yhteistä myrkytyshuhujen kuin bakteerin varsinaisen leviämisreitien tutkimisen kanssa.³⁸⁶

Ei ole ihme, että tarinat levisivät myös Suomeen, sillä ensimmäiset Euroopassa tunnetut myrkytystarinat ovat levinneet Moskovassa ja Pietarissa, missä myrkytyksistä syytettiin puolalaisia ja juutalaisia vähemmistöjä.³⁸⁷ Venäjällä uskottiin koleran olevan peitetarina sille, että valtaapitävät myrkyttivät kansaa. Pietarissa väkijoukot tunkeutuivat sairaaloihin vapauttamaan sairastuneet, ja lääkäreitä pahoinpideltiin.³⁸⁸

Keskustelu siitä, oliko kyse taudista vai järjestelmällisestä myrkyttämisestä, oli yleistä, mutta syyllisten etsiminen ei rajoittunut vain huhupuheisiin. Silloinkin, kun taudin uskottiin olevan tarttuva, sille haettiin syyllisiä muista etnisistä ja poliittisista ryhmistä.³⁸⁹ Tukholmassa pelkästään epäilyttävältä vaikuttavien liemien tai pulverien kantaminen saattoi olla vaarallista ja aiheuttaa sen, että

³⁸³ Helenius 1999, 81–82.

³⁸⁴ Hamlin 2009, 53–54.

³⁸⁵ Hamlin 2009, 5, Weiss 2006, 196–197.

³⁸⁶ Hamlin 2009, 46–59.

³⁸⁷ Hamlin 2009, 82, Hempel 2007, 12–13.

³⁸⁸ Hempel 2007, 13.

³⁸⁹ Hamlin 2009, 82–83.

henkilöä epäiltiin myrkyttäjäksi.³⁹⁰ Syytösten uhreiksi joutui kuitenkin suhteettoman suuri osa nimenomaan vähemmistöistä. Vaikka kyse on varmasti osittain ollut ihmisille tyypillisestä tarpeesta saada pelottavalle asialle jokin edustaja, jota vastaan taistella, ovat eri tahoihin kohdistuneet syytökset olleet myös mitä suurimmassa määrin poliittisia, olivat ne sitten keskittyneet luokkaan, etnisyyteen, poliittiseen kantaan tai uskonnolliseen vakaumukseen. Turusta ei ole säilynyt selviä tietoja levottomuuksista, mutta ilmiö oli maailmalla yleinen ja laajalle levinnyt. Ei siis ole mahdotonta, että kolera olisi ruokkinut eripuraa myös Turussa.

Maallisten varotoimien lisäksi rukoilu oli tärkeä osa koleralta suojautumista. *Turun Wiikko-Sanomissa* ei varsinaisia pitkiä rukouksia julkaistu, vaikka Jumalan apua pyydetäänkin – usein samassa yhteydessä, jossa apua kaivataan myös keisarilta.³⁹¹ Sen sijaan sekä *Åbo Tidningar* että *Åbo Underrättelser* julkaisivat pitkiä rukouksia, jotta Jumala pelastaisi kansan kulkutaudilta.³⁹² Osa rukouksista on muotoiltu samaan tyyliin kuin mikä tahansa tuon ajan lehtikirjoitus, osa taas on aseteltu selvästi runomuotoisemmin. Nämä rukoukset ovat myös usein heti lehden ensimmäisillä sivuilla, monesti heti ensimmäisenä etusivun kirjoituksena. Osa rukouksista keskittyy pyytämään Jumalan apua taudin voittamiseksi, mutta osassa kulkutauti nähdään myös Jumalan rangaistuksena syntisille:

Oi herra, herra Jumala, Taivaallinen Isä! Oikeudenmukainen kaikissa päätöksissäsi ja pyhä kaikissa teoissasi! Sinun pyhän sanasi olet sinä puhunut sinun kansaasi vastaan! Ja huutanut myrkyllistä ilmaa ja pestilentiaa koetellaksesi lakiesi rikkojia ja niitä jotka eivät halua ääntäsi kuulla.³⁹³

Lähes kolme sivua pitkä rukous on sävyiltään ennen kaikkea synkkä. Kolera nähtiin nimenomaan rangaistuksena syntisille, ja mielikuva myrkyllistä ilmaa kansansa päälle huutavasta Jumalasta on voimakas ja pelottava. Hamlinin mukaan maailmalla oli yleistä nähdä tauti Jumalan rangaistuksena – erityisesti silloin, kun

³⁹⁰ Tallerud 1991, 57.

³⁹¹ Cholera ja Sota Sanomia St. Pietarborgista. *Turun Wiikko-Sanomien* 25.06.1831, 1–3.

³⁹² Bön. *Åbo Tidningar* 28.12.1831, 1–2. ja *Cholera Morbus*. *Åbo Underrättelser* 12.01.1831, 1–2.

³⁹³ "O Herre, Herre Gud, himmelske Fader! Rättwis i alla dina wägar, och helig uti alla dina Werk! I ditt heliga Ord har Du talat emot ditt Folk, och hotat med giftig luft slå och med pestilential hemsöka din Lags öfwerträdare och dem som din röst icke höra wilja." Bön, som under än påstående Cholera-härjningar, i alla Ryslands Evangeliska Kyrkor uppläses. *Åbo Tidningar* 05.03.1831, 1–3.

se tappoi ihmisiä maissa, joiden enemmistö ei ollut kristittyjä.³⁹⁴ Omaakin kansaa toki paheksuttiin, ja ainakin tässä rukouksena ovat turkulaiset itse osoittaneet heikon uskonsa ja aiheuttaneet Jumalan rangaistuksen. Tällaiset puheet Jumalan rangaistuksesta jäävät kuitenkin melko pieneen osaan, ja merkittävämmässä roolissa ovat avunpyynnöt ja käsitys armeliaasta Jumalasta. Esimerkiksi vuonna 1831 *Åbo Tidningarissa* julkaistiin rukous, jossa Jumalaa ylistettiin hänen armeliaisuudestaan taudista huolimatta. Jumalan armoa ei pyydetty ainoastaan Suomelle, vaan sitä toivottiin myös muille koleraan koettelemille maille. Erityisesti rukouksessa mainitaan Englanti maana, joka todella tarvitsee rukouksia koleraan vuoksi.³⁹⁵ Solidaarisuutta esiintyi siis ainakin eurooppalaisten kesken, mutta se ulottui Euroopan ulkopuolelle vain hyvin harvoin. Hamlinin mukaan vasta 1850-luvun jälkeen yleistyi ajatus siitä, että Jumalan rangaistuksen sijaan kyse oli yhteisestä koettelemuksesta, josta mahdollisimman monen toivottiin selviävän. Hän liittää tämän asennemuutoksen protestantismin leviämiseen Euroopassa.³⁹⁶

Myös hautausmaat antavat käsityksen uskonnon roolista kriisin käsittelyssä. Vaikka kolerahautausmaat tarjosivatkin mahdollisuuden haudata myös epidemian uhrin kristinuskon oppien mukaan, kolerahautausmaita pidettiin kuitenkin tavallista kirkkomaata huonompana lepopaikkana. Hautausmaan muurien ulkopuolelle hautaaminen oli usein rangaistus, joka oli varattu rikollisille tai itsemurhan tehneille, ja ilmeisesti jopa seurakunnan vihkimät epidemiahautausmaat nähtiin jatkumona tälle ajatukselle. Ruotsissa omaiset kokivat viralliset kolerahautausmaat selvästi huonommaksi vaihtoehdoksi, ja osa kävi yön pimeydessä kaivamassa läheisensä ruumiin ylös ja hautaamassa vainajan ilman lupaa tavallisen hautausmaan muurien sisäpuolelle.³⁹⁷ Turusta ei ole tietoa näin rajusta vastarinnasta kolerahautausmaita kohtaan, mutta on mahdollista, että esimerkiksi Turkuu suuremmassa Tukholmassa kolerahautausmaat olivat voimakkaammin jakautuneet myös sosioekonomisiin perustein. Turkulaisten uskonnollisia tunteita rauhoitti hieman tieto siitä, että kolerahautausmaalla lepäsivät kaikki taudin uhrin rahvaasta pormestariin, ja suurin osa sai papilta mukaansa edes jonkinlaisen siunauksen. Jossain määrin hautausmaihin kuitenkin

³⁹⁴ Hamlin 2009, 73–74.

³⁹⁵ Bön. *Åbo Tidningar* 28.12.1831, 1–2.

³⁹⁶ Hamlin 2009, 87.

³⁹⁷ Tallerud 1991, 57.

liitettiin negatiivinen leima, sillä niiden läheisyydessä tapahtui paljon rikoksia. Osasyyn tähän oli varmasti myös hautausmaiden syrjäinen sijainti. 1800-luvulla Itäharjun kolerahautausmaalla tapahtui ainakin yksi kuolemantuomioon johtanut ryöstö.³⁹⁸ Lisäksi hautausmaalle oli ilmeisesti haudattu salassa abortoitu sikiö, mutta tästä aiheesta uutisointi oli erittäin niukkaa.³⁹⁹

Vaikka Jumalan apua pyydetään usein myös myöhempien epidemioiden yhteydessä, vaikuttaisivat jopa monta sivua pitkät rukoukset olleen nimenomaan ensimmäisen epidemian ilmiö, ja niiden osuus aineistossa jää siksi hyvin vähäiseksi. Kyse lienee osittain muutoksesta lehdistön toiminnassa ja kirkollisten asioiden siirtymisestä hieman pienempään rooliin lehdistössä. Ensimmäisen epidemian yhteydessä oltiin uuden ja eksoottisen taudin äärellä, mikä on saattanut myös aiheuttaa sen, että uskontoon on turvauduttu kriisin keskellä voimakkaammin. Uskontoon turvautuminen ei kuitenkaan sulkenut pois lääketiedettä, vaan Jumalan avun lisäksi yleensä hartaimmatkin kristityt turvautuivat myös maallisiin keinoihin.⁴⁰⁰

Eikä kolera lietsonut pelkästään epäluottamusta kanssaihmiisiin, vaan sairastuneiden avuksi tehtiin myös paljon hyväntekeväisyyttä. Venäjältä saatiin keisarillisia avustuksia erityisesti koleraan kuolleiden lapsille.⁴⁰¹ Lisäksi kolerasairaalan kalusto hankittiin täysin lahjoitusvaroilla, ja yksityishenkilöt lahjoittivat varoja hoitohenkilökunnan kouluttamiseen.⁴⁰² Vaikka köyhien avustaminen on ainakin tiettyyn pisteeseen asti nähty kristillisenä velvollisuutena, ei liene syytä olettaa, etteikö mukana olisi ollut myös aitoa sympatiaa. Tätä varmasti lisäsi Turussa se, että tauti oli monena vuonna koskettanut kaikkia yhteiskuntaluokkia, eikä sitä näin ollen nähty täällä välttämättä yhtä tiukasti ansaittuna vitsauksena kuin muualla.

Kiinnostava on myös 12.01.1831 *Åbo Underrättelserissä* julkaistu runo, jonka on ilmeisesti kirjoittanut nimettömäksi jäänyt lääketieteen opiskelija. Hän kuvaa

³⁹⁸ Kuolemantuomio. Sanomia Turusta. 22.07.1890, 2.

³⁹⁹ Sikiön salaaminen. Sanomia Turusta. 17.03.1894, 2.

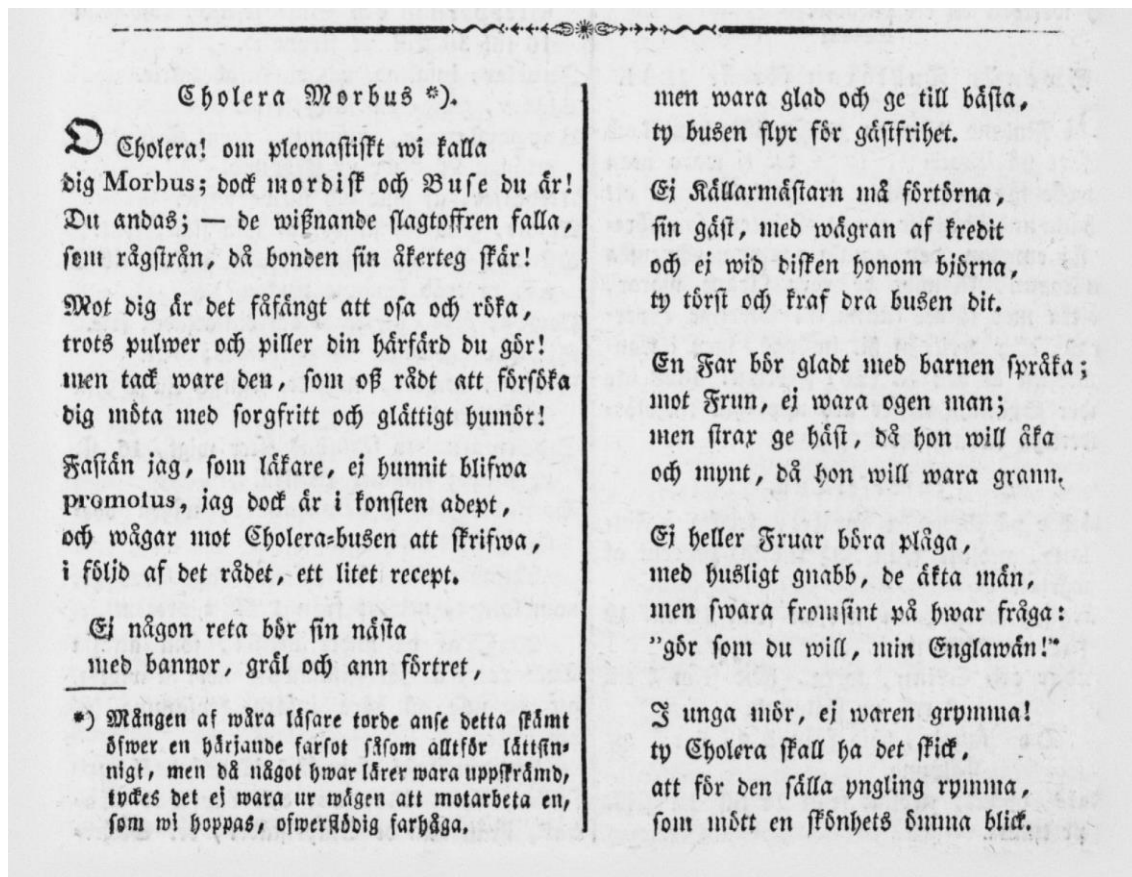
⁴⁰⁰ Hamlin 2009, 73.

⁴⁰¹ Berättelse om fattigförörjningen i Åbo. Åbo Tidningar. 11.10.1853, 2. Apuvaroja koleraan kuolleiden perheille. Sanomia Turusta. 13.07.1894, 2.

⁴⁰² Nikula 1972, 234.

runossaan sekä koleran hoitokeinoja että omia ammatillisia haasteitaan. Vaikka kyseessä ei olekaan huhupuhe eikä varsinaisesti rukouskaan, on runo mielestäni paitsi kiinnostava myös poikkeuksellinen lähde. Muita vastaavanlaisia runoja ei julkaistu turkulaisissa lehdissä ainakaan koleran yhteydessä.

Kuva 1. Kansalliskirjaston Digitoidut aineistot: Åbo Underrättelser, 12.01.1831, 1-2.

Kuvassa näkyvät runon ensimmäiset kahdeksan säkeistöä. Yhteensä 12 säkeistöä pitkä runo jatkuu kuvassa näkyvien lisäksi vielä neljän säkeistön verran ja vie melkein kaksi sivua kuusisivuisesta lehdestä. Kirjoittajan nimeä ei mainita, mutta koleraepidemian lyiriselle käsittelylle on selvästi annettu paljon arvokasta palstatilaa. Neljä viimeistä säkeistöä keskittyvät ohjeistamaan hyveelliseen ja onnelliseen elämään, joten keskityn tässä kuvassa näkyvistä säkeistöistä kolmeen ensimmäiseen, sillä ne kuvaavat mielestäni parhaiten sitä, millaisena nuori, vasta valmistumassa oleva lääkäriopiskelija on nähnyt epidemian:

Oi kolera! Pleonastisesti kutsumme sinua Morbukseksi sillä sekä morbinen että mellastava olet;
Sinä hengität; lakastuvat uhrin iskustasi kaatuvat
kuin ruiskorsi; maalla sinä jälleen seisot

Sinua vastaan on turha savuttaa ja polttaa!
Pulvereista ja pillereistä huolimatta kuljet eteenpäin!
Mutta ota neuvosta vaarin
sillä me vastustamme sinua suruttomuudella ja iloisella mielellä!

Lääkärinä minä ymmärrän,
Ei ole aikaa promootioon
Olen kuitenkin aloittelija taiteessani
Ja tie vastaan Kolera-mellakkaa on riipivä
Joten seuraavaksi pieni resepti - - - ⁴⁰³

Runon seuraavat säkeet kehottavat ihmisiä unohtamaan huolensa ja välittämään läheisistään. Neuvot pysyvät hyvin maallisina ja ennen kaikkea optimistisina. Vaikka runon alussa maalataan kuvaa kammottavasta Kolera Morbuksesta, johon eivät tehoa pulverit tai pillerit, teksti päättyy kuitenkin säkeisiin, joissa luvataan, että maailmasta voi tulla paratiisi, kunhan vain ihmiset luopuisivat suruistaan ja peloistaan ja keskittyisivät auttamaan toisiaan.⁴⁰⁴ Runossa elää hyvin vahvana humoraalioppiin ja miasma-teoriaan liittyvä ajatus mielialojen vaikutuksesta terveyteen.

Kaiken kaikkiaan runo kuvaa hyvin oman aikansa suhtautumista epidemiaan. Se oli pelottava ja tappoi suorastaan ”mellastavalla” voimalla, mutta ihmisen – niin lääkärin kuin potilaankin – tuli olla sen edessä mahdollisimman peloton. Tehokkaiden hoitojen ja lääkkeiden puute oli turhauttavaa ja ahdistavaa, mutta kristillinen nöyryys sekä humoraaliopin mukainen tasainen mieli ja positiivinen asenne auttaisivat pahimman yli. Vaikka vuosisadan kuluessa runon edustamat humoraaliopin mukaiset opetukset jäivät hiljalleen pois, onnistuu ensimmäisen epidemian aikana kirjoitettu runo mielestäni kuvaamaan koleran kokemista tavalla, joka vastaa laajemminkin 1800-luvun näkemyksiä ja kokemuksia taudista.

Ensimmäiseen koleraepidemiaan reagoitiin voimakkaan uskonnollisesti. Näiden uskonnollisten reaktioiden katoaminen aineistosta kertoo luultavasti enemmän lehdistön kuin uskonnollisuuden muutoksesta. On todennäköistä, että myös

⁴⁰³ “O Cholera! Om pleonastist wi kalla dig Morbus: dock morbid och Buse du är! Du andas; - de wisnande flagtoffren falla, som rågstrån, då bonden sin återdig star! / Mot dig är det fåfangt att osa och röka, trots pulwer och piller din hårfärd du gör! Men tack ware den, som os rådt att försoka dig möta med förgfritt och glättig humör! / Fastrår jag, som läkare, ej hunnit blifwa promotes, jag bod är i konsten adept, och wågar mot Cholera-busen att strifwa, i följd af det rådet, ett litet recept.” Cholera Morbus. Åbo Underrättelser 12.01.1831, 1.

⁴⁰⁴ Cholera Morbus. Åbo Underrättelser 12.01.1831, 2.

myöhempien epidemioiden aikana etsittiin sekä lohtua että syyllisiä uskonnosta ja sen opeista tai niiden rikkomisesta. Koleran esittäminen syntisten aiheuttamana näkyy osittain myös ympäri Eurooppaa levinneissä huhupuheissa. Syyllisiksi katsottiin usein esimerkiksi muita uskontoja edustavat vähemmistöt, kuten juutalaiset. Suomessa vaikuttaa kuitenkin siltä, että huhupuheiden pääpaino oli luokkayhteiskunnan luomassa epäluulossa ”herroja” kohtaan. Huhupuheet lähtivät liikkeelle osin karanteeneista ja ihmisten liikkumisen ja vapauksien rajoituksista, mutta vähintään yhtä voimakkaana läsnä oli pelko siitä, että tauti olikin tahallinen yritys myrkyttää kansaa. Koleran äkillinen ilmaantuminen ja taudin tappavuus herättivät pelkoa ja levottomuuksia ympäri maailmaa. Lääkäriopiskelijan runoon tallentuneet neuvot tasaisesta ja levollisesta mielestä ovat olleet osa humoraalioppia ja miasma-teoriaa, mutta ohjeistus tunnekuohujen välttämisestä terveyden nimissä lienee ollut avuksi myös silloin, kun on pyritty rauhoittelemaan huhupuheiden lietsomaa raivoa.

Vaikka monin paikoin on mahdotonta saavuttaa tavallisen turkulaisen kokemuksia kolerasta, voidaan lääkärien ja virkamiesten tuottaman aineiston pohjalta kenties tehdä joitakin arveluita siitä, miten kaupunkilaiset ovat reagoineet koleraan. Tautia kohtaan tunnettu pelko on ilmeistä. Kansan parissa levinneet huhupuheet kertovat epäluulosta lääkäreitä ja virkamiehiä kohtaan, joilta toisaalta saatiin ohjeistusta taudin hoitamiseksi ja siltä suojautumiseksi. Hoidoista ei kuitenkaan yleensä ollut merkittävästi apua, mikä taas on todennäköisesti entisestään pahentanut epäluottamusta virkavaltaa kohtaan sekä avuttomuuden tunnetta uhkaavan taudin edessä.

5. Lopuksi

Vaikka kolera saapui Suomeen ja Turkuun ensimmäistä kertaa vasta vuonna 1831, se ei ollut Pohjois-Euroopassakaan täysin tuntematon tauti. Koleran leviämistä oli seurattu tiiviisti, ja sen saapumista Suomeen osattiin myös odottaa. Käytännössä kolera oli kuitenkin vieras, ja se koettiin ainakin lääkärien kirjoituksissa itämaiseksi ja eksoottiseksi tunkeutujaksi Pohjolassa. Kolera ei myöskään ollut – edes aikalaistensa silmissä – kaikkein suurin 1800-luvun tappaja. Kolerasta tekivät pelottavan myrkytystä jäljittelevät oireet, jotka saivat ihmiset pelkäämään taudin sijasta toisiaan, sekä erityisesti se, miten nopeasti tauti pahimmillaan saattoi tappaa. Tappavammat kulkutaudit kuten punatauti ja lavantauti olivat myös suolistotauteja, mutta sen lisäksi, että niihin oli totuttu yleisinä vitsauksina, ne myös antoivat sairastuneelle hieman enemmän aikaa hyvästellä lähimmäiset ja sopeutua ajatukseen tautiin kuolemista. Vaikka 1800-luvun Suomea koettelivat useat erilaiset epidemiat, eikä tauteihin kuoleminen ollut epätavallista, teki kolerasta erityisen järkyttävän se, että aamulla terveenä herännyt saattoi olla kuollut jo saman päivän iltana. Turussa tilanteeseen antoi oman lisänsä myös se, että ensimmäinen ja sitä kautta monin tavoin muutenkin pelottavin epidemia oli kaikkein pahimmillaan juuri Turussa, jossa se kesti pitkään ja tappoi runsaasti ihmisiä säätyyn tai asuinalueeseen katsomatta.

Vaikka Suomessa oli hyvin vähän lääkäreitä, ammattikunta oli kuitenkin aktiivinen ja hyvin perillä alansa uusista kansainvälisistä tutkimuksista ja teorioista. Paradigman muutos miasma-teoriasta bakteriologiseen teoriaan oli Suomessa aivan yhtä monimutkainen kuin mitä se oli myös muualla Euroopassa. Sen sijaan, että uusi teoria todisteineen olisi muuttanut lääkärien käsityksiä yhdessä nopeassa aallossa, kaksi paradigmaa limittyivät toisiinsa monimutkaisilla ja vaihtelevilla tavoilla. Monilla lääkäreillä oli omia käytännön kokemuksiin pohjaavia näkemyksiään, ja ne saattoivat erota suurestikin muiden lääkärien ajatuksista. Nykyaikaan säilyneet keskustelut eivät myöskään edusta kaikkia ajan näkemyksiä. Tieteessä – niin 1800-luvulla kuin nykyisinkin – pääsee usein suureen tietoisuuteen vain pieni osa kaikista oman aikansa teorioista. Esimerkiksi Carl Qvistin väitöskirjasta käy ilmi, etteivät tartuntatautiteoriaa vastustaneen Carl von

Haartmanin ajatukset ole välttämättä tyypillinen esimerkki hänen aikansa lääkärin näkemyksistä, vaikka Haartman veljineen on eittämättä saanut omille kirjoituksilleen poikkeuksellisen paljon huomiota niin aikalaisiltaan kuin jälkipolviltakin.

Tautina kolera haastoi monin paikoin uutta paradigmaa ajavia lääkäreitä. Vain suolistossa elävän bakteerin havaitseminen edellytti nimenomaan ulosteen ja suoliston tutkimista, ja tauti levisi perinteisen pisaratartunnan sijaan veden kautta. Keskustelussa onkin nähtävissä, että tartuntatautiteoria on hyväksytty monien muiden tautien kohdalla koleraa nopeammin, sillä käytännön kokemus osoitti lääkäreille, ettei kolera levinnyt samalla tavalla kuin esimerkiksi hengitystieinfektiot. Koleran oireet ja leviäminen yleisimmin vesiteitse eivät tukeneet 1800-luvun yksinkertaista tartuntateoriaa, vaan edellyttivät monien eri tartuntatapojen tunnistamista ja pisaratartunnan ja ulostetartunnan erottamista toisistaan.

Bakteriologisen teorian kehittymistä ja bakteerien torjuntaan liittyviä keksintöjä voidaan hyvällä syyllä pitää yksinä merkittävimpinä keksintöinä historiassa. Antibiootit ja hyvä infektioiden hoito ovat mullistaneet terveydenhoidon ja elinajanodotteen Euroopassa. Paradoksaalista kyllä, näiden keksintöjen takana olevan teorian ensiaskeleet 1800-luvulla eivät olleet kovinkaan mullistavia lääkärin ja potilaiden arjen kannalta. Ennen antibioottien keksimistä bakteriologinen teoria vaikutti melko vähän siihen, miten potilaita hoidettiin, vaikka jotkin aiemmat hoitokeinot jäivät pois; esimerkiksi suitsuttamiseen ja hauteisiin perustuvat hoidot katoavat lehdistöohjeiden parista 1800-luvun loppua kohden. Kolerabakteerin kannalta hitaasti toimivat antibiootit olivat heikko apu koleraan, jossa tärkeämpää oli potilaan nestetasapainon ylläpito. Vasta suonensisäisen nesteytyksen yleistyminen tarjosi todellisia tapoja auttaa sairastuneita.

Hyvän hygienian merkitys kasvoi bakteriologisen teorian myötä, sillä enää vaarana ei ollut vain näkyvä ja haiseva jäte, vaan myös näkymättömät epäpuhtaudet. Tautien ehkäisemisellä on ollut merkittävä rooli vesihuollon ja infrastruktuurin kehityksessä. Karanteenista luovuttiin – muiden maiden esimerkin mukaan – jo

1800-luvun puolivälissä. Todennäköisesti yksittäisiä potilaita on pyritty jossain määrin eristämään muista myös tämän jälkeen, mutta laajemmista viranomaisten ylläpitämistä karanteeneista ei koettu olevan selkeää hyötyä taudin ehkäisemisessä. Viranomaiset pyrkivät sen sijaan panostamaan tiedottamiseen ja valistukseen sekä terveydenhuollon käytännön toimiin, kuten potilaiden kuljettamiseen sekä sairaaloiden ja hautausmaiden perustamiseen.

1800-luvun kuluessa muuttui myös yleinen käsitys terveydestä ja puhtaudesta sekä näiden suhteesta toisiinsa. Yksilöllisestä terveydestä ja kristillisestä puhtauden hyveestä siirryttiin kansanterveyteen ja hygieniaan. Vaikka monien tutkijoiden mukaan olisi liioittelua nähdä kolera 1800-luvun yleiseurooppalaisen sanitaatiouudistuksen alullepanevana voimana, on laajoilla epidemioilla varmasti ollut merkitystä siinä, miten voimakkaasti ja missä näitä uudistuksia on lähdetty ajamaan. Hygienialiike sai tukea uudenlaisesta tilastotiedosta, jota kerättiin myös koleraepidemioiden yhteydessä, ja aiemmin lähinnä uskonnollisia tai miasma-teoriaan pohjaavia neuvoja tarjonneet sanomalehdet alkoivat 1800-luvun lopulla kirjoittaa bakteereista ja desinfiointin ja puhtauden tärkeydestä. Näin aihe alkoi muuttua lääketieteen ammattilaisten teoriasta vakiintuneemmaksi ja arkipäiväisemmäksi osaksi tavallisten kaupunkilaisten elämää. Nämä kolerakeskusteluunkin liittyneet asiat ovat antaneet lisää argumentteja hygienialiikkeelle, ja kansalaisten tuki kalliille ja monimutkaisille toimenpiteille, kuten viemäriverkoston uudistamiselle, on todennäköisesti ollut sitä voimakkaampaa, mitä paremmin on ymmärretty tautien ja puhtaan veden yhteys.

Kolerahautausmaat ovat jääneet yhdeksi niistä harvoista merkeistä, jotka Turussa enää muistuttavat 1800-luvun epidemioista. Itäharjun hautausmaa muistuttaa tapahtumista, mutta paikkaa itsessään uhkaa katoaminen, sillä vaikka Itäharjun kolerahautausmaasta löytyy tietoja internetistä, ei paikalla ole mitään kylttiä, joka kertoisi sen historiasta. Kakolanrinteen hautausmaa puolestaan on jo täysin kadonnut katujen ja pihojen alle, mutta alueella tehdyt arkeologiset pelastuskaivaukset kertovat epidemian aikaisista hautaamistavoista ja vainajien kohtelusta asioita, jotka eivät kenties paljastuisi enää kirjallisista lähteistä. Vainajien asettelu arkkuun kertoo, ettei kriisitilanteessakaan kuolleita kohdeltu vain pelokkaan hätäisesti. Jokainen vainaja on myös saanut oman arkun, eikä heitä

ole haudattu joukkohautaan, vaikka arkkuja onkin aseteltu myös päällekkäin. Toisaalta jos alueella olisikin ollut arkuttomia hautauksia, eivät ne todennäköisesti olisi säilyneet nykypäiviin asti. Emme myöskään tiedä, miten paljon ihmisiä on haudattu Itäharjun kolerahautausmaalle ja onko heidät kaikki haudattu arkuissa. Näihin hautausmaihin kohdistuva arkeologinen tutkimus olisikin kiinnostava lisä historiallisten lähteiden rinnalle.

Kolerasta käyty keskustelu turkulaisissa sanomalehdissä on nivoutunut osaksi muuta autonomian ajan poliittista keskustelua. Sitä on rajoitettu ja sensuroitu, ja äänessä ovat pääasiassa lääkärit ja virkamiehet, jotka antavat ylhäältä käsin kansalle ohjeita juurikaan selittämättä tai avaamatta näkemyksiä näiden ohjeiden takana. Tavallisten kansalaisten reaktiot näkyvät lehdistössä pääasiassa silloin, kun kirjoituksissa paheksutaan kansan parissa leviäviä huhuja siitä, että taudin sijasta kyse olisikin herrojen yrityksestä myrkyttää kansaa. Näissä kirjoituksissa kansan parissa leviäviä tarinoita paheksutaan voimakkaasti, ja lehdistö itsessään keskittyy korostamaan virkavallan tekemää tärkeää työtä ja keisarilta saatua tukea, jonka voimin epidemiat on tarkoitus selättää. Valistuksesta huolimatta erilaiset huhut ja pelottavat tarinat pysyvät kuitenkin sitkeästi osana kolerasta käytyä keskustelua aina ensimmäisestä epidemiasta 1800-luvun loppuun asti. Turkulaisissa sanomalehdissä on kuitenkin paljon vähemmän jälkiä näistä tarinoista kuin esimerkiksi Itä-Suomessa. Ainoastaan yhdessä turkulaislehden kirjoituksessa käsitellään koleraa koskevia huhupuheita. Tämä saattaa kertoa siitä, että myrkytyshuhut olivat yleisempiä idässä, tai toisaalta siitä, että turkulaisia lehtiä sensuroitiin tai säänneltiin tarkemmin. Uskonnolliset kirjoitukset ja erityisesti koleraa käsittelevät pitkät rukoukset tuntuvat olleen pääasiassa ensimmäiselle epidemialle tyypillinen reaktio, jota ei enää myöhempien epidemioiden yhteydessä näy.

1800-luvulla lehdistön toiminta Suomessa kasvoi valtavasti, ja lehdissä kirjoitettiin yhä aktiivisemmin ja laajemmin niin ulkomaisista kuin kotimaisistakin epidemioista. Vuosisadan loppupuolella aineiston määrä on jo niin suuri, että sen joukosta on suorastaan vaikeaa löytää kotimaata koskevia uutisia. Tämä muutos johtuu koko lehdistön murroksesta eikä niinkään siitä, että kolerasta olisi tullut aiempaa pelottavampi tai suurempi uhka. Uutismassan laajuus kuitenkin johtaa

väistämättä siihen, että jotkin 1800-luvun lopun kotimaiset ilmiöt ovat jääneet tässä tutkielmassa käsittelemättä, ja niiden tutkimiselle olisi tarvetta jatkossakin. 1900-luvulle tultaessa koleraa esiintyy vielä muutamina epidemioina, mutta vesihuollon kehittymisen myötä tauti häviää Suomesta lähes täysin ja muuttuu epidemioista harvoiksi, usein ulkomailta saaduiksi tartunnoiksi.

Koleraa ei missään nimessä ole voitettu. Vaikka tautiin on kehitetty sekä rokote että nopeasti toimivia antibiootteja, jotka lyhentävät taudin kestoja, parhaan avun tarjoaa edelleen suonensisäinen nesteytys. Aktiivisia epidemioita on yhä ympäri maailmaa, ja myös lääkkeille vastustuskykyiset kannat ovat lisääntyneet. Kuten 1800-luvun Suomessa, myös modernissa maailmassa kolera uhkaa yhä pahiten heikoimmassa asemassa olevia, joilla ei ole käytössään puhdasta vettä tai varaa toimivien sanitaatoratkaisujen ylläpitoon.

Lähteet:

Alkuperäislähteet:

1. Kirjallisuus

Haartman, Carl von: *Tankar om Choleran*. St. Petersburg. Tryckt Hos Karl Krat 1832.

Qvist, Carl: *Om Koleran i Helsingfors 1871 och om föregående koleraepidemier i Finland*. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors, 1872.

2. Sanoma- ja aikakauslehdet:

Aura

Kirje Turusta. *Aura* 24.09.1893, 2.

Kolera, sen luonne ja wälttämiskeinot. *Aura* 17.07.1894, 2.

Uhkaawan kolerawaaran johdosta. *Aura*. 06.07.1894, 1.

Uusia toimenpiteitä koleran waralta. *Aura* 13.07.1894, 2.

Helsingfors Tidningar

Död i Landsorten. *Helsingfors Tidningar* 21.01.1832, 3.

Keski-Suomi

Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3.

Laatokka

Muutama wiikkokausi Wenäjän-Karjalasta. *Laatokka* 06.02.1883, 3.

Notisblad för läkare och pharmaceuter

Appelgren: Pathologiska anatomie och physiologie. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter, 1/1849 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Januari, 3–16. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Bidrag till utredning af luften förekommande organiska ämnen. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter, 6 och 7 / 1860 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Juni & juli, 99–100. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1860.

Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden, Den 27 April, *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter. 12/1860 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar* December, 191. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1860.

Finska Läkare-Sällskapets sammanträden 1853. Maj 12-Oct. 29. *Notisblad 3/1854 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*, 53–63. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1853.

Finska Läkare-Sällskapets Sammanträden, Den 28 April. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter, 6/1849 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Juni, 93. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

F.J.R: Om Cholerans contagioset. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter 10/1849, Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. October. 145–149. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Frågan om upphäfvandet af quarantainen i Norge. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter, 10/1849 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. October, 145–151. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Ilmoni Im, Rabbe F.J, Törnroth L.H, Ingman E.A, Bonsdorff E.J ja Pipping J.W: Förord. *Notisblad för läkare och pharmaceuter, 1/1849 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Januari, 1. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Medicinal Statistik. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter*, 7/1851, Bihang till *Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Juli, 110–111. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1851.

Om en verksam method hos Judarne i Smyrna att kurera Cholera-sjuka. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter*, 4/1849 Bihang till *Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. April, 59–60. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Om små mikroskopiska djur i blod. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter*, 6/1849 Bihang till *Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Juni, 81–82. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Åbo Tidningar

Berättelse om fattigförförjningen i Åbo. *Åbo Tidningar*. 11.10.1853, 2.

Bön. *Åbo Tidningar* 28.12.1831, 1–2.

Bön, som under än påstående Cholera-härjningar, i alla Rysslands Evangeliska Kyrkor uppläses. *Åbo Tidningar* 05.03.1831, 1–3.

Ett nytt Medel emot Cholera. *Åbo Tidningar* 13.07.1831, 1–2.

Kungörelser. *Åbo Tidningar* 24.03.1848, 4

L. G. von Haartman: Bihang till Åbo Tidningar. *Åbo Tidningar* 03.09.1831, 5–6.

Neuwoja Kolera-taudin wälttämiseksi. *Åbo Tidningar* 07.07.1848, 5–6.

Nytt Botemedel emot Cholera. *Åbo Tidningar* 02.07.1831, 2.

Åbo. *Åbo Tidningar* 29.01.1850, 1.

Riga den 18 Maji. *Åbo Tidningar* 15.06.1831, 1–3.

Åbo Underrättelser

Cholera Morbus. *Åbo Underrättelser* 12.01.1831, 1–2.

L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Bihang till Åbo Underrättelser. *Åbo Underrättelser* 22.06.1831, 5–12

Om den så kallade Swarta Döden. *Åbo Underrättelser* 14.01.1832, 2–3.

Åbo. *Åbo Underrättelser* 10.09.1831, 1.

Åbo den 25 Mars. *Åbo Underrättelser* 25.03.1869, 1.

Riga den 18 Maj. *Åbo Underrättelser* 15.6.1831, 1–2.

Sanomia Turusta

Apuvaroja koleraan kuolleiden perheille. *Sanomia Turusta*. 13.07.1894, 2.

Kolera. *Sanomia Turusta* 12.07.1894, 3.

Kolerahautausmaa Kakolanmäellä. *Sanomia Turusta* 21.08.1895, 2.

Koleratauti Helsingissä. *Sanomia Turusta* 06.10.1871, 2.

Kotomaalta. *Sanomia Turusta* 31.08.1866, 1.

Kulkutaudit. *Sanomia Turusta* 17.01.1854, 3.

Kuolemantuomio. *Sanomia Turusta*. 22.07.1890, 2.

Sekasanomia. *Sanomia Turusta* 30.09.1851, 7.

Sekasanomia. *Sanomia Turusta* 06.12.1853, 3.

Sikiön salaaminen. *Sanomia Turusta*. 17.03.1894, 2.

Suomalainen yhdistys haavotettujen ja sairaitten sotilaitten hoitoa warten. *Sanomia Turusta*. 27.12.1884, 3.

Toimenpiteitä koleraa vastaan *Sanomia Turusta*. 29.07.1890, 3

Warokeinoja koleraa vastaan. *Sanomia Turusta*. 26.06.1886, 2.

Turun Lehti

Kaikenlaista. *Turun Lehti* 19.07.1894, 3.

Turun Sanomat

Kakolanmäen kolerahautausmaan rajat hahmottuivat. *Turun Sanomat* 31.07.2012.

<http://www.ts.fi/uutiset/turun+seutu/373899/Kakolanmaen+kolerahautausmaan+rajat+hahmottuivat> [haettu 20.02.2016].

Turun Wiikko-Sanomat

Cholera ja Sota Sanomia St. Pietarborgista. *Turun Wiikko-Sanomat* 25.06.1831, 1–3.

Cholera Sanomia. *Turun Wiikko-Sanomat* 08.10.1831, 2.

L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Yhteinen Julistus Cholerataudista. *Turun Wiikko-Sanomat* 09.07.1831, 1–4.

L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Yhteinen Julistus Cholerataudista (Loppu edelliseen N:roon). *Turun Wiikko-Sanomat* 16.07.1831, 3–4.

S:t Pietarborgista. *Turun Wiikko-Sanomat* 03.09.1831, 1–2.

Tietoja Johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. *Turun Wiikko-Sanomat* 13.08.1831, 1–4.

Tietoja Johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. (Loppu edelliseen N:roon.) *Turun Wiikko-Sanomat* 20.08.1831, 1–2.

Turuusta. *Turun Wiikko-Sanomat* 26.11.1831, 1.

Turuusta. *Turun Wiikko-Sanomat* 24.09.1831, 1–2.

Ulkomaan Sanoma. *Turun Wiikko-Sanomat* 17.09.1831, 1.

Uusi Suometar

Kolera-basilli. *Uusi Suometar* 8.10.1884, 2.

3. Sähköiset lähteet

Yle: Turun kolerahaustausmaa on raivattu kuntoon 09.07.2009.

http://yle.fi/uutiset/turun_kolerahautausmaa_on_raivattu_kuntoon/5280580
[haettu 20.02.2016].

Bernt Notke: *Surmatants (Totentanz)*

https://en.wikipedia.org/wiki/Danse_Macabre#/media/File:Bernt_Notke_Danse_Macabre.jpg [haettu 20.02.2016].

Turun Sanomat. Turun unohdettu kolerahautausmaa. Uutisvideo. 31.7.2012
<http://tstv.fi/video/1752> [haettu 20.02.2016].

Tutkimuskirjallisuus:

Barnes, David: *The great stink of Paris and the nineteenth-century struggle against filth and germs*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006.

Bentivoglio, Marina & Pacini, Paolo: Filippo Pacini: A Determined Observer. (Brain Research Bulletin, Vol 38, issue 2, 1995) 161–165.

[http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S030439409500083Q#](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S030439409500083Q) [haettu 20.02.2016].

Chalmin, Emilie, Menu, Michel & Vignaud, Colette: Analysis of Rock Art Painting and Technology of Palaeolithic Painters. *Measurement Science and Technology*, Volume 14, Number 9, 2003.

<http://iopscience.iop.org/article/10.1088/0957-0233/14/9/310/meta> [haettu 20.02.2016].

Cook, Harold J: Medicine in Western Europe. *The Oxford Handbook of History of Medicine*. Oxford University Press, Oxford 2011, 190–207.

Eilola, Jari: Ruumis, kuolema ja makaaberi. *Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*. Toim. Jari Eilola. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2009, 7–71.

Hamlin, Christopher: *Cholera: The Biography*. Oxford University Press, New York 2009.

Helenius, Tiina: Koleraepidemat Hampurissa 1830–1892 - tautiteorioita, käytännön toimenpiteitä sekä taudin sosiaalisia vaikutuksia. *Ihminen katastrofissa - Sodat, taudit, ympäristötuhot: kirjoituksia katastrofien historiasta* Tampereen yliopiston historianopiskelijoiden julkaisuja 1, Tampere 1999.

Hempel, Sandra: *The Medical Detective: John Snow, Cholera and the Mystery of the Broad Street Pump*. Granta Books, Croydon 2007.

Hukantaival, Sonja: *TURKU, Kakolanrinne 2011 – 2012: Kolerahautausmaan arkeologiset pelastustutkimukset*. Turun museokeskus, Kaivausraportti 2012.

Häggman, Kai: Kivennäisvesi, kylpyvesi ja keskisäädyn elämäntapa. *Terveyden lähteillä - Länsimaisen terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 153–167.

Joutsivuo, Timo: Ruumiin vai sielun hoitoa? Kristinusko, sairaus ja lääketiede. *Terveyden lähteillä - Länsimaisen terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 59–83.

Jutikkala, Eino: *Turun kaupungin historia 1856-1917*. Turun sanomalehti ja kirjapaino Oy, Turku 1957.

Kallioinen, Mika: *Rutto ja Rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*. Atena. Jyväskylä, 2009. *Terveyden lähteillä - Länsimaisen terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 59–83.

Karlen, Arno: *Mikrobit ja ihminen*. Terra Cognita, Helsinki 2000.

Klinge, Matti: *Keisarin Suomi*. Schildst, Helsinki 1997.

Klossner, A. R: *Turun lääninsairaalan vaiheita 1756–1856 - Ensimmäiset 100 vuotta*. Uuden Auran Osakeyhtiön Kirjapaino, Turku 1956.

Kuhn, Thomas S: *The Structure of Scientific Revolutions*. 50th Anniversary Edition. The University of Chicago Press, Chicago and London 2012.

Lehtonen, Turo-Kimmo: Bakterit ja henkisten ruttotautien siemenet. Puhdas elämä suomalaisessa terveysvalistuksessa 1890-luvulla. *Terveyden lähteillä - Länsimaisen terveyskäsityksen kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 205–252.

Miettinen, Riikka: Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Thanatos 1/2012*. Suomalaisen kuolemantutkimuksen seura 2012.

Mikkeli, Heikki: Terveys ihanteena - terveys elämäntapana. *Terveyden lähteillä - Länsimaisen terveyskäsityksen kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 9–27.

Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1809–1856*. Turun kaupunki, Turku 1972.

Ojakangas, Mika: Lapsen sopeutuminen onnellisuuden ja hyvinvoinnin ehtona 1920–40 -lukujen Suomessa. *Terveyden lähteillä - Länsimaisen terveyskäsityksen kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 291–314.

Pesonen, Niilo: *Terveyden puolesta, sairautta vastaan*. Terveyden- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla. WSOY, Helsinki 1980.

Pollitzer, R: *History of Cholera* (Bull World Health Organ 1954; 10(3): 421–461.) <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2542143/?page=1> [haettu 20.02.2016].

Sellers, Christopher: Health, Work, and Hippocratic Turn in Medical History. *The*

Oxford Handbook of History of Medicine. Oxford University Press, Oxford 2011, 450–468.

Spary, E.C. Health and Medicine in the Enlightenment. *The Oxford Handbook of History of Medicine*. Oxford University Press, Oxford 2011, 82–99.

Tallerud, Berndt: *Farsoter genom tiderna*. Utbildningsförlaget, Stockholm 1991.

Thorsheim, Peter: *Inventing pollution: coal, smoke, and culture in Britain since 1800*. Ohio University Press, Ohio 2006.

Vuorinen, Heikki S: *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere University Press, Tampere 2006.

Vuorinen, Heikki S: *Tautinen historia Vastapaino*, Tampere 2002.

Weiss, Holger: Dirty Water, People on the Move: Cholera Asiatica and the Shrinking of Time and Space During the Nineteenth Century. *When Disease Makes History. Epidemics and Great Historical Turning Points*. Helsinki University Press, Helsinki 2006, 187-225.

Internetaineistot:

Arkistojen portti: Piirilääkärit

<http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Piiril%C3%A4%C3%A4k%C3%A4rit> [haettu 20.02.2016].

Duodecim - Terveyskirjasto: Pissatartunta

http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=ltt02618 [haettu 20.02.2016].

Duodecim - Terveyskirjasto: Ulostetartunta

http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=ltt03604

[haettu 20.02.2016].

Encyclopaedia Britannica: Antonie-van-Leeuwenhoek

<http://www.britannica.com/biography/Antonie-van-Leeuwenhoek> [haettu

20.02.2016].

Encyclopaedia Britannica: Félix Archimède Pouchet

<http://www.britannica.com/biography/Felix-Archimede-Pouchet> [haettu

20.02.2016.

Geneanet: John Julius Conrand Anders-Wilhelminpoika Appelgren

<http://gw.geneanet.org/strang?lang=fi&p=john+julius+conrand+anders+wilhelminpoika&n=appelgren> [haettu 20.02.2016].

MacGillivray, Neil: Dr Thomas Latta: The Father of Intravenous Infusion Therapy
Journal of Infection Prevention 10 (Suppl. 1): 3–6.

http://bjj.sagepub.com/content/10/1_suppl/s3.full.pdf+html [haettu 20.02.2016].

McMaster Ancient DNA Centre: Cholera (*Vibrio cholerae*): evolution of a pandemic

<http://socserv.mcmaster.ca/adna/research-projects/cholera-vibrio-cholera-origins-and-evolution/> [haettu 20.02.2016].

Medical dictionary: Rice water stool

<http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/rice+water+stool> [haettu

20.02.2016].

Merriam Webster –verkkosanakirja: miasma.

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/miasma> [haettu 20.02.2016].

Kansallisbiografia: Haartman (1600–)

<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6639/> [haettu 20.02.2016].

Kansallisbiografia: Haartman, Carl Daniel von (1792–1877)
<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7589/> [haettu 20.02.2016].

Kansallisbiografia: Haartman, Lars Gabriel von (1789–1859)
<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3327/> [haettu 20.02.2016].

Kansallisbiografia: Nikolai I (1796–1855)
<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3230/> [haettu 20.02.2016].

Kansallisbiografia: Qvist, Carl Immanuel (1827–1897)
<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3590/> [haettu 20.02.2016].

WHO: Fact sheet N°107
<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs107/en/> [haettu 20.02.2016].

WHO: Humanitarian Health Action - Haiti
<http://www.who.int/hac/crises/hti/en/> [haettu 20.02.2016].

WHO: Pandemic Phases
http://www.ecdc.europa.eu/en/healthtopics/pandemic_preparedness/basic_facts/Pages/WHO_pandemic_phases.aspx [haettu 20.02.2016].

Turun Kaupunginarkiston verkkosivut – Maistraatin ja raastuvanoikeuden alaisten toimielinten arkistot:
<http://www.turku.fi/public/default.aspx?contentid=7192> [haettu 20.02.2016].